

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

SOSYOLOJİ DERGİSİ

YIL : 1990

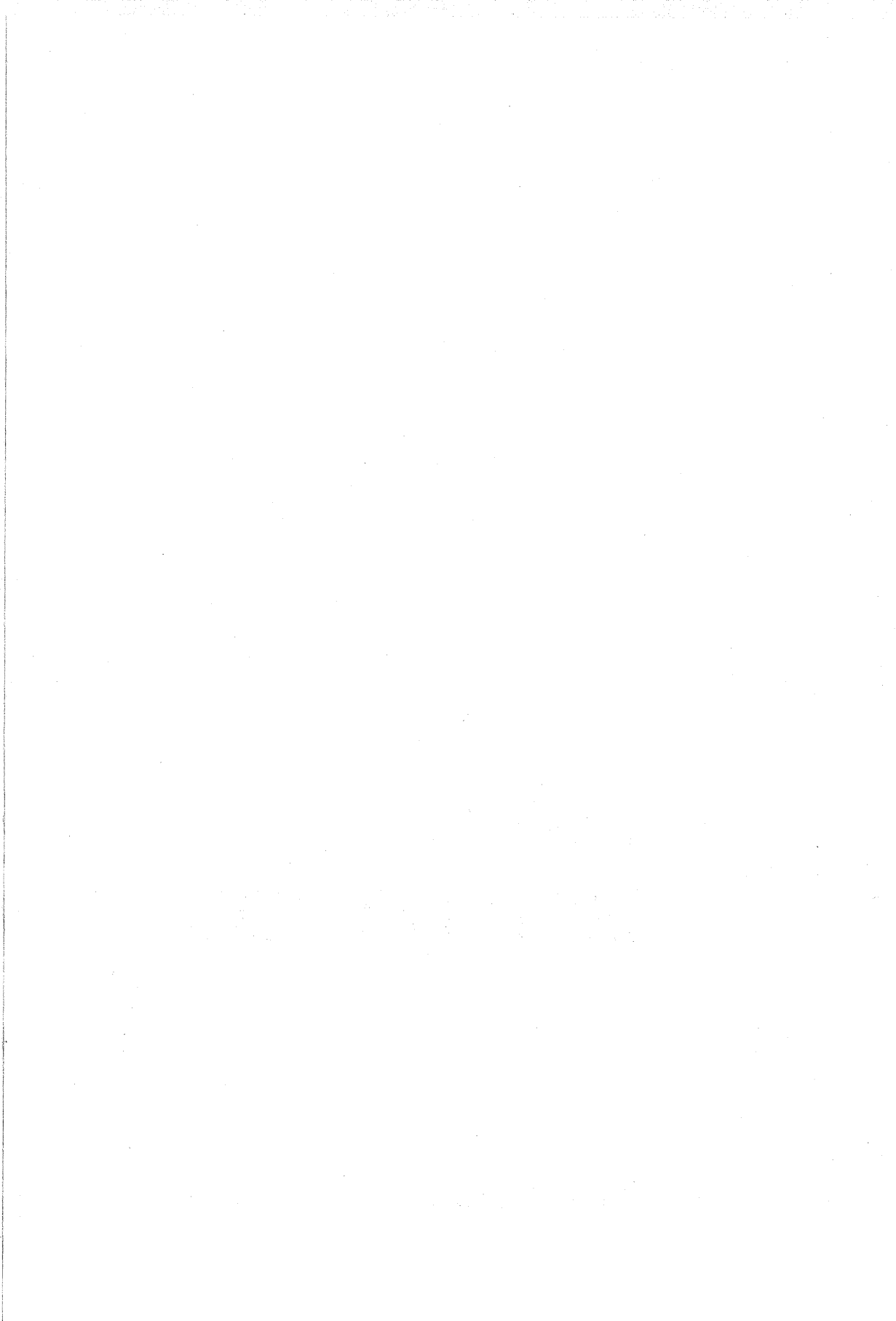
SAYI : 2

EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

SOSYOLOJİ DERGİSİ

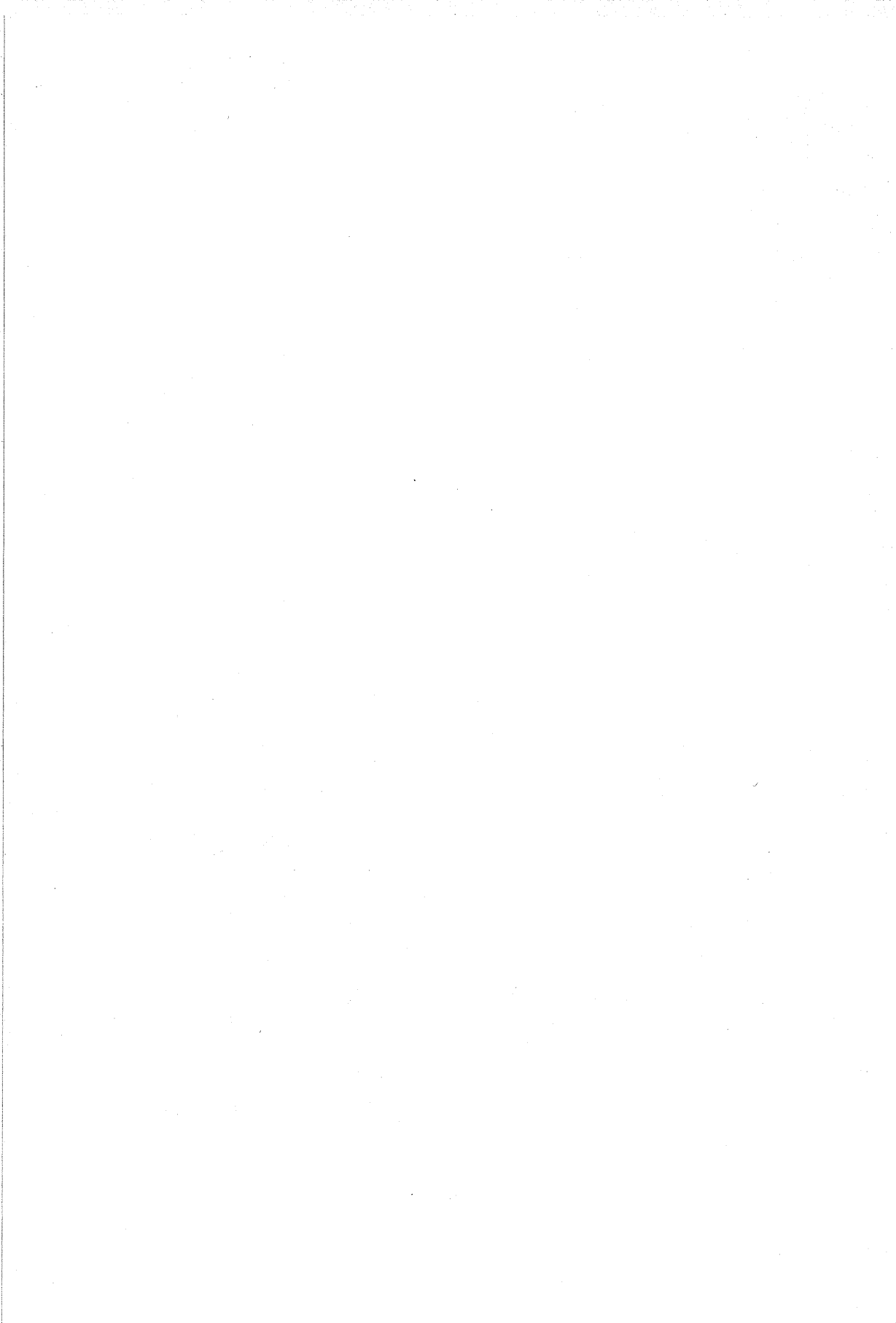
YIL : 1990

SAYI : 2

İÇİNDEKİLER

1- Önal SAYIN "Toplumsal Düzen, Demokrasi ve Seçkinler.	1
2- Ercan TATLIDİL "Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çıracılık Eğitimi ve Genç İşsizliği	17
3- Nihat ERDOĞAN - Aylin OK "Toplumbilimsel Kavramlar Üzerine	33
4- Mümtaz PEKER "Seçim Araştırmaları Üzerine Bir Deneme".	53
5- Sevinç ÖZEN "Endüstrileşme Sürecinde Soma'da Linyit Kömürü Maden- cilerinin Çalışma Koşulları ve Aile Yapıları.	65
6- Hale OKÇAY "Laiklik ve Türk Kadını Üzerine"	81
7- Dilek ÇİFTÇİ "Ailenin Bireyin Toplumsal Hareketliliğine Etkisi.	91
8- Engin ÖNEN "Ailenin Grupsal ve Kurumsal Değişme Boyutları ve Bir Örnek Olay	103
9- Nimet ÖNÜR "Kentleşme Sürecinde 1951 ve 1968-1978 Yıllarında Bul- garistan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Aile Yapılarında Meydana Gelen Değişmeler	115
10- Nicos MOUZELIS Çev: H.Neşe ÖZGEN "Modern Yunanistan : Gelişme mi Azgelişme mi?	127

TOPLUMSAL DÜZEN, DEMOKRASİ VE SEÇKİNLER

Önal SAYIN^x

" Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur; ancak bazı değerler zamanın gereklerine göre değişeceğine, zamanla katılaşma, kireçlenme eğilimi gösterirler."

Niyazi BERKES

İnsanların birlikte yaşaması, belirli bir düzeni gerektirmektedir. Düzensiz toplum düşünülemez. Düzen, bazen içinde değer yargısı taşıyan bir sözcük olarak kullanılır; özellikle de toplumla ilgili olduğu zaman. Her toplumsal düzen, toplumun belirli kesimlerinin çıkarlarının gerçekleştirilmesini ve sürdürülmesini sağlayabilir. Toplumsal düzene uygun hareket etmeyenler, düzen bozucu olarak değerlendirilirler. Toplumsal düzeni, değer yargısı taşımayan bir anlamda, belirli bir işleyiş biçimi olarak değerlendirirsek, buradan hareketle, birbirinden farklı işleyiş biçimine sahip birçok toplumsal düzenden söz edebiliriz.

Demokrasi, kökleri Antik Yunan'a uzanan toplumsal bir düzendir. Çoğulcu demokrasi ise Batı Avrupa'nın bir buluşudur. Bu yeni toplumsal düzen, seçim temeline dayanan, siyasal iktidarı örgütleyen, ortaçağın sonundan XX. yüzyılın ortalarına dek uzanan tarihsel bir evrimin ürünüdür.

Seçkin kavramı Pareto'nun fikirlerinde anlamını bulmuştur. Ona göre seçkinler, kendi çalışma alanında veya birçok etkinliklerde üstün yeteneklere sahip olduğunu kanıtlamış, özel nitelikler göstermiş kişilerin toplamıdır. Pareto, ayrıca iktidarda bulunanların oluşturduğu "iktidar elitleri" ne önemli bir yer ayırmıştır. Mosca ve Mills ise aynı geleneği sürdürmelerine karşın, seçkinle otorite ve iktidar arasında ilişki kurmuşlardır. Onlara göre seçkinler, iktidar ve otorite konumlarını işgal eden kişilerin toplamıdır.

Bu makalemizde Batı dünyasının liderliğini üstlenmiş ABD'nde toplumsal düzen, demokrasi ve seçkinler kavramlarının bir bağlam içinde geçirmiş olduğu tarihsel süreci irdelemeye çalışacağız.

(x) Prof.Dr.Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi

ABD' nin bugün ulaşmış olduğu ekonomik gelişmişlik düzeyinin gerçekleşmesinde, olumlu doğa koşullarının yanında, seçkinlere yeteneklerini kullanma olanağını veren toplumsal düzenlerden biri olan demokrasinin rolünü ortaya koymaya çaba göstereceğiz. Bu arada ABD' nin Avrupa kültürünün bir türevi, bir ürünü olduğunu da aklımızdan ıkarmayacağız.

ABD' ne göç eden Avrupalıların, geride kalanlar gibi feodalizmi tasfiye etmek için herhangi bir çabaya girmelerine gerek yoktu. Bu göçmenler, Amerika' da kuracakları toplumsal düzen konusunda Aydınlanma ağı filozoflarından, Darwin'den, liberal iktisatçılarından, Max Weber, Pareto gibi sosyologlardan esinlendiler. Kısaca "Yeni Dünya" nın insanları, Avrupa' da XII. yüzyıldan beri kurulmaya çalışılan liberal demokratik parlamenter rejimi bu bakır topraklarda kurma çabasına giriştiler.

Yeni toplumsal düzenin saptanması konusunda ABD'nde ilk tartışmalar federalistlerle, cumhuriyetçiler arasında belirdi. Bu tartışmalarda insan doğası temel konu oldu: Federalistlerden Madison'a göre, fesatlıkların gizli tohumlarını insanın doğasında aramak gerekir. İnsanın aşırılıkları ve ihtirasları yeni bir siyasal toplumun istikrarını ve sürekliliğini garanti edebilecek merkezi bir hükümetin kurulmasını meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. En yetenekli, en akli başında bireyler ihtiraslarına hakim olabilirler. Bu görüş açısından bakıldığında, toplumu bu bireylerin yönetmesi gerekir. Bu nedenle Hamilton, ulusun ve ekonominin yöneticilerinin aynı kişiler olmasını istemektedir. Bunların iktidarı, bireysel yeteneklerin çeşitliliğiyle meşrulaşmış mülkiyet hakkı temelinde dayanmaktadır. Hkmetin amacı mülkiyetin bölüşümünü eşitsiz biçimiyle korumaktır. Kitleler demokrasi içinde mülkiyetin bölüşümünü altüst ederler. Federalistler bu olgudan dolayı halktan korkarlar; ona güvenmezler; iktidarda zengin insanlardan oluşan bir aristokrasiyi tutmak isterler(1).

John Adams, benzer fikirler ileri sürmektedir: İnsan melek değildir. İnsanlar arasında fiziksel ve zihinsel eşitsizlikler mevcuttur. Bu eşitsizlik yaratıcı tarafından istenmiştir. Sonuç olarak hükümet en yetkin, en az egoist, tepilerinin egemenliğine girmeyen kişilere teslim edilmelidir. Buna karşılık Hamilton'un aksine John Adams, yönetimin sadece zenginlere değil, tüm toplumsal sınıflardan çıkan doğal bir aristokrasiyeye verilmesini savunur(2).

Thomas Jefferson ve Hamilton arasındaki karşıtlık XVIII. yüzyılda büyük yankılar uyandırdı. Bu karşıtlık Locke ve Hobbes arasındaki karşıtlığa benziyordu. Hobbes ve Locke insanların iki aşamadan geçtiklerini belirtirler: Doğal ortam ve uygar ortam. Doğal durumu konusunda Locke, Hobbes'la aynı fikirde değildir. Locke doğa durumunun, Hobbes'ın söylediği gibi bir yasadışı anarşi ve savaş durumu olmadığını, özgürlük ve eşitlik durumu olduğunu, bu dönemde insanların "doğal hakları"nın bulunduğunu anlatmak için, tüm akıllı ve erdemli insanlardan kurulu bir barış ve mutluluk dönemi olduğunu ileri sürer. (3) Hobbes'a göre insan, insanın kurdudur. Bu nedenle insanın doğasında egoistlik vardır. Locke'a göre ise, doğa durumunda ~~aklı~~ insanlara, kendi gibi eşit ve özgür olan öteki insanların yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ve mallarına zarar vermemesi gerektiğini söyler.

ABD'nde, 1778 'de bağımsızlık ilanı ile ortaya çıkan akım egemen oldu: Bütün insanlar eşit olarak yaratılmışlardır. İnsanlara Tanrı tarafından verilmiş başkalarına aktarılamayan belirli haklar vardır; bu haklar arasında yaşama, özgürlük ve mutluluğu arama hakları bulunur. Jefferson'un etkisi altında, XVIII. yüzyıl felsefesi ve özellikle de Rousseau'nun fikirleri bağımsızlık ilanında yer aldı: Locke ve Rousseau'nun düşünceleri, doğal hukuk öğretisi, insana güvenmek, insan doğasının mükemmelleşmesi, eğitimin yararı, aklın kültü, mutluluğun aranması, halk iradesi, demokrasi Jefferson da, J.Adams gibi temeli yetenek ve erdem olacak seçkinin varlığına inanıyordu; bu seçkinlerin zenginlikten ve doğuştan ileri gelen aristokrasinin yerini alabileceklerini ileri sürüyordu. Eğitimin önemi bu düşünceden kaynaklanıyordu. Jefferson'a göre tüm insanlar doğal olarak eşittirler, fakat onlar içinde en yetkin olanlar toplumu yönetmelidirler. Aydınlatılmış, akli başında bir halk yetkinlikleri nedeniyle onları seçeceklerdir, aksi takdirde bu seçkinlerin hiçbir şekilde yönetme hakları yoktur. Kolayca kabul edilmiş siyasal ve yasal bir eşitlik, sonuçta bir yetenek eşitsizliğini tanımayı engelleyememelidir.

Jefferson'un ve Hamilton'un fikirleri arasında bir çeşit sentez gerçekleşecektir. Jaksoncu demokrasi, sistemi altınsa etmiyorsa da, Jefferson'un dile getirdiği gibi, sistem, insanlar arasındaki rekabet fikrinin zaferi aracılığıyla dönüşmektedir. Sonuçta her ne kadar ülkenin "ekonomik yöneticileri"nin elit olması sürmüş olsa da, bireysellik, toplumsal dikey hareketliliğe olanak vermektedir.

Jaksoncu döneme egemen olan ideoloji, başarıları iktidarı meşrulaştıran sanayici ve ekonomi yöneticisi seçkinlerin ortaya çıkışını savunmaktadır. Tarihsel şansların eşitliği deyimiyle özetlenebilen bu dönem, bireyin egemenliğinin başlangıç tarihidir. Turner'in işaret ettiği gibi, Amerikan halkının elde ettiği deneyimin ürünüdür. Ona göre, Batı bölgelerinin sunduğu sınırsız gelişme olanakları, sanayinin kaptanlarının ortaya çıkışına zorunlu olarak neden olmaktadır. Bunlardan en iyi örnekler Carnegie veya Rockefeller'dir. Eğitim, teknik ilerleme herkese kendi şanslarına inanma olanağını vermektedir(4).

Kapitalizm ve Demokrasi

İnsanların eşitsizliğine inanma, federalistlerin fikridir. Bu fikir, eşitlikçi ve demokratik bir ideolojinin yaygınlaşması ölçüsünde protesto edildi. Bu sefer ortaya çıkan eşitsizlik, herkes tarafından kabul edilmiş ilkeler üzerine kuruldu ve adil olduğu ilan edilebildi. Bu son görüş açısı içinde, insanlar karakterlerine ve kapasitelerine göre farklı biçimde başarılı olmaktadır; çünkü, doğanın yasası sadece insanların bazılarının güçlü, enerjik cesaretli olmasına olanak vermektedir: Bin insanın serveti, karakterinin ürünüdür; aynı biçimde zenginlik sadece yetkinliğin ürünüdür; Böylece kapitalizm ender olarak yetişen müteşebbisin etkinliğinden faydalanır. Başarı Amerikan kollektif bilincinin temel ögesi olduğuna göre, serbest işyeri onun zorunlu ve yeri doldurulamayacak aracıdır. "Self made man" in ortaya çıkışına olanak veren ekonomik bireyselcilik özel işyeri sayesinde toplumun temelini oluşturmaktadır. Müteşebbis müstakbel seçilmişlerin tüm umutlarının vücut bulduğu kahraman olmaktadır.

Horatio Alger liberalizmle muhafakarlığı (conservatisme) ve demokrasiyle aristokrasiyi uzlaştırmaktadır. Alger, Amerikan ideolojisini temsil etmektedir. Adı büyük bir sembol olarak sürmektedir. Kahramanı her zaman fakir, karanlık bir kişidir, fakat nitelikleri, cesareti, erdemleri ve kent tarafından sunulan olanakları onun başarısına, toplumsal olarak kendini kanıtlamasına meydan vermektedir. Kahramanının başarısı yeteneklerinden ileri gelmektedir; aynı biçimde başarısızlığı da yetkinsizliğinin, değersizliğinin bir sonucudur. Bu öğretiler, Jefferson'un bağımsızlık ilanına yazdırdığı " mutluluk hakkı" nın yeniden ele alınmasıdır. Bireye dolu dolu kendini gerçekleştirme olanağı verdiğinden,

mutluluk hakkı, özgürlüğün en son amacıdır. Bu açıdan, hükümetin rolü belirlenmiştir: Sadece mutluluğun araştırmasını kolaylaştırmak amacıyla çaba harcamalıdır. Toplumsal başarı mitinin yaygınlaşmasında, protestanizmin ve darwinizmin ABD'ndeki etkisinin de rolü büyüktür(5).

Horatio Alger 'nin kahramanlarının sahip olduğu erdemleri birçok protestan grupları içinde bulabiliriz. Bu gruplarda yaşam karşısındaki püriten (puritaine) tavır ortaktır. Püritanizm (puritanisme) ekonomik bireysellik ve kişisel başarı arasında yer alan bir terimdir. Protestanizm toplumsal başarıyı ve liberal kapitalizmin bireysellikliğini meşrulaştırma olanağını vermektedir. Kapitalizmin ve protestanizmin ülkesi ABD bunun en iyi sentezidir. Max Weber, "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı yapıtında şöyle der: Protestan ahlakının asetizm (Ascetisme) öğretilerine göre belli ilkeleri vardır. Püriten bir insan bu ilkelere uygun olarak yaşamalıdır. Asetizme göre, insanlar doğuştan ya aziz veya aziz olmadan dünyaya gelirler. Bu Tanrı'nın işidir. İnsanlar dua ederek aziz olamazlar. Yaşamda en büyük kötülük aylak, aylak dolaşmaktır, tembelliktir. İnsanlar sürekli çalışıp üretmelidirler; ürettiklerini har vurup, harman savurmamalıdır; tam aksine, tasarruf etmelidirler (6). Asetik (ascetique) tutum ve davranışlar Tanrı'nın iradesine uygun düşmektedir. Yönetimsel bir irade aracılığıyla, insan kendini sürekli kontrol etmesi, ekonomik işlerin yönetimine dek uzanan bireysel davranışların aklileştirilmesine (rationaliser) yol açacaktır. Böylece püriten (le puritain), işyerlerini örgütleme ve ekonomiyi aklileştirme konularında yetenekli olmaktadır. Bununla birlikte, mesleki başarı zenginliğin artışıyla ifadesini bulur. Bu durum Tanrı'nın emirlerine uymakla ters düşmemektedir. Zenginliğin elde edilmesi değil, sonuçları tembellik, zevk ve sefahat getirirse ceza gerektiren bir durum yaratır. Zaman boşa harcanmamalıdır, çünkü iş, Tanrı'nın yeryüzündeki şahaserinin yaratılmasına yöneliktir. Böylece insan mütevazı bir hayat sürmelidir(7). Zenginlik, insanın Tanrı'nın sevgili kulu olmasının bir göstergesidir. Max Weber'e göre, asetizm öğretilerine sadık olan bir püritenin yaşam biçimi, kapitalist dünyadaki bir müteşebbisinkiyle aynıdır. Yukarıda püriten için verilen betimleme, çalışan, tasarruf eden, tasarruflarını yatırıma dönüştüren biçimindedir. Bu betimleme gerçek bir müteşebbisinkiyle aynıdır. Bu bağlamda Max Weber'e göre kapitalizmin ortaya çıkması ve gelişmesinde protestan ahlakının yarattığı kapitalist zihniyetli müteşebbisler etken olmuşlardır.

İngiltere'de 1860 'a doğru liberal ekonomik okul Fransız devriminden kaynaklanan radikal fikirlere ve rasyonalizme bağlı olarak düşünce dünyasına egemen oldu. Bu küçük radikal çekirdeğin büyük adanı Jérémie Bentham faydacı ahlakı gözler önüne serdi. Ona göre insan her yerde, her koşulda hazzı, zevki arar. En büyük mutluluk, herkesin kendi zevkinin peşinde koşmasıyla oluşan hazların toplamıyla gerçekleşir. Önceden oluşturulmuş bir uyum aracılığıyla genel çıkarlar ve özel çıkarlar birlikte olabilmektedir. Faydacı Bentham, püriten geleneklere sahip bir ülkede tutunabilir mi? Bentham, asetizmin aksine zevki savunmuştur. Fakat Bentham kısa vadeli ve uzun vadeli çıkarlar arasında bir ayırım yapmaktadır. Ona göre uzun dönemli mutluluğu gerçekleştirmek için, kısa dönemli zevklerin tatmini konusunda asetizme uygun bir yaşamın kabul ettirilmesi gerekmektedir. Bu fikirleriyle Bentham ilkel püriten ahlakdan pek uzak görünmemektedir(8). Bentham'ın fikirleri, Max Weber'in ve Bentham'ın fikirlerinin Amerikan düşünce yaşamında ve dolayısıyla Amerikan toplumsal düzeninin oluşumunda büyük etkileri olmuştur.

Darwinizmde ve protestanizmde, bir tarafta doğal, diğer tarafta tanrısal olan, eşitsizlik fikrine dayalı ortak bir insan kavramının ortaya çıktığı görülmektedir. Üstün bireylerin erdemlerinin, niteliklerinin ikili bir rolü vardır. Bu özellikler bireyin seçildiğini (Tanrı tarafından) bilme olanağını verir: Yeteneği sayesinde birey hem yaşamını sürdürme şansına sahip olacaktır ve hem de seçilmiş olacaktır. Doğal ayıklama, yaşam için savaşım boyunca sürer. Doğal ayıklama çevreye uyum için bireyin sahip olduğu niteliklere bağlıdır: En yetenekli olanlar yaşamlarını sürdürecekler, diğerleri ayıklanacaklardır. Bir yandan Tanrı, diğer yandan doğa tarafından seçilmiş seçkinlerden söz edilmektedir.

Darwin'in fikirlerinin çok sıkı bir biçimde sanayi kapitalizminin gözlemine, savaşımına ve dengesizliklerine bağlı olduğu görülmektedir. Bu durum maksimum düzeyine ABD'nde ulaşmaktadır. Darwin'in etkisi açıktır ve düşünceleri Amerikan ideolojisine derinlemesine bir biçimde damgasını vurmuştur: Evrim kuramı aşağı yukarı herkesçe kabul edildi; kilise bile boyun eğmek zorunda kaldı. Böylece Darwin'in düşüncesi, protestan kilisesine egemen olan fikirler ve "self made man" in miti arasında bir uzlaşma gerçekleşti. Özdeksel başarıları, yaşamaya devam etme kapasitesi, bu seçkinlerden insanüstü bir varlık gerçekleştirdi. Bu varlığın

meşruluğu aynı zamanda hem bilimsel ve hem de dinsel.

Spencer'in fikirleri ABD'nde daha fazla rağbet gördü. Lamarck'dan esinlenerek toplumsal evrimi dile getiren H. Spencer şöyle demektedir: "Bu evrim, sürekli birbirleriyle bağlı olmayan eşitlerden, eşit olmayan bağılılara doğru evrimleşen bir öğeler sisteminden ibarettir"(9). Spencer, bu evrim sürecine en iyi uyum gösteren varlıkların, yani en iyilerin yaşamını sürdürebileceğini belirtir. İlerlemenin tamamlanabilmesi için, savaşımın doğal koşullarını dönüştürerek her türlü müdahaleden kaçınmak gerekir. Böylece bir defa daha "bırakınız yapsınlar" felsefesi ifadesini bulmaktadır. Devlet müdahale etmemelidir. Tam aksine devletin rolü doğal koşulların ayakta tutulmasıyla sınırlanmalıdır. Bu koşullar bozulursa, örneğin fakirlere yardım edilirse, tüm ilerlemeler engellenmiş olur. Bu özgür rekabet ortamında müteşebbis ilerlemeyi, üretimin artışı, verimliliğin yükselmesini sağlar. Bu özdeksel başarı seçkinlerin simgesidir. John D. Rockefeller de benzer bir deyim kullanır: Büyük bir işyerinin gelişmesi, sadece en iyilerin yaşamını sürdürmesi anlamına gelir. Andrew Carnegie bu fikri daha geniş bir görüş açısına yerleştirir: En iyinin yaşamını sürdürmesi zengin ve fakirin uzlaşmasını doğurur. "Self made man" in miti, protestanizm, darwinizm hep birlikte içinde en üst ilke olarak özdeksel başarının ve insanlar arası ilişkilerde üstün değer olan eşitsizliğin egemen olduğu bu kolektif bilincin biçimlenmesine katılırlar.

En Yeteneklilerin Aristokrasisi veya Gerçek Aristokrasi

William Graham Sumner, daha önce denenmiş üç düşünce akımının birlikte ele alınmış sentezini temsil etmektedir: Ekonomik bireysellik, protestanizm ve darwinizm. Sumner'in yansıttığı bu ideoloji, bitmekte olan Amerika XIX. yüzyılının gereksinmelerine çok iyi bir biçimde uyum gösterdi. Amerikan ideolojisi reformist veya sosyalist hareketler aracılığıyla protesto edildi. Sumner var olan düzeni savundu ve Amerikan geleneğinin kaynaklarına uygun olduğunu göstererek onu meşrulaştırdı.

Sumner "bırakınız yapsınlar" in Amerika şampiyonudur. Spencer'in etkisinde olan Sumner, devletin yükselmesine karşı geldiğinde Jefferson'unkine benzer bir tutum takınmaktadır. Ona göre devlet, keyfi olarak belirli bireylere elverişli olanaklar sağlandığında, en yetenekli kişilerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu nedenle devletin müdahaleci olmaması gerekir. Genelinde yetkinsizlik,

gelişmeye ayak bağı olmaktadır. İlerleme "yaşam için savaşım" dan kaynaklanmalıdır. Özgürlük, eşitsizlik ve en iyinin yaşamını sürdürmesi alternatifinden çıkmamak gerektiğini yazmaktadır. Özgürlüksüzlük, eşitlik, yetkin olmayanın yaşamını sürdürmesi kabul edilmemelidir. Ona göre Spencer'in yaptığı gibi doğal yasayı anımsatmak gerekmez, sadece gerçeği görmek için toplumu gözlemek yeterlidir: İnsanlar eşit olmadıklarından, seçkinin özgürce ortaya çıkabilmesi gerekir. Evrim kuramı eşitsizliğin olanaksız olduğunu göstermektedir. Bu kuram, soyut olarak tanımlanmış insan haklarının hayali olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanlar zenginliğin birikimindeki, bolluğun gerçekleşmesindeki kapasiteleri ölçüsünde hak sahibidirler. İşte sadece bu durum ilerleme yolunu belirler (10).

Özgürlüğün anlamı şu olmalıdır: Özdeksel başarıya yardımcı olmalıdır, mülkiyet hakkını garanti etmelidir. İnsan soyut haklara sahip değildir; sahip olduğu tek hak, kendi şansına sahip olmasıdır; ondan özgürce faydalanması ve böylece mutluluk hakkını gerçekleştirmesidir. Bu hak sadece seçkine ayrılmıştır. Sumner böylece toplumsal bölünmeyi meşrulaştıra bilmektedir. Kuramında sınıflar, birinci toplumsal grubu oluşturmaktadır. Sınıflar siyasal ve ekonomik iktidar için savaşır ve çok yetenekli, erdemli bireylerden oluşmaktadır; bu yetenekleri onları toplumun geri kalanlarından ayırmaktadır, yani kitlelerden. Kitleler büyük çoğunluğu oluşturmaktadır; sınıflar tarafından yönetilmelerine rıza gösteren pasif, vasat insanların bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadırlar. Sınıf farkı sadece farklı başarı derecelerinin sonucudur. Sumner sınıfı seçkin anlamında kullanmaktadır. Jefferson'un, Hamilton'un, Darwin'in ve Spencer'in kuramına bağlı olan bu seçkine Sumner, protestanizmin seçilmişlere tanıdığı erdemleri atfetmektedir. Ölçülülük ve çalışma, yetenekli bireyin bu yeni aristokrasiye katılma hakkını vermektedir. Bu seçkinin en iyi kesimini müteşebbisler vücuda getirmektedir(11).

Tüm gelişmenin kaynağı olan sermaye, kendilerini ekonomik etkinliklere adayanların perhizi sayesinde oluşabilecektir. Bu amaçla tüm güçlerini, tüm yeteneklerini kullananların zenginleşmeye hakları vardır; çok sayıda olan diğerleri başarısız olmaktadırlar: Milyarderler doğal bir ayıklamanın sonucudurlar. Yoğun bir biçimde çalışan, ürettiklerini harcamayan, ayrıcalıklı bir statüyü hak eder. Toplumsal eşitliği gerçekleştirmek amacıyla toplumu altüst etmek isteyenler, haksızlıkların en büyüğünü işlemiş olurlar. Büyük fedakarlıklarla

zengin olmuş müteşebbislerden alıp, fakirlikten kurtulmak için hiçbir çaba göstermeyen kişilere vermek, büyük haksızlıktır. Sumner ve okulu, eşitlikçi eğilimi olan çok sayıdaki işçi hareketleriyle meşruluklarının tehdit edildiği bir sırada, müteşebbislere yeri doldurulamayacak bir haklılığı sunmaktadır.

Amerika'nın Aristosu, en önemli Amerikalı sosyolog olarak dikkate alınan Frank Lester Ward Amerika geleneğinin derinliklerinden geldiği görülen demokratik öğretisi adına, şiddetli bir biçimde darwinizme ve Sumner'e karşı geldi. Ward evrim yasasını kabul etmekte, fakat onu derinlemesine bir biçimde dönüştürmektedir.

Ona göre evrim, hayvanlar ve insanlar dünyasında aynı değildir. Birincisinde doğal, ikincisinde ise yapaydır. Çünkü insan, iradesiyle müdahale etmektedir; insan tamamen doğa tarafından belirlenmemiştir ve doğa üzerinde etkili olabilmektedir. Ward, Sumner'in kuramını - Marx'ın Hegel'in kuramını yaptığı gibi - tersine çevirmektedir. Sumner'e göre, insanın tamamen hayvan olmamasının nedeni, sermaye biriktirmesini öğrenmesidir; Ward'a göre ise, insanı diğer hayvan türlerinden ayıran temel nitelik beyninin çok gelişmiş olmasıdır. İnsan zenginliğe susamış bir varlık değil, zekayla donanmış bir varlıktır. Sumner, insanın bireysel olarak hareket etmesi ve ilerlemesi, bu amaçla sadece kendi kendisine bakması gerektiğini düşünmektedir. Ward ise aksine, insanın birlikten kuvvet doğduğunu ve birliğin güvenceye, başarıya, işi bitirmeye götüren yol olduğunu öğrendiğini dile getirmektedir. Böylece ulaşılacak amaç zenginliğin egoistçe biriktirilmesi değildir: Ortak mallar Ward'ın "meliorizm" (méliorisme) diye adlandırdığına bağlıdır. Meliorizm içinde herkesin genel zenginlikten faydalanacağı toplumsal ve zihinsel bir durumdur (12).

Ward insana, onun zekasına, yaratıcı kapasitesine inanmaktadır. Çok parlak bireylerin, yetenekleri ve toplumun yönetiminde temel bir bilim gibi ortaya çıkan sosyoloji formasyonları sayesinde, toplumun biçimlenmesi insan iradesine uygun olarak gerçekleştirilebilecektir: Böylece demokrasiden sosyokrasie (sociocratie) geçilmektedir. Böyle bir durumda toplum çoğunluğun iradesine göre değil, kendi aracılığıyla hareket etmektedir. Sosyolog olan yasa koyucular, devletin müdahalesinin geçerliliğini garanti etmektedirler. Sonuçta Ward, "bırakınız yapsınlar"a karşı gelmektedir. Devletin temel eylemi eğitime yönelik olmalıdır. Eğitim toplumsal eşitsizliğe son verebilecektir: İnsan

bilmesini öğrenmelidir. İnsanlar eşit değildir; çünkü benzer eğitimi almamışlardır. Bir defa bu benzer eğitim gerçekleşirse, ortaya çıkacak haklı eşitsizlik, herkesin gerçekte hak ettiği olacaktır: Şansların eşitliği eğitim önündeki eşitlikten kaynaklanacaktır; devam eden eşitsizlikler bireysel, doğuştan farkları yansıtacaktır. Sumner'in aksine Ward, "bırakınız yapsınlar" ın hüküm sürmesi durumunda en parlak bireylerin ortaya çıkacağını düşünmektedir.

Sumner'in "bırakınız yapsınlar" ına karşı olan Ward, eğitimi amaç edinen sosyokratların müdahalesi ile seçkinlerin ortaya çıkmasını amaçlıyordu. Sumner seçkinlerin "yaşam için savaşım"dan, Ward ise eğitimden çıkacağını ileri sürmüştür. Her iki düşünür de seçkinin toplumdaki önemini vurgulamışlardır. Ward'ın sistemi, eğitime ve sosyokratlara dayanmaktadır. Sosyokratlar, akla baş vuran, zorunlulukları tanıyan, kendi çıkarlarını düşünmeden topluma rehberlik eden niteliklere sahip olarak, çağdaş teknokratların habercisidirler. Ward'a göre eğitim, sistemin tümünün baş anahtarıdır. Eğitim aracılığıyla toplum gerçek seçkinine sahip olacaktır. Sosyoloji bilgisiyle donanmış bu seçkinler, toplumu refaha götüreceklerdir(13).

Ward'ın fikirleri Auguste Comte'u anımsatmaktadır. Comte sosyologlardan, toplum teknisyenleri olarak söz etmekteydi. Comte'un ütopyasında, büyük bunalımlar, çalkantılar geçiren Avrupa'nın, toplum teknisyeni sosyologlar aracılığıyla yeniden inşası öngörülmüştü. Ward, A. Comte gibi toplumsal düzenin yeniden kurulmasında insan iradesinin müdahalesini öngörmekteydi. Ward, sosyoloji biliminin ışığı altında, seçkinlerin gelişmiş toplumu yaratabileceğine inanmaktaydı.

Giddings, Sumner'in düşüncesini izlemiştir. Charles Cooley ve Edward Ross, Ward' dan esinlenmişlerdir. Bu son üç düşünür, sosyalizm taraftarı olmadıklarını belirtmişlerdir. İstedikleri, kapitalizmde reform yapmaktı; sınıfları ortadan kaldırmak değil, şansların eşitliğiydi. Bundan başka, üçü de eğitimden, toplumsal hareketlilikten gerçek seçkinleri ortaya çıkarmayı kolaylaştırmasını bekliyordular(14).

Yukarıda ABD'nin toplumsal düzeninin oluşumunda, etkili olan düşünce akımlarından söz ettik. Gördüğümüz gibi bu düşüncelerin tohumları, Avrupa'da sanayileşme, kentleşme ve kapitalizm süreci içinde atılmış ve yeşermiştir. Kuşkusuz Amerika demokrasisi, Avrupa kültürünün bir ürünüdür. Avrupa'daki sermaye birikimi yaşı kıtada

sanayi devrimine yol açmıştır. Bu süreç önce ticarî, sonra malî ve en sonunda da sanayi etkinliklerinin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Böylece dünya, sonu gelmeyen çok hızlı bir değişme ve ekonomik büyüme sürecine girmiştir. A. Smith ve Ricardo'nun yapıtlarında dile gelen ve o güne dek önemi anlaşılmayan pazar için üretim başlamıştır: Üretmek ve daha fazla üretmek; kimler için üretildiğini bilmeden, her alanda üretmek. Karınca misali, sonu gelmeyecek bir kış için, durmadan yuvaya yiyecek taşır gibi üretmek. Bu yolu izleyen ekonomik etkinliklere Avrupa dar gelmeye başladı. XVI. yüzyılda başlayan ticarî kapitalizm, sömürgeciliği de beraberinde getirdi. Amerika kıtasını da içine alan sömürgeciliğin anlamı, başlangıçta sömürge haline getirilen ülkenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini yağmalamaktı. Amerika da Avrupalıların yağmalamalarından nasibini aldı. XVIII. yüzyılda İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupa, sanayi devrimi sürecine girdi. Bu dönem, ticarî ve malî etkinliklerin egemen olduğu merkantilist bir dönemden çok sanayinin egemen olduğu bir aşama olarak nitelenir. Bu dönemde Avrupa'da ticarî ve malî burjuvanın yerini sanayi burjuvazisi almıştır; mutlakiyet ve meşrutiyet rejimlerinin yerine, parlamenter demokratik rejim geçmiştir. Merkantilist dönemdeki devlet müdahaleciliğinin yerini, serbest dış ticaret almıştır. Toplum, farklı ayrıcalıklara sahip olan grupların oluşturduğu hiyerarşik bir yapıdan, herkesin yasalar önünde eşit olduğu bir aşamaya geçmiştir ve herkese seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Biz duygusunun egemen olduğu topluluk yapılarından, ben duygusunun egemen olduğu toplum yapılarına geçilmiştir.

Bu hızlı gelişmelerin çeşitli kıtalardaki etkileri farklı olmuştur. Kuzey Amerika'nın dışındaki kıtalar ve ülkeler sömürge, yarı sömürge veya ekonomik bakımdan bağımlı ülkeler konumlarını sürdürmüşlerdir. Güney Afrika Cumhuriyeti, Rodezya gibi beyaz kolonların bulunduğu yerlerin dışında Avrupalılar genellikle Afrika kıtasını sürekli yerleşim yeri olarak seçmemişlerdir. Ortadoğu ve uzak doğuda bulunan Asya ülkeleri sadece sömürge ülkeleri olarak görülmüşlerdir. Kuzey Amerika, İngiliz sermayesi için cazibeli bir yöre haline geldikten sonra, Avrupalılar için de yerleşilebilecek bir ülke durumuna dönüşmüştür. 1822-1823 yıllarında 36 000, 1829-30'da 77 000, 1840'da 120 000, 1850'de 150 000 Avrupalı göçmen Amerika'ya göç etmiştir(15). Kuzey Amerika, yeraltı ve yerüstü zenginliklerinin yağmalandığı bir yer olmaktan çok, başta İngiliz olmak üzere, Avrupalı müteşebbisler için yatırım bölgesi olarak seçilmiştir. İngiliz

sermayesi, demir yolları ağlarının örülmesi ile devreye sokulmuş ve daha sonra tüm alanlara yayılmıştır. Göç eden Avrupalılar Kuzey Amerika'yı kendilerine ülke edinmişlerdir. Böylece Amerika'da yerli burjuvazi ortaya çıkmıştır. Başlangıçta İngiliz burjuvazisine bağımlı olan yerli burjuvazi, ülkedeki bağımsızlık hareketlerini destekleyerek, bağımsız bir ülkenin, yani ABD'nin kurulmasına olanak sağlamıştır.

Bugün dünyanın en büyük süper güçlerinden biri olan, ABD'nin kalkınmasında üç büyük etken rol oynamıştır: 1. Doğal koşullar 2. Müteşebbis zihniyetine sahip olan seçkinler 3. Seçkinlerin girişimciliğine ve yaratıcılığına olanak sağlayan toplumsal düzen. Tarım ürünleri açısından en zengin ülke kuşkusuz ABD'dir. En zengin petrol yatakları yine bu ülkededir. Bu nedenle ABD'nin doğal zenginlikleri tartışma konusu yapılamayacak kadar açıktır.

Amerika'ya göç etmiş olan Avrupalılar konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle İngiltere başta olmak üzere, Avrupa ülkeleri fazla işgücünü, başta Amerika olmak üzere, koloni ülkelerine göndermişlerdir. 1850-1875 yılları arasında İngiltere'de kurulan meslek sendikaları, dış ülkelere fazla işgücünü göndermek için fon ayırmışlardır. Amerika'ya kimler göç etmiştir? Bu soruya yanıt vermek oldukça güçtür. Fakat bazı somut örneklerle ve diğer göçlerle ilişki kurarak, bu soruya yanıt vermeye çalışabiliriz. İngiliz tekstil sanayisinin en büyük müteşebbislerinden olan Owen, 1824 yılında, hayal ettiği toplumu gerçekleştirmek için, Amerika'ya göç etmiştir. Bazı düşünürlere göre, toplumu ileri götürenler marjinal gruplardır. Örneğin kapitalizmin kuruluşunda, feodal beylerin baskısından kaçan gezginlerin, şairlerin, katillerin, serüvenden hoşlanan kişilerin oluşturduğu gruplar önemli rol oynamışlardır. Bu gruplar Doğu ülkelerinden gelen malları, nehirler boyu ilerleyerek Avrupa'nın içlerine kadar götürüp satmışlardır. Böylece feodalizmin yabancı olduğu tüccar kesimi doğmuştur. Ticaret burjuvazisinin habercisi olan bu tüccarlar, feodal topluma, kapitalizmin ilk tohumlarını atmışlardır. Başka bir örneği de kendi ülkemizden verelim. Nermin Abadan'ın yaptığı Türk işçi göçü konusundaki çalışmalarıyla, bizim yaptığımız Avrupa'daki Türk işçileri konusundaki tezimizi karşılaştırdığımızda ilginç bulgular elde etmiştik. Abadan'ın yaptığı çalışmada Avrupa'ya, 1961'lerde başlayarak göç eden ilk Türk işçilerinin özellikle, İstanbul, İzmir ve Ankara'dan gittikleri saptanmıştı. Bunların, hem eğitim ve hem de nitelik açısından ülkemizdeki işgücünün en üst katmanında yer

aldıkları ortaya konmuştu. Kısaca Türkiye'nin en fazla gereksinme duyduğu nitelikli, eğitilmiş, girişken işgücünün bir bölümü, ilk işçi göçü kafilesinde yer almıştır. 1970'lerde Almanya'nın daha fazla işgücüne gereksinme duyması nedeniyle, doğrudan köylerden bu ülkeye doğru yapılan göçler söz konusu oldu. O halde ilk göçenler yeniliğe açık, toplumun dinamik güçleri olmuştur. Amerika'ya ilk göçenler için de aynı savı ileri sürebiliriz. İlk Amerikalılar, Batı Avrupalı, İngilizler, İrlandalılar, Fransızlar, İsveçliler vb. olmuşlardır. Doğu Avrupa'dan, İtalya'dan, Yunanistan'dan göç, daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Kısacası, Amerika'ya göç eden ilk Avrupalılar, en gelişmiş ülkelerdeki serüveni seven, yeniliğe açık, girişimci kişiler olmuştur diyebiliriz. Amerikan rüyası olan "Aldoredo" yu bu kişiler yaşamlarında gerçekleştirmişlerdir: Eli kolu boş olarak Amerika'ya gelen bu insanların bazıları, dünyanın en zengin insanları olabilmişlerdir.

Toplumsal düzen, seçkin insanların tüm rüyalarını gerçekleştirebilmesi için bir engel değil, bir olanak olmuştur. Amerika toplumunun en büyük avantajı, Avrupa'daki gibi feodal kurumlara sahip olmamasıdır. İkinci bir niteliği de, çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen insanların oluşturduğu, mozayik benzer bir toplum yapısını yansıtmasıdır. Farklı ırktan, farklı dilden, farklı kültürlerden gelen insanların birlikte yaşamaya karar vermeleri, hoşgörü sınırlarının genişlemesine olanak vermiştir. Bu hoşgörü ortamı, "birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" felsefesine uygun düşmüştür. Bu anlayış ekonomik anlamda serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesine olanak sağlamıştır. Bunun yanında felsefede, bilimde ve sanatta pragmatizm yaygın taraftarlar kazanmıştır. İnsan davranışının amacı faydadır. İnsanlar, sorunlarına en pratik çözüm yollarını bulmalıydılar. Bu düşünceler temeline dayanılarak oluşturulan toplumsal düzen, insanların etkinliklerinin zenginliği üretmesine yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Serbest piyasa ekonomisine dayanan toplumun işleyiş mekanizmaları, bu zenginliğin belirli ellerde toplanmasına olanak sağlamıştır. Böylece Carnegie ve Rokefeller gibi dünyanın en zengin insanları ortaya çıkmıştır. Bunun yanında çalışan kesimler de, toplumsal düzenle bütünleşecek tarzda örgütlenmişlerdir. İngiltere'de refah döneminde ortaya çıkan meslek sendikaları örneği, ABD'nde benimsenmiştir. Bu sendikal anlayışı şu şekilde ifade edebiliriz: Nasıl ki işadamları ürettikleri malları piyasada en yüksek fiyata satmak isterlerse, sendikalar da, kendilerine bağlı olan işgücünü en yüksek

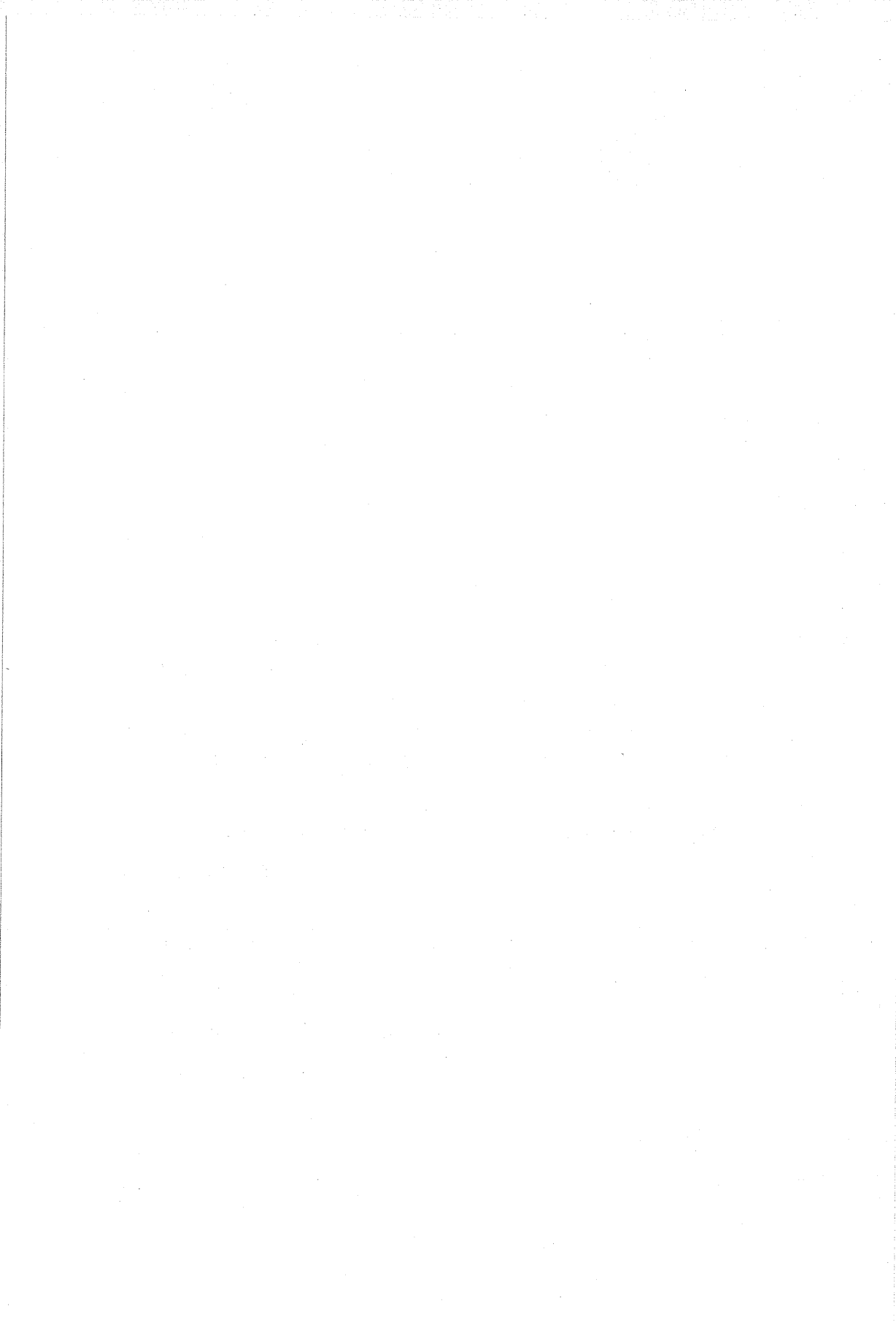
değerden pazarlamak isterler. Bir malın veya işgücünün pazardaki değeri arz ve talep yasasına göre belirlenir. O halde sendikaların görevi, üyelerinin yaşam düzeylerini yüksek tutmaktır; bu amaçla kendisine bağlı mesleklerde işgücünün artışını sınırlı tutmak, böylece ücretlerin üst düzeylerde kalmasını sağlamaktır. Bu çerçevede, çalışan kesimler de ABD'nde bu refahtan pay alabilmişlerdir. Bu nedenle ABD'nde, Avrupa'daki gibi büyük işçi hareketleri görülmemiş ve işçiler siyasal alanda değil, genellikle ekonomik alanda mücadeleler vermişlerdir.

Yukarıda açıkladığımız toplumsal işleyiş, bir grubun elinde büyük bir sermaye birikimine yol açmıştır. Böylece ekonomik gücü ellerine geçirenler, siyasal erki de yönlendirmeye başlamışlardır. Böylece Amerika'da "plutodemokrasi" oluşmuştur. Plutodemokrasi, hem halka ve hem de zenginliğe dayanan bir demokrasi olmuştur(16). Amerika Birleşik Devletlerinde özellikle sanayi temeline dayanan bir grup oluşmuştur. Tocqueville bu konuda Amerika'da imalatçı aristokrasinin ortaya çıktığından söz etmektedir(17). Duvarger bu kesime, "iktisadi oligarşi" adını vermektedir.

Bu makalemizde ABD örneğinden hareketle toplumsal düzen, demokrasi ve seçkinler arasındaki ilişkileri çözümlenmeye çalıştık. Konuyu sanayileşme süreci içinde değerlendirdik. Bu nedenle incelemelerimizi sanayi toplumuyla sınırlandırdık. Bir sonraki makalemizde sanayi ötesi toplumu, "bilgi toplumu" nu ele almayı düşünüyoruz.

REFERANS NOTLARI

- 1) BIRNBAUM, Pierre , **La Structure du pouvoir aux Etats-unis**, Paris: Collection Sup, 1971, s.10.
- 2) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s.11.
- 3) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s.12.
- 4) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s.15.
- 5) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s.17.
- 6) FREUND, Julien, **Sociologie de Max Weber**, Paris: Collection Sup, 1968, s. 177.
- 7) FREUND, J., **a.g.e.**, s.181.
- 8) PHILIP, André, **Histoire des faits économiques et sociaux**, Paris: Editions Mantigne, 1963, s.58
- 9) FREYER, Hans, **İçtimaî Nazariyeler Tarihi**, Çeviren : ÇAĞATAY, Tahir, Ankara, A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını No: 105, 1968, s.58.
- 10) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s. 24.
- 11) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s. 25.
- 12) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s. 28.
- 13) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s. 29.
- 14) BIRNBAUM, P., **a.g.e.**, s. 30.
- 15) PHILIP, A., **a.g.e.**, s. 65.
- 16) DUVERGER, Maurice, **Batı'nın İki Yüzü** , Çevirenler: C. Eroğul, F.Sağlam, Ankara, Doğan Yayınları, 1977, s. 77
- 17) DE TOCQUEVILLE, Alexis, **De la démocratie en amérique**, Paris: Collection idées, 1968, s. 259

AVRUPA TOPLULUĞUNDA VE TÜRKİYE'DE ÇIRAKLIK EĞİTİMİ VE GENÇ İŞSİZLİĞİ

Ercan TATLIDİL

GİRİŞ

Günümüzde ekonomik ve politik kararların alınmasında ve uygulanmasında eğitime ayrı, önemli bir yer verilmektedir. Özellikle ekonomik ve sosyal gelişmede eğitimin rolü politikaların yapılmasında belirleyici olmaktadır. İnsan kapitali veya insana yatırım gibi kavramlarla literatürde genel eğitim ve mesleki eğitime ayrı bir önem verilmektedir. Bu yaklaşımda, üretim kapasitesinin artırılmasında işlenmiş insan ve fiziksel kapitallerin eğitime yapılacak harcamalarla sağlanacağı ileri sürülmektedir.

Çalışan işgücüne bilgi ve becerinin kazandırılmasıyla sağlanacak üretim artışının ekonomik ve politik diğer kararlarla sağlanacak artıştan çok daha etkili ve sürekli olacağı düşünülmektedir. Kullanılacak işgücüne eğitim yoluyla nitelik kazandırılması, üretim alanlarında çeşitliliği ve işçi birim üretim kapasitesinin artırılmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda gayrisafi milli hasılda büyümenin devamlılığı, işsizlik baskısının olumsuz etkileri olmaksızın sürebilecektir.

Bütün Avrupa Topluluğu (AT) üyesi ülkelerde genç nüfusun çalışma koşulları son yıllardaki işsizlik krizinden, diğer çalışanlara göre daha fazla etkilenmiştir. 1983'lerin sonunda Toplulukta 5 milyon genç işsiz bulunmaktadır. 15-24 yaş grubundaki her 8 kişiden birisi işsizdir. Yine toplam işgücü içinde işsiz olanların büyük bir bölümü %40 gibi bir oranla genç nüfusu kapsamaktadır. Gençler arasındaki işsizlik ortalama işsiz nüfusunun üzerinde olmasına karşın, bu işsizlik probleminden etkilenen yalnız gençler de değildir. 1973'den sonra Batı endüstri toplumlarında işsizlik krizi bir genellik göstermiştir. 1980'lerin başından itibaren ise genel işsizlik problemleri daha da kötüleşme eğilimi içine girmiştir. Kullanılan işgücü koşullarında yakın bir gelecekte genel bir iyileşmenin olabileceği de tahmin edilememektedir. Topluluk karar organlarının raporlarında Topluluğun genişlemesi ve istihdam göstergelerinde

(x) Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İşsizlik oranlarının düşmesi de büyük ölçüde beklenilmemektedir. İşsizliğin, özellikle genç işsizliğinin azaltılması çalışmalarında eğitime ayrı bir yer verilmektedir.

Bu çerçevede, çalışan işgücünün sektörler arası dolaşımının ve açılması beklenen yeni iş alanlarında istihdam edilebilmelerinin sağlanması esnek eğitim programlarıyla desteklenmesine çalışılmaktadır. 1980'lerin sonuna kadar gerçekçi tahmin, işe yerleştirilen nüfusun her yıl için % 0.7 oranında artabileceğini göstermektedir. Bu tahmin genellikle demografik ve işçilerin işe karşı oluşturdukları tutum eğilimiyle ortaya konmaktadır.

Türkiye de AT'daki bu yaklaşımlar çerçevesinde eğitime özellikle çıraklık eğitimine 1980'lerin ortalarında itibaren ağırlık vermektedir. Çıkarılan yeni yasalar ve uygulamalar nitelikli işgücünü piyasa talebine göre çıraklık kurslarıyla hazırlamak eğilimindedir.

AT' DA EKONOMİK BÜYÜME VE İŞÇİ KULLANIMI

1980 'lerin başında AT ülkelerinde işsizlik oranı Tablo I'de görüldüğü gibi ortalama %10 civarındadır ve yaklaşık 13 milyon kişi işsizdir. Üye ülkelerde ve Topluluk'ta ilgili kurumlarda ekonomik politikaların belirlenmesinde bu yüksek düzeydeki işsiz işgücünün baskısı önemle hissedilmektedir. Aynı zamanda yüksek işsizlik oranının uzun dönem etkisini sürdürmüş olması da her bir üye toplumda ve bu toplumlarda yaşayan insanlarca da kabullenilmiş görünmektedir(1).

İşsiz nüfusun olumsuz etkisi iki şekilde sınıflandırılmaktadır:

a) İşsizliğin bir sonucu olarak ulusal ekonomiler üretim kaybına uğrarlar. İşsiz nüfusun ihtiyaç mallarının yaratılması da ulusal kaynaklarla birleşerek finansal maliyeti yükseltir.

b) İşsizlerin bizzat kendileri işsizlikten doğrudan etkilenmenin güçlüklerini yaşarlar. Gelirlerin kaybı sonucu yaşam standartları düşer. İşsizlik düzenli sosyal ilişkilerin bozulmasında etken neden olur. Özellikle 1970'li yıllardan sonra yapılan araştırmaların sonuçlarına göre işsizlik; sosyal yalnızlık, ruh ve beden hastalıklarını da ortaya çıkarmaktadır.

1970'lerin ortalarından 1980 'li yılların ortalarına kadar işsizlik AT ülkelerinde sürekli artış göstermiştir. İşsizlikten en fazla etkilenen ülkeler de İrlanda, Belçika, İtalya, Hollanda ve İngiltere olmuştur. AT ortalama işsizlik oranının altında kalmayı başaran ülkeler ise Federal Almanya, Fransa, Lüksemburg ve Danimarka olarak görülmektedir. Bunun nedenlerini şöylece açıklamak mümkündür:

a) Toplulukta gayrisafi milli hasılda reel üretimdeki büyüme oranları düşmüştür.

b) Ekonomik büyümede niteliksel bir değişme sözkonusu olmuştur. 1970'lerde üye ülkelerin büyük bir kesiminde ekonomik büyüme ile iş yaratma eğilimi arasında yakın bir ilişki gözlenmektedir. Bu ülkelerde yüksek büyüme oranları aynı zamanda iş yaratma olanaklarında yükselme göstermiştir. 1980'lerde ise işsizlik oranlarının yükselmesi, büyüme oranlarından ayrı bir boyut kazanmıştır. Büyüme ile iş düzeyinde farklı eğilimler gözlenmiştir.

Bununla birlikte işçi başına düşen üretimdeki artışlar, büyüme oranlarından daha fazla yükselmiştir. Michael Bolle bunun nedeninin aşağıdaki örnekle açıklanabileceğini ileri sürmektedir (2): "1980'lerde AT'da gayrisafi milli hasıladaki yıllık yükselme oranlarının % 2.3 ile %2.8 arasında olacağı beklenmektedir. Üretim yapılarındaki değişmelerle büyüme işçi verimliliğindeki ani yükselmeyle bütünleşecektir. Üretimdeki verimliliğin %2.2 ile % 2.7 arasındaki artıştan kaynaklanacağı beklenmektedir."1982- 1987 yılları arasında gayrisafi milli hasılanın yıllık ortalama artış oranı % 2.3 lerce kalmıştır. İşsizliğin en yoğun yaşandığı İngiltere'de ise büyüme oranı % 3.2 ile AT ortalamasının üzerinde yer almaktadır. İngiltere'de aynı dönemdeki işsizlik oranı 1982'de %10.6 iken 1986'da %11.5 e kadar yükselmiştir (3).

Tablo 1) İşsizlik oranları(%)

Ülke	1982	1983	1984	1985	1986	1987
AT-12	-	10.0	10.8	10.9	10.8	10.6
Belçika	-	12.6	12.6	11.7	11.8	11.6
Danimarka	-	9.5	9.2	7.6	5.8	5.9
F.Almanya	-	6.9	7.1	7.3	6.5	6.4
Yunanistan	-	9.0	9.3	8.7	8.2	7.9
İspanya	-	17.8	20.6	21.9	21.2	20.6
Fransa	-	8.2	9.9	10.3	10.4	10.6
İrlanda	-	15.2	17.0	18.5	18.3	18.0
İtalya	-	9.0	9.5	9.4	10.6	11.0
Lüksemburg	-	3.6	3.0	3.0	2.6	2.7
Hollanda	-	12.5	12.5	10.5	10.2	10.0
Portekiz	-	7.7	8.4	8.5	8.2	6.8
İngiltere	10.6	11.2	11.4	11.5	11.5	10.6
TÜRKİYE	15.1	15.7	15.7	15.9	15.1	15.1

Kaynak: Eurostat; Basic Statistics of the Community , Luxembourg 1989, s.126

c) Üretimde niteliksiz işgücü yerine verimliliği yüksek, nitelikli işgücünün kullanımı ve teknolojik girdilerin üretimdeki payının artmasıyla AT'da iş arayanların sayısının 1970 ortalarından itibaren artma eğilimi gösterdiği dikkati çekmektedir. Başka bir deyimle üretimde kullanılmayan işçi sayısının artacağı beklentisi

kabul görmektedir. Eğer ekonomik politikalar işsizlikle mücadelede gerekli önlemi almaya yönelik olmazsa 1970'lerin ortalarında başlayan işsizlikteki artış eğiliminin 1995'lere kadar devam edeceği tahminlenmektedir.

AT' DA GENÇ İŞSİZLİĞİ VE EKONOMİK YÖNLENDİRMELER

Tablo 2'deki verilerde görüldüğü gibi genel işsizlik ve işe yerleştirme problemleri arasında en önemli ve özel bir yeri olan problem genç işsizliğidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların günümüzde paylaştıkları ortak sorun olan genç işsizliği, farklı faktörlerin etkisi ve sonuçlarıyla birbirinden ayrılık gösterirler. Günümüzde genç kuşak işsizlik problemi daha karmaşık hale gelmiştir. Tüketimde insanların yeni beklentileri ve yeniliklerin yaratılmasında ve kullanılmasında katılımları, üretimde yeni bilgi ve

Tablo 2) Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre İşsizlik Oranları (%)

Ülke	Toplam	Erkek	Kadın	25 yaşın- dan küçük	25yaşın- dan büyük
AT-12	10.6	9.0	13.0	21.6	7.9
Belçika	11.3	7.3	17.6	21.4	9.4
Danimarka	6.1	4.8	7.6	8.1	5.5
F.Almanya	6.3	5.4	7.8	6.9	6.2
Yunanistan	7.4	5.1	11.4	24.8	4.8
İspanya	20.8	17.5	27.6	43.8	14.0
Fransa	10.4	8.3	13.2	22.4	8.2
İrlanda	18.1	17.7	19.1	26.1	15.5
Lüksemburg	2.7	1.9	4.1	6.0	1.9
Portekiz	7.1	5.5	9.3	16.6	4.5
İngiltere	11.1	11.5	10.5	16.3	2.0
Hollanda	9.7	8.2	12.5	13.8	8.6
İtalya	10.6	7.5	16.4	35.4	5.1

Kaynak : Eurostat; Basic Statistics of the Community, Luxembourg, 1989, s.128-135' den yararlanılarak düzenlenmiştir.

becerilerin kullanılmasına yöneltmiştir. Bu bağlamda yeni mamullerin üretiminde yer alacak işgücünün büyük bir yarışma içinde kendilerini yetiştirme, işe yönelik beceriler kazanma istekleri

ortaya çıkmıştır. İş örgütlenmesinde yeni tüketici eğilimleri, tüketim mallarını ve üretime sunanların yaratıcılık ve yeniliklere katılımcı, dinamik çalışma aktivitelerini geliştirmiştir. Bu istekler çerçevesinde mesleki eğitim ağırlık kazanmıştır. Mesleki eğitim işin teknik gelişmesine katkı sağlayacak becerilere ve üretilen mamulün üretimden tüketiciye sunumuna kadarki aşamalarda çalışanlara yönetsel bilgi ve beceriyi kazandırır. 1980'lerin hizmet ve üretim anlayışı klasik çıraklık eğitim anlayışıyla işgücünü piyasaya hazırlayamamaktadır. AT üyesi ülkelerin hükümet politikaları işsizliğin temel nedeni olarak eğitimdeki tıkanıklığı görmektedirler. Üye ülkeler eğitim politikaları geleneksel mesleki eğitim çalışma ve programlarında değişiklik yapmak için çaba harcarlarken, AT' daki ilgili kurumlar da ortak bir stratejinin çizilmesi için aynı çabayı sergilemektedirler. Üye ülkelerin genç işsizlik sorunlarının çözülmesinde sektörler arasındaki transferleri kolaylaştıracak yeni iş kollarında istihdam edilebilecek işgücünü hazırlamak amacıyla eğitim çalışmalarını hızlandırdıkları dikkati çekmektedir. Çıraklık eğitim programları incelendiğinde temel teorik bilgi ve becerilerin ağırlık kazandığı, buna karşın kısa süreli kurslarla bir iş kolundan diğerine transfer edilebilecek esnek programlara yer verildiği gözlenmektedir.

AT 'DA ÇIRAKLIK EĞİTİMİ VE YENİ YAKLAŞIMLAR

Avrupa'da genel eğitim ve çıraklık öğretimi çalışmaları iki esasa açıklanabilir: Eğitim çalışmalarının tarihsel kökeni ve toplumsal değişim sürecindeki aşamalar. Bu anlamda, AT' na üye ülkelerin genel eğitim, mesleki eğitim ve çıraklık eğitim sistemleri yüzyılı aşan bir dönemde sürekli değişim ve gelişme göstermiştir. Bu dönemde belki de en önemli olgu, eğitim ve çıraklık eğitimi kavramları arasındaki farklılığın belirginlik kazanmasıdır. Bununla birlikte halen tüm Avrupa'daki eğitim sistemlerini okul , kolej, enstitü, yüksek öğretim kurumlarını birbirleriyle isim benzerliğinden hareketle özdeşleştirmek veya doğrudan doğruya karşılaştırmak mümkün olamamaktadır. Değişik adlandırmalarla kullanılan bu terimleri anlayabilmek için her bir ülkenin eğitim sistemlerindeki konumlarını kavramak ve tanımlamak gerekmektedir. Bu bağlamda tipik bir örnek vermek gerekirse İngiltere ve İrlanda'nın eğitim ve çıraklık eğitim sistemleri Avrupa'da yer alan diğer ülkelerden farklılık göstermektedir. İngiltere veya diğer Avrupa ülkelerinin eğitim ve çıraklık sistemlerini anlayabilmek için kuşkusuz kültürel

birikimlerini ve bu sistemlerin tarihsel gelişimlerini çok yakından incelemek zorunludur.

AT 'da yer alan hemen her üye ülkenin eğitim sistemleri kendi tarihsel gelişimleri içerisinde değişik kaynaklardan etkilenecek bugünkü eğitim felsefelerinin ve sistemlerinin oluşmasını sağlamıştır. Bu nedendir ki AT'na üye ülkelerin eğitim sistemlerini öğrenebilmek için konunun üye ülkeler bazında incelenmesinde yarar vardır (4):

19. yüzyılın tek endüstri toplumu olan İngiltere'de eğitim ve çıraklık sistemleri endüstri devrimiyle fevkalade etkilenecektir. Kuşkusuz endüstri devrimi toplumsal tabakalaşmada önemli rol oynamıştır. İmalat sanayiinde çalışan işçiler ve ücretle çalışan zanaatkarlar toplumun bir kesiminde yoğunlaşırken, diğer tarafta işverenler yer almıştır. İşveren kapsamına giren ordu, kilise, üniversite ve diğer hizmet kurumları endüstri devriminin getirdiği organizasyonla yeni ekonomik anlayışın etki alanına girmiştir.

Fransa'da ise fırsat eşitliği kavramının yönlendirmesiyle 1789 Fransız devriminin toplumsal düzenlemelerinin etkisi görülmektedir. Toplumsal yapılanmada eğitim sistemine endüstri ve yönetim mekanizmaları için fevkalade önemli ayrıcalıklar getirilmiştir. Bu yaklaşımın yarattığı ortamda çıraklık sistemi genel eğitimden yararlanamayanların en son başvuracakları eğitsel çalışma alanları olarak kabul görür.

Fransa'da okulda tam gün eğitim çalışmalarına ayrı bir önem verilmekle birlikte son yıllarda çıraklık sistemindeki gelişmeler ve kapsamındaki genişlemeler gözlenmektedir. Okulda teorik ve uygulamalı çalışmalara, işyerinde ise deneyim kazanmaya ayrı bir önem verilmeye başlanmıştır.

Federal Almanya'da çıraklık sistemi, kendi işinde çalışan zanaatkarların küçük ve orta büyüklükteki işletmelerinde önemli bir güç kaynağı olarak yaşama olanağı bulmuştur. Günümüzde bu sistem ekonominin diğer sektörlerine de uyarlanmıştır. Çıraklık sisteminin çok sayıda genç nüfusu ve değişik düzeylerdeki farklı çalışma alanlarını kapsadığı gözlemlenmektedir. Federal Almanya'daki iktidar ve muhalefet partilerinin politikalarında çıraklık sisteminin işleyiş ve uygulamalarına yönelik ortak politikaları paylaştıkları da bir gerçektir. Federal yöneticiler iş ve çalışma koşullarından sorumlu iken, eyalet yöneticileri iş için eğitimden sorumludurlar. Alman

işverenler işbaşında eğitime ağırlık verirlerken sendika eğitimine de destek sağlamaktadırlar.

Federal Almanya'da çırakların hak ve zorunlulukları yasal olarak belirlenmiştir. Bir kişinin nitelikli işçi statüsünü kazanması için en son sınavda uygulanan test ve çalışma alanı ile ilgili uygulamalarda başarılı olması gereklidir. Eğitimde sürekliliğin varlığı anlayışı içinde ustalık ünvanını alabilmek için eğitim devam eder. Çalışma koşulları içerisinde küçük işletmelerin yönetimi ve yeni çırakların eğitimi haklarının elde edilebilmesi için de daha üst düzeydeki eğitim çalışmalarına katılma yolları yasalarla açılmış ve güvence altına alınmıştır.

Federal Alman çıraklık eğitim sisteminin çalışma yaşamı içindeki etkinliği, AT 'daki diğer üyelerin sistemi daha yakından tanıma isteklerine yol açmış ve bazı deneyimleri kendi sistemlerine aktarmaya yöneltmiştir.

Danimarka'da geleneksel olarak çıraklık sistemine ayrı bir önem verilir. Federal Almanya'da olduğu gibi teorik bilgilerin okulda verildiği bu sistemde öğrenciler uygulamalı çalışmalar için işyerlerine getirilir. Bununla birlikte çıraklık eğitim sistemi Federal Almanya'daki kadar yaygınlaştıramamıştır. 1982'de sadece 42.000 öğrenci bu eğitim kapsamında yer almıştır.

Belçika ve İtalya'da tam gün eğitim ve kurslara öncelik verilmektedir. Belçika'da eğitim çalışmaları devlet okul sistemi içinde yapılırken, İtalya devlet ve bölgesel sistemler olarak ikili paralel bir yapı göstermektedir. İtalyan eğitim sisteminin günümüzde kendini yenilediğini de ileri sürmek yanlış olmaz.

Hollanda ve Lüksemburg'da, İngiltere ve İrlanda'da olduğu gibi, çıraklık sistemi ve tam gün eğitim, mesleki eğitim ve kurslarda önemli bir yer tutar. Hem Hollanda hem de Lüksemburg'da mesleki konular eğitim sisteminde çok daha erken yıllarda öğrencilerle tanıştırılır. Bununla birlikte öğrencilerin mesleki konularla tanışmaları değişik yöntemler içinde gerçekleştirilir.

İngiltere'de genel eğitim ve mesleki eğitim arasında diğer ülkelerdeki uygulamalara göre oldukça kesin bir farklılık söz konusudur. Bu farklılık özellikle Fransız geleneksel eğitim anlayışından oldukça uzaktır. Fransa'da bazı koşullarda 12-13 yaş grubunda olan çocukların okul sistemi içinde meslek alanları ile ilgili

bilgileri aldıkları sıkça rastlanmaktadır. Bunun ötesinde pek çok Avrupa ülkesinde mesleki kurslar, dar kapsamlı beceri kurslarından çok daha yaygındır. Mesleki kurslar bazı durumlarda genel eğitim içinde, bazı durumlarda da teknik eğitim çalışmalarında yer alır.

Mesleki eğitim ve çıraklık sistemleri arasında genel bir değerlendirme yapıldığında şunları söylemek mümkündür: Federal Almanya ve Danimarka'da çoğu genç insan mesleki eğitimi çıraklık yoluyla almaktadır. Fransa, Belçika, İtalya ve Hollanda'da ise çıraklık çok küçük bir rol oynamaktadır. Gençlerin çoğu mesleki eğitimi tam gün olarak okullarda veya üniversitelerde kazanmaktadır. Hollanda, Lüksemburg, İngiltere ve İrlanda'da iki sistem birlikte ya da belirli koşullarda farklı süreçler olarak ortaya çıkmaktadır (5). Günümüze kadar Avrupa Topluluğu alınan tedbirlerle yukarıda belirtilen sistemlerden biri veya bir diğeri için yoğunlaştırılmasında çaba harcamamıştır. AT içindeki mesleki eğitim sistemlerinin gelecekte birbirlerine çok daha yakınlaşmasıyla ortak tedbirlerin alınması konusunda yönlendirici olabileceği düşünülmektedir.

TÜRKİYE'DE ÇIRAKLIK EĞİTİMİ

Türkiye'de mesleki eğitim ve çıraklık eğitimi iki farklı yaklaşım içinde ele alınmaktadır. Mesleki eğitim genel eğitim içinde tam gün okul çalışmasıyla verilirken, çıraklık eğitiminde ağırlık işyerine bırakılmıştır. Mesleki eğitim genel eğitim içinde akademik eğitime de hazırlayıcı niteliktedir.

Çıraklık eğitimi genel anlamıyla Türkiye'de iki şekilde yürütülmektedir. Birincisi, Cumhuriyet dönemi öncesinde ahilik ve esnaf loncaları kurallarının hakim olduğu geleneksel çıraklık eğitimidir. Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ahi ve lonca teşkilatlarının kaldırılmasından (1924) sonra çalışma yaşamını ve çıraklık esasını düzenleyici kurallara rastlanılmasa da değer ve normlarının etkilediği bir sistemdir. Uygulamada sıklıkla rastlanılan bu tarz çıraklık eğitimi tamamen okul dışı, teoriden uzak, beceri kazandırıcı, işyerinde ustanın deneyim ve bilgilerine dayalı öğretilerdir.

İkincisi, 1977 yılında yürürlüğe giren 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu'na göre düzenlenen Milli Eğitim Bakanlığı'na yürütülen çıraklık eğitimidir. Bu yasa, çıraklığı bir öğretim dönemi olarak, çırağı da bir öğrenci olarak tanımlayarak, bunların "işyerlerinde çalıştırılan kimseler sayısına ithal" edilemeyecekleri

kaydını koymuştur. Yine bu yasa maddesi ücretsiz aile işçisi statüsünde olmayan tüm çırakların sözleşmesi zorunlu hale getirilmiştir. Geleneksel sistemde tek kaynak ustadır, herşey ustaya bağlı olarak yürütülmektedir. Çırak, mesleği için gerekli olan teorik bilgileri işi yaparken ustasından öğrenmektedir. Yasanın Milli Eğitim Bakanlığı'na yürütmesini verdiği çıraklık eğitiminde ise; çıraklar için haftada en çok sekiz saatlik teorik ve pratik meslek kursları düzenlenmesine, bu sürenin yarısının iş saatlerinde, diğer yarısının ise iş saatleri dışında uygulanmasını ~~kayda bağlamıştır~~. Daha sonra 1986'da 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunu kabul edilerek çıraklık eğitimi okul içinde ve işyerindeki mesleki öğretimi bir sistem bütünlüğüne kavuşturmayı amaçlamıştır. Yasanın uygulamaya getirdiği yenilikler incelendiğinde, Türk çıraklık eğitiminin Alman çıraklık eğitiminin anlayışı olan ikili sisteme benzerlik gösterdiği ileri sürülebilir. Uygulamalı çalışmaları işyerinde belli standartlara göre ustanın denetiminde yaparken, bu uygulamalar için gerekli olan teorik ve uygulamalı meslek bilgisini de okulda öğretmenlerden almaktadır.

Türkiye'de 1970'lerin ortalarından itibaren yeni yasa ve yönetmeliklerle çıraklık eğitimine yeni bir yön verilmeye çalışılmıştır. AT'na giriş aşamasında çıraklık eğitimi ve işgücü niteliğini düzenleme uğraşında Avrupa ülkelerinin, özellikle Federal Almanya eğitim sisteminin deneyimlerinin kullanıldığı izlenimi görülmektedir. Federal Alman eğitim sisteminin geleneksel olarak küçük ve orta büyüklükteki işletmelere dayanması, bu işletmelerin ise büyük ölçekli işletmelerle organik bir bağ içinde bulunması, Türk çıraklık eğitiminin dayandırılacağı esaslardan ayrılmasına neden olmaktadır. Türk ekonomisinin yapısal özelliklerinin farklılığı, iki sistem arasında ortak benzerliklerin kurulmasını engellemektedir. Federal Alman çıraklık modeli ile Türkiye'deki çıraklık modeli arasında her ikisinin de okulda, ağırlıklı teorik eğitimi, işletmelerde ise ağırlıklı pratik öğretim ve deneyimi içeren ikili bir sistem olması; her iki modelde de gencin yasal olarak hem bir çırak hem de bir öğrenci olarak tanımlanması gibi biçimsel benzerlikler göstermesine neden olmaktadır (6).

Türkiye'de çıraklık eğitimine katılan çırakların yapılan araştırmalara göre büyük bir kısmı, çıraklık kurslarına katılmalarını eğitime devam etmekten ziyade, ekonomik anlamda aile bütçelerine katkıda bulunmak amacıyla bir işde çalışmalarından kaynaklandığı

izlenimi ağır basmaktadır. Başka bir deyimle AT'da görülen eğitimin sürekliliği, eğitim yoluyla bir mesleki bilgi ve beceri kazanma prensibi daha az önemliliğe sahiptir.

TÜRK İŞGÜCÜNÜN ÖZELLİĞİ

Türkiye'nin çalışabilir nüfusu AT ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de çalışabilir işgücünün adaha genç nüfusu kapsadığı görülmektedir. Doğurganlık oranı daha yüksek olan Türkiye çalışabilir işgücüne sürekli olarak genç işgücünü katmaktadır. Bu nedenle de Türkiye'nin iş yaratma kapasitesi üzerinde sürekli nüfus baskısı bulunmaktadır. Örnek verecek olursak 15 yaş altı nüfusun toplam nüfus içindeki payı AT ülkelerinde %19.1 iken (%9.8 erkek, %9.3 kadın), Türkiye'de bu oran %40.2 (%21.3, %18.9) dir (7). Okullaşma oranının AT'na göre çok düşük olduğu Türkiye'de gerek nitelikli işgücünü yetiştirmek, gerekse iş olanaklarının arttırmak, bu nüfus özelliğine göre daha fazla öneme sahiptir.

AT ile Türkiye işgücünün sektörlerarası dağılımı incelendiğinde, Türkiye'de çalışan işgücünün %55 inin tarım sektöründe yoğunlaştığı görülür. Bu oran AT'da sadece % 8 dir. Bunun en önemli nedeni ülkeler arası gelişmişlik düzeyinin farklılığıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin en önemli göstergeleri kişi başına düşen milli gelir olduğu kadar, kullanılan enerji miktar ve niteliği ile kullanılan işgücünün tarım dışı sektörlerindeki paylarıdır. Tablo 3'de görüldüğü gibi 12 üyeli Topluluğun endüstri sektöründe çalışan işgücü oranı % 32.9, hizmetler sektöründe ise % 59.1 dir. Bu oran Türkiye için sadece % 18.1 ve % 26.2 dir. Yalnız AT üyesi ülkeler değil, tüm Avrupa ülkelerine bakıldığında, Türkiye'nin çalışan nüfusunun yarısından fazlasının tarım sektöründe istihdam edilmesiyle tipik bir zellik göstermektedir. Bu özellik ise sanayileşmemiş toplumların temel bir karakteristiğini ifade etmektedir.

1950'li yıllardan itibaren kırdan kente yönelik göçler yalnız kentsel nüfusu arttırmakla kalmamakta, fakat aynı zamanda tarımda çalışan işgücünün tarım dışı sektörlerle de yoğun transferini oluşturmaktadır. Başka bir deyimle hızlı bir kentleşme aynı oranda tarım dışı sektörlerle akışı da sağlamaktadır (8). Bu özelliği ile de Türkiye sektörler arası işgücü transferinde Avrupa Topluluğu'ndan farklılık göstermektedir. 1985 Genel Nüfus Sayımı'na göre Türkiye nüfusunun (tarihinde ilk kez olmak üzere kentsel nüfus kırsal

Tablo 3) Çalışan İşgücünün Sektörler Arası Dağılımı (%) -1987

<u>Ülke</u>	<u>Tarım</u>	<u>Endüstri</u>	<u>Hizmetler</u>	<u>Toplam</u>
AT-12	8.0	32.9	59.1	100.0
Belçika	2.8	28.7	68.5	100.0
Danimarka	6.5	26.5	67.1	100.0
F.Almanya	5.2	40.5	54.2	100.0
Yunanistan	27.0	28.0	45.0	100.0
İspanya	15.1	32.3	52.5	100.0
Fransa	7.1	30.9	62.1	100.0
İrlanda	15.4	28.1	56.5	100.0
İtalya	10.5	32.6	56.8	100.0
Lüksemburg	3.7	32.6	63.8	100.0
Hollanda	4.7	27.1	68.2	100.0
Portekiz	22.2	34.9	42.9	100.0
İngiltere	2.4	30.2	67.4	100.0
TÜRKİYE	55.7	18.1	26.2	100.0

Kaynak : Eurostat; Basic Statistics of the Community, Luxembourg 1989, s.117.

nüfusunun üzerinde yer almıştır) %52 si kentsel alanlarda yaşamaktadır. Bu oranla Türkiye alt gelir grubu kategorisindeki ülkeler arasında yer almaktadır. Yine kentleşme hızı (%4.4) ile de bu yerini aynı grup içinde pekiştirmektedir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre nüfusun eğitim özellikleri incelendiğinde, sanayileşmiş piyasa ekonomilerinde görece olarak yüksek oranlarda üniversite mezunu, çok az eğitimsiz nüfus vardır. Alt gelir grubunda yer alan sanayileşmemiş ülkelerde ise nüfusun eğitim düzeyi çok düşüktür. Bu durumda Türkiye rakamlarının alt gelir grubunun ortalarında yer aldığı görülmektedir. Genelde Türkiye'de eğitim durumu AT ülkesine göre daha düşüktür. Ancak bu ülkeler arasında görülen farklılıkların tamamen dışında kaldığını söylemek de mümkün değildir. Örneğin Türkiye'de görülen eğitim düzeyinin Portekiz'den daha kötü olduğunu belirtmek mümkün değildir. Farklılıklar ayrıntılı olarak incelendiğinde, AT üyesi ülkelerin nüfusunun üniversite mezunu oranlarının çok yüksek olmadığı görülür. Sadece İngiltere'de 25 yaşın üzerindeki nüfusun %11'i üniversite mezunudur. Türkiye'nin üniversite mezunları oranı

bakımından diğer AT ülkelerinin çok gerisinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu oranlar Türkiye için %2.2 iken, Federal Almanya % 4.3, Belçika %7.5, İspanya % 3.7, İtalya % 2.6, Portekiz %1.6, Yunanistan % 3.9 dur (9). Ancak orta öğrenim görmüşlerin oranına bakıldığında çok ciddi farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de AT ülkelerine göre önemli ölçülerde eğitimsiz, daha az eğitilmiş ve orta öğrenim görmüş insangücü olduğu istatistiklerden açıkça görülmektedir. Bununla birlikte ara insangücü ve eğitim özelliklerini istatistik olarak elde etmek de oldukça güçtür. Bu konuda yeterli verilerin araştırmacılara sunulmak üzere hazırlanmadığını belirtmekte yarar vardır. Herşeye karşın zorunlu temel eğitim sonrası okullaşma oranlarında AT ülkeleriyle karşılaştırılmayacak kadar keskin bir düşüş olduğu görülmektedir. Tablo 4' de belirtildiği gibi Türkiye'de zorunlu temel eğitim olan ilkokula devam eden öğrenci oranı sadece % 82 dir. Bu oranla Türkiye AT'nun gerisinde kalmakla birlikte, çok büyük bir fark olduğu söylenemez. Ortaokul ve lise öğrenimine devam edebilenler ise yaş grubunun % 38 ini oluşturmaktadır. Bu oran ise AT'nun çok gerisinde kalmaktadır. Aynı oranlar yüksek öğrenimde de aynı sonuçları göstermektedir.

Çıraklık eğitimi Türkiye'de örgün eğitim kurumları içinde yer almadığından kesin bir sayı ve oran vermek mümkün görülmemektedir. Aynı zamanda Türk çıraklık kurslarıyla meslek kazandırma uğraşlarının AT'nun aynı konudaki uğraşlarından farklılık göstergesi, karşılaştırmayı da zorlaştırmaktadır.

Gerek çalışan işgücününün eğitim özellikleri, gerekse işgücüne nitelik kazandıran okullaşma oranlarına bakıldığında, Türk eğitim sisteminin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. AT'nun çalışan işgücününün sektörler arası dağılımı, çalışan işgücününün niteliği ve nüfusun yaş gruplarına göre eğitim olanaklarından yararlanma oranları Türkiye'den çok daha farklı boyutlar sergilemektedir.

SONUÇ

AT üyesi ülkeler eğitimin ekonomik bir yatırım olarak değerlendirilmesini, sanayileşme uğraşları ile birlikte başlatmışlardır. Gerek akademik gerekse beceri kazandırıcı eğitim uğraşlarını toplumsal gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde sistemleştirmişler ve gelenekselleştirmişlerdir. Bugünkü uğraşları ise günün toplumsal ve çalışma koşullarına göre reformize edilmesi yolundadır.

Tablo 4) Türkiye'de ve Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Okullaşma Oranları (%)

Ülke	İlkokul		Ortaokul ve Lise	Yüksek Okul
	Erkek	Kız		
F.Almanya	-	-	-	30
Belçika	92	94	83	28
Danimarka	-	-	-	28
Fransa	-	-	79	27
Hollanda	85	88	84	31
İngiltere	94	93	79	19
İrlanda	89	90	81	22
İspanya	100	100	74	23
İtalya	-	99	66	25
Portekiz	98	96	-	11
Yunanistan	91	91	74	17
TÜRKİYE		82	38	6

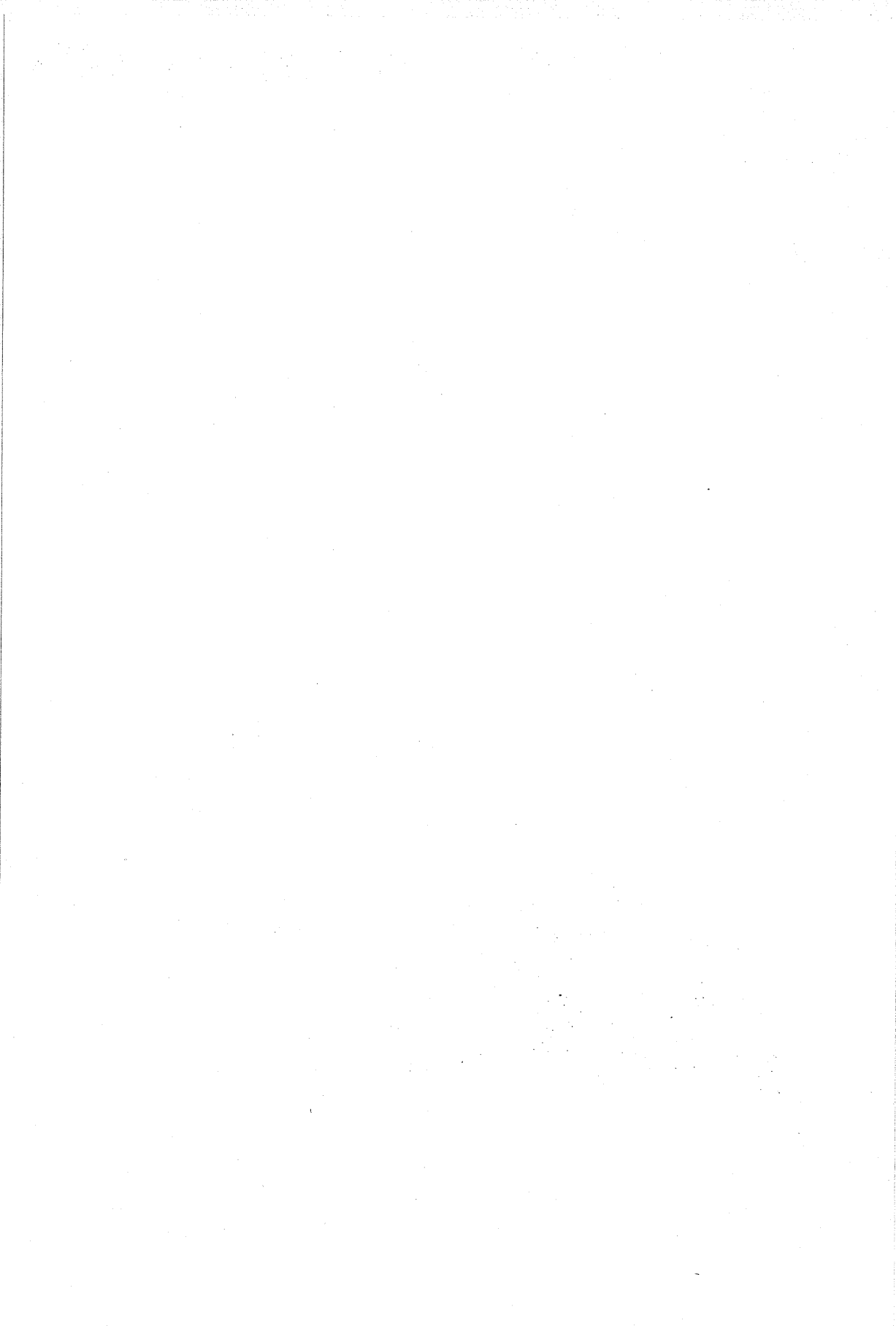
Kaynak: UNESCO; Statistical Yearbook, 1986,

TÜSİAD; Türkiye'de Modernleşme, Sanayileşme ve Gelişme Göstergeleri, Yayın No: TÜSİAD-T/88.3112, İstanbul, 1988 içinde s.25.

Türkiye örgün eğitim yoluyla akademik ve bilgi kazandırıcı çabalara Cumhuriyet'le birlikte ağırlık verirken, beceri kazandırıcı ara insangücünü hazırlayan meslek ve çıraklık eğitimlerine yeterince önem vermemiştir. 1950'lerden sonra hızla kentleşme sürecine girmesiyle, kentsel alanlardaki tarım dışı iş kollarına insangücü transferinde önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Sanayi ve hizmetler sektörünün özelliği gereği nitelikli işgücü istihdamı, meslek ve çıraklık eğitimine daha fazla önem verilmesini gerektirmektedir. Son onlu yıllarda bu gereksinimler nedeniyle güncellik kazanan çıraklık eğitimi yeniden toplumsal ve ekonomik gereksinimlere göre ele alınmak zorunluluğundadır. Çıraklık eğitimi zorunlu temel eğitimin devamlılığında küçük, orta ve büyük ölçekli sanayi işletmelerinin ve hizmet sektörlerinin gereksinim duyduğu alanlarda oluşturulmalıdır. Meslek ve çıraklık eğitimin gelişme esnekliğiyle okul sisteminde yer alması AT'na tam üyelik için başvuran Türkiye'nin işgücü, istihdam politikalarında da yakınlık oluşturabilecektir.

DİPNOTLAR

- 1) Michael BOLLE ve diğeri ; "Vocational Training and Job Creation Schemes in the Countries of the European Community", **CEDEFOP**, Berlin, 1985, s.11.w
- 2) Michael BOLLE ve C.F. BCHTEMANN; "Young People Without a Future? Employment Prospects for Young People in the European Community", **CEDEFOP**, No.16, Aralık 1984 /III, s.3.
- 3) **EUROSTADT**; Basics Statistics of the Community, Luxembourg, 1989, s.40 ve 126.
- 4) Bkz: **CEDEFOP**; Guide; Vocational Training Systems in the Member States of the European Community, Luxembourg, 1984, s.4-7.
- 5) İbid, s.37.
- 6) Şükrü ARGİN; "**Çıracılık Kurslarına Katılma Eğilimleri**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Ağustos 1989, s.46.
- 7) **EUROSTADT**; Basic Statistics of the Community, Luxembourg, 1989, s.106.30
- 8) Bkz: Ercan TATLIDİL; **Kentleşme ve Gecekondular**, E.Ü.Matbaası, Yayın NO:47, İzmir, 1989, s.27-37.
- 9) TUSİAD; **Türkiye'de Modernleşme, Sanayileşme ve Gelişme Göstergeleri**, Yayın No. TUSİAD-T/88.3.112, İstanbul, 1988, s.21-23.

TOPLUMBİLİMSEL KAVRAMLAR ÜZERİNE

Nihat ERDOĞAN^x

Aylin OK^x

Bu ortak makalemiz, özü ve biçimi itibarıyla gerçek anlamda bir deneme niteliğindedir. Doktora Programı'nda izlenen Kavram-Anlam Bağıntısı dersi çerçevesindeki belirli kavramlar, yıl boyunca ele alınmış ve tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda, bazı kavramlara ilişkin olarak daha geniş çerçevede tartışılması zorunlu nitelikte, olabildiğince özgün yorumların ve değerlendirmelerin yapıldığı saptanmıştır. Bu amaçla da, ders notlarının, alışılmış makale ölçütlerine uymayan bir biçimde de olsa, daha geniş bir okuyucu kitlesine eleştirilmek üzere sunulmasında yarar görülmüştür. Metnin okunması sırasında da saptanabileceği gibi, derslerde yapılan tartışmalara ilişkin tutulan notlar, aynen aktarılmış, hiçbir düzenleme ve değiştirme yapılmamıştır.

GİRİŞ

Bilindiği gibi, genelde kavramların ve özellikle de toplumbilimsel kavramların, zaman ve yer boyutunda içeriklerinin, daha doğrusu onlara yüklenen anlamların görece olarak değişmesi sözkonusudur. Bu, bilimde ve hatta genelde 'dil' de belirli ölçüde karmaşaya neden olabilen bir eğilim olmakla birlikte kaçınılmazdır da. Mitin'in de belirttiği gibi, bilimadamı bu süreci (anlam-değişim sürecini) bilinçli bir biçimde desteklemeli ve netleştirmelidir. Mitin, bu zorunluluğu vurgularken, vurgulamasının gereğini özellikle 'demokrasi', 'insancılık' vb. kavramlar bağıntısında açıklamaktadır. Ona göre her kavram, dayandığı 'iç mantıksal bağıntısı olan kavramlar dizgesi' içinde kullandığı temel kavramlara yüklediği anlamları açıklamaktadır. Ona göre her kavram, dayandığı 'iç mantıksal bağıntısı olan kavramlar dizgesi' içinde kullandığı temel

(x)Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi

(x) Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi

kavramlara yüklediği anlamları açıklamak zorundadır. Kuşkusuz ki (Mitin'e göre) Marxist demokrasi veya Marxist insancılık, aynı kavramı kullanmakla birlikte, Burjuva demokrasisi'nden ve Burjuva insancılığı'ndan farklı anlamlar taşıyacaklardır.

Mitin'in belirttiği bu olgu, yani sosyal bilimcinin kullandığı temel kavramların ana yaklaşımı çerçevesinde, anlamlarını açıklama zorunluluğu, toplumbilimsel bir gerek olduğu kadar, diğer yönüyle de toplumbilimciye tanınan bir özgürlük olarak da nitelenebilir. Ancak toplumbilimcinin kuşkusuz bu özgürlüğünü, ~~çok sık bahsedilen~~, 'kavram kargaşası' tehlikesini de gözönünde tutarak kullanması gerektiği açık bir gerçektir.

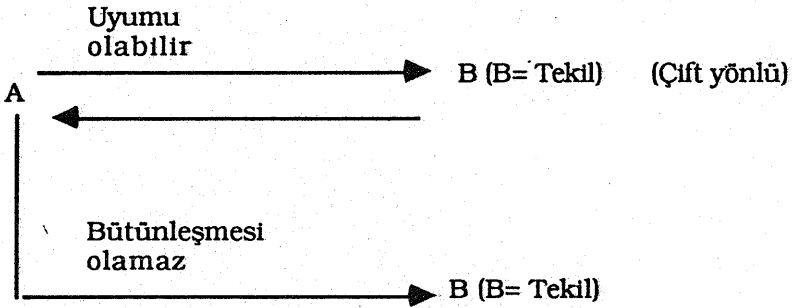
İşte bu yaklaşım çerçevesinde, dersimiz boyunca, belirli kavramlar ele alınmış; neden, 'niçin' ve 'nasıl' sorularını esas alacak şekilde anlamları sorgulanmıştır. Bu sorgulamada yüklendikleri anlamlarıyla bağıntısını koparmadan ele alınan bu kavramlara, olası anlam ekleme yolları denenmiştir. İşlenen bütün kavramlar için olmamakla birlikte, sonuçta bazı kavramlara ilişkin olarak (bir kez daha belirtelim) mutlaka eleştirilmesi gerekli özgün değerlendirmelerin yapıldığı görülmüştür.

UYUM-BÜTÜNLEŞME

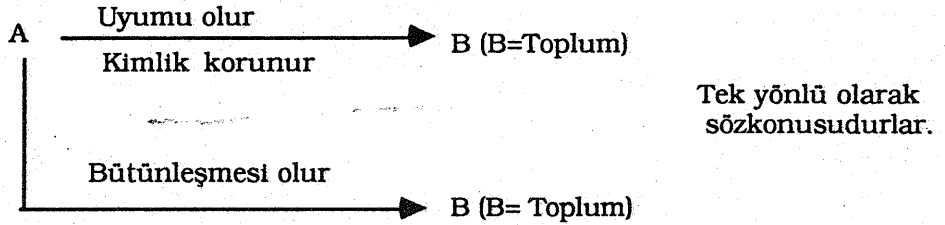
Uyum (Adaptation): Belirli ölçüde benzeşme; bireyi ve özneyi kimliğinden sıyırmayan, yani onu birey yapan temel niteliklerinden soyutlamayan ancak biyolojik, psikolojik ve toplumsal boyutlarda yaşamını sürdürebilmesi için üçüncü kişi veya kişilerle çakışma noktalarının oluşmasıdır. Bu noktalar ile birey, uyum öncesi konumundaki niteliklerinden belirli ölçüde farklılaşmaktadır. Ne var ki bu farklılaşma, A'yı temel kimliğinden soyutlamamaktadır. Uyum bu çerçevede, belirli noktalarda benzeşme olarak tanımlamak acaba mümkün müdür?

Bütünleşme (Integration): Bireyin bir grup veya daha büyük toplumsal birimler içinde önemli ölçüde erimesi veya onlarla aynışmasıdır. Bu açıdan bireyin bireyle uyumu yanında, bireyin grup veya daha büyük birimlere uyumu da sözkonusu olabilirken, bizce bireyin bireye bütünleşmesi sözkonusu olamaz(1).

Şekil (a)

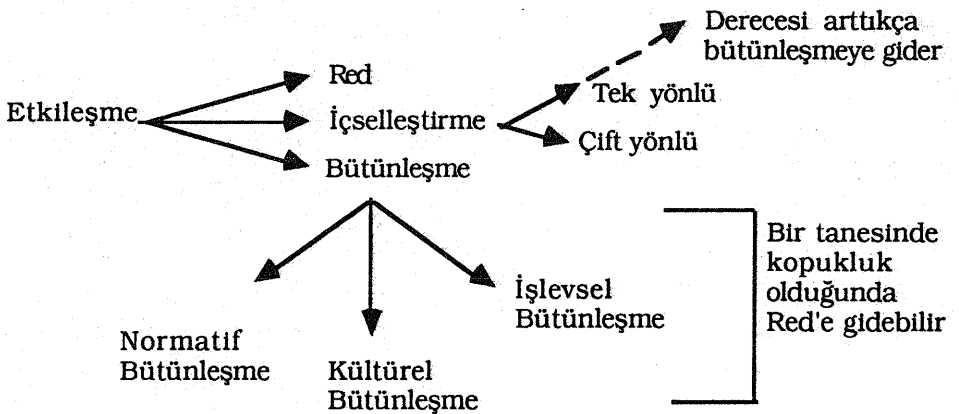

Şekil (b)

Uyum, Bütünleşmenin ön aşamasıdır. Mutlak bütünleşme hiçbir zaman sözkonusu olamaz. Mutlak olmamakla birlikte, derecesi artan bütünleşmede aynılaştırma sözkonusu olabilir. Bunun her ikisinin ön aşamaları, Etkileşme (interaction) ve İçselleştirme (internalization) dır. (Derecesi değişerek) Etkileşme, İçselleştirmeye geçmeden, yadsımaya da gidebilir.

Şekil (c)

Bireyin içine girdiği işlevsel bütünlükteki işlevi kendi köken, kültür ve normatif dizgesiyle içine girdiği bütünlüğün normatif ve kültürel dizgesi arasındaki farklılaşmayı netleştirecek nitelikte bir durum ise, bireyin girdiği duruma karşın, girdiği bütünlüğü reddetme olasılığı görülebilir kanısındayız.

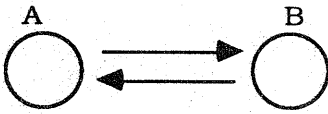
Şekil (d)
İçselleştirme

→ Çift yönlü

Bu noktada, (içselleştirme) tekilden bütüne doğru bir akımın olabileceğini (Tek Bütün), bütünün teke çiftyönlü yaklaşmasının olağan üstü koşullar dışında sözkonusu olmayacağını düşünüyoruz.

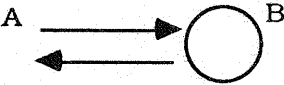
Uyumda ise, bütünlük açısından tek ve çift yönlülüğün işlemesi mümkündür.

Şekil (e)

(Burada içselleştirme de çift yönlü olarak işler)

Şekil (f)

(Uyum ve bütünleşmede tekil bütünlük durumu için, çift yönlülük sözkonusu olamaz. Olağanüstü koşullar dışında)

Yukarıda belirtilen bu olağanüstü koşullar, özellikle karızması olan liderlik durumunda geçerlidir. Bir Hitler veya Atatürk buna örnektir. Bu liderler toplumu etkilemekte ama ondan da etkilenmektedirler. Fakat, Diyalektik Materyalist açıdan, tek birey, toplumun gelişmesini, uyumunun genel çizgisini değiştiremez. Ancak kendi gelişme çizgisi içinde geliştirme hızını etkileyebilir

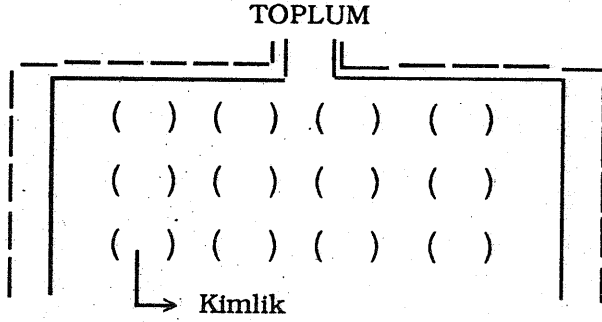
Bütünleşme, kanımızca teklik ve bütünlük arasında sözkonusu olabilen bir ilişki biçimidir. Uyumdan en büyük farkı,

uyum halinde teklik, (tekil birey) temel niteliklerini koruyarak birey olma niteliğini sürdürürken, bütünleşme durumunda tekil, kendini tekil yapan niteliklerini yitirerek bütün içinde eriyebilir.

Şimdi de Toplum-Birey arasındaki bütünleşme-uyum ilişkisini biraz daha genişletelim. Her toplum bir kimlik repertuarına sahiptir. Burada bulunan kimlikler, toplumun tolere edebileceği, kimlik sahibinin, toplum içinde barınmasına olanak sağlayacak kimliklerdir. Toplumun tolere ettiği kimlik farklılaşmasının genişlemesi (büyümesi), toplumun gelişmesine, rafine olup olmamasına bağlı olarak değişebilir. Her kimlik, bir diğerinden sahip olduğu nitelikler açısından olduğu gibi, bu niteliklerin birbirleriyle (aynı kimlik içinde) farklı bileşimleri çerçevesinde de ayrılabilir. Toplumun tolere sınırları dışında olan bir birey ve onun sahip olduğu kimlik ile toplum arasındaki ilişki ilk adımda etkileşim ile başlar. Birey toplumun kimlik repertuarında bulunan kimliklerden birine uymuyorsa, iki olasılık sözkonusudur. Toplum ya da bireyin diğerini reddetmesi ilk olasılıktır. İkinci olasılık ise, bireyin içselleştirme sürecine girmesidir. Bu süreç içinde birey, repertuarda varolan kimliklerin, nitelikleri ile çatışma noktaları sağladığı ölçüde, bireyin topluma uyum olayı gelişir. 'Ahmet' bu süreçte (kendisini Ahmet yapan temel içinde) kimlik repertuarından özellikleri (kimliklerin özelliklerinden) seçmeye başlar. Bu uyum sürecinde Ahmet'in toplumun tolere edilir sınırları içindeki nitelikleri ile oluşturduğu çakışma noktaları belirli bir düzeye geldiğinde, Ahmet olarak önceki birey, artık eski Ahmet niteliğini yitirmiş ve toplumun kimlik repertuarında varolan kimliklerden birine girebilmiş ise, o noktada bütünleşmeden sözdebiliriz.

Bu tür bir ilişki sonucunda olan şey, toplumun varolan sınırları içinde (kimlik), değişmemezliği temelinde olan bir olgudur. Ve sonuçta da tekil bireyin, toplum içine bütünlüğü ortaya çıkar. Üçüncü bir alternatif ise, uyum sürecinin belirli bir noktaya gelmesinden sonra, toplumun kimlik repertuarını genişleterek daha önce repertuarında olmayan kimlikleri de repertuarına dahil etmesidir. Bu özellikle toplumsal değişme dönemlerinde ortaya çıkan bir olgudur (Şekil (g)). Diğer bir deyişle, toplumun kimlik repertuarının değişmesi, toplumun önceki dönemdeki yapısının değişmiş olduğu anlamına gelebilmektedir.

Şekil (g)

Tartışmamız içinde kimlik; anne, baba, öğretmen, klüp üyesi vb. gibi işbölümü örgüsünde yer alan kategorilerden daha fazla birşeydir. Kimlik, bunlar da dahil olmak üzere bir bilinç olayıdır. Kimlik, bireyin totalitesidir.

Yeni doğan bireyine, yaşam süreci içinde gittikçe netleşen bir çizgide toplum, (genişliği toplumun geneldeki özgürlükçü niteliğine bağlı olan) sahip olduğu kimlik repertuarında varolan kimliklerden birini seçme özgürlüğü verir. Repertuarda varolan kimliklerin temelinde, toplumun veri, zaman ve yerdeki yapısının kabul edebileceği ortak bir payda (paylaşılan asgari müşterekler) vardır. Kimlikler arası farklılıklar ise bu temelde sözkonusudur.

Değişme sürecinde toplum, daha önce ortak payda olarak kabul etmediği bileşimleri de kabul edebilir, içine alabilir, bir genişlemeye gidebilir. Bir toplumdaki kimlik repertuarının genişlik derecesi, o toplumdaki özgürlüklerin de genişliğinin ölçütü olabilir.

Burada önemli bir nokta Kimlik'in dışarıdan gelmediği onu oluşturan öğelerin dışarıdan gelebileceğidir. Paylaştıkları ortak paydanın temelini iç öğeler oluşturur. Bundan yoksun bir kimliğin dıştan transferi olası değildir.

Birey, yaşamının nesnel sürecinde , içten ve dıştan aldığı kimlik oluşturuvcu öğelerin, sentezi sonucunda oluşan kimliğiyle, toplumun tolere ettiği kimliklerden birisiyle aynışır veya aynışamayıp, bunun dışına düşer. Bu bir yabancılaşma mıdır?

YABANCILAŞMA

Yabancılaşma kavramını, önceki kavramlarımızla bağıntılı olarak irdelemeye Merton'un beşli şemasını esas alarak başlayabiliriz. Buna göre Merton'ın yabancılaşma türlerini iki ana noktada yeniden gruplayabiliriz;

(a) Geri çekilme

Uyum

Şekilcilik

(b) İsyan

Yenilik yaratma

(a) grubundaki yabancılaşma olguları, toplumun kimlik repertuarının genişliği, dolayısıyla da özgürlük alanının genişliğine koşut olarak en aza inebilir. Daha doğrusu gelişmiş toplumlarda, bu üç şekliyle yabancılaşmanın asgari düzeyde olma olasılığı sözkonusudur. Çünkü birey, yaşam süreci içinde içten ve dıştan gelen kimlik oluşturucu öğelerin sentezi sonucunda sahip olduğu kendine özgü kimliğine o geniş repertuar içinde bir yer bulabilir. Bu nedenle de; (a) grubu gibi Merton'un kavramlarıyla temsil edilen yabancılaşma türlerine yönelme zorunluluğunu en az ölçüde duyar. (b) grubunda ise, bu repertuar, bu yapısıyla, o kimlik türüne yer vermiyor demektir.

Bu noktada iki olasılık vardır: ya bireyi iter ya da kendi yapısını genişletir. Her ikisinde de değişme durumu sözkonusudur. Merton'un (b) grubunda, her iki durumda da ya değişmenin ya da potansiyel değişmenin varlığı sözkonusudur. Gerçekten de ikinci durum, (yenilik yaratma) kesin bir değişme niteliğindedir. Birinci durumda ise (isyan), toplum bireyi iterek marjinal insanını yaratır ve marjinallerin varlığı da toplumsal değişme sürecinde genellikle, gelecekteki çekirdeği oluşturur. (Düşünsel marjinaller kastedilmektedir) Her itilmiş, marjinal, itilmişliğine karşın, fiziki varlığıyla toplumun içindedir. Bu açıdan da bir yerde 'marjinalliği', toplumun veri repertuarında benimsenmemiş kabullenilmemiş bir kimlik türü olarak nitelemek olasıdır.

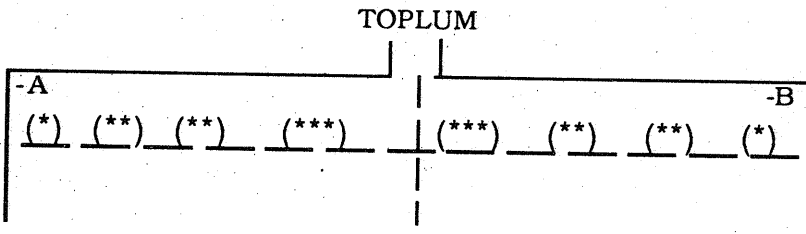
(a) grubunda ifade edilen yabancılaşma türlerinin üçünde de ortak olan nokta, bireyin içinde yaşadığı toplumda, gelen baskıya karşı, derecesi değişen ölçülerdeki direnç yokluğunu gösteren davranışlardır. Bu nedenle özgürlüğün en üst düzeye çıktığı yapılarda

bu baskıların olamayacağı veya en aza, asgariye ineceği varsayımından hareketle, özgürlükçü toplumlarda bu üç yabancılaşma türünün olmayacağını varsaymak olasıdır. Ancak kanımızca bu kurgusal olarak doğrudur. Gerçekte, mutlak anlamıyla özgürlükçü ve bireyine şu veya bu şekilde yönlendirme getirmeyen bir toplum düşünülemez. Çünkü her toplum, sahip olduğu yapısı içinde, bireyine bir 'belirlenim', bir 'davranış kalıpları dizgesi', kısaca toplumun gereksinme duyduğu bilenebilirliği ve beklenilebilirliği sağlayacak sınırlar koyacaktır. Bu çerçevede de ne kadar geniş olursa olsun, geri çekilme, uyum ve şekilcilik şeklinde nitelenen yabancılaşma türleri, en alt düzeyde de olsa varolabilir.

(a) grubunda yabancılaşma türlerinde birey, bir sentez sonucu varmış olduğu özgün kimliğinden, toplum içindeki yaşamsal pratiğinden kendini sıyrarak görünür. Yani kendini soyutlar. Bu nedenle de, bu üç türe patolojik olarak bakmak olasıdır. (b) grubundakilerde ise bireyin ussal ve fiziksel totalitesi arasında bir birlik sözkonusudur. Birey bu kimliğiyle, repertuarın dışındadır; ve bu kendince bilindiği kadar, toplum tarafından da bilinir.

Kimlik Repertuarı dediğimiz toplumsal gerçeği kimliklerin bir çizgi üzerinde sıralanması şeklinde şematize etmiştik. (Bkz.Şekil (h))

Şekil (h)

Bu çizgi üzerinde, konumları merkeze yakın olan kimliklerin toplum içindeki saygınlık ve kabul edilebilirlik derecesi, büyük bir olasılıkla diğerlerinden daha fazladır. Çünkü bu kimlikleri oluşturan öğelerin, toplumun veri zamandaki yapısının istemleri ve gereksinmelerine daha fazla uygunluğu sözkonusudur. Merkezden uzaklaştıkça bu istemleri ve gereksinmeleri karşılayıcı nitelikteki kimlik oluşumlarının zayıflaması da olasıdır. Bununla birlikte her

iki yönde, sınıra kadar giden aşamada derecesi azalmakla birlikte, kimlikler arasında paylaşılan ortak payda, varlığını hala korumaktadır. Bu sınırdaki (yani marjinal olarak nitelediğimiz kimlikte dahi bulunmaktadır) ya da en alt düzeyde olsa bile.

Bu açıklama çerçevesinde, acaba yabancılaştırma, kimlikler çizgisinde, merkezden uzaklaşma olarak tanımlanabilir mi? Merton'un kavramlaştırdığı şekliyle yabancılaştırma türlerinde (a) grubuna koyduğumuz uyum, şekilcilik ve geri çekilme türlerinin üçünde de bu tanım çerçevesinde, merkezden, derecesi değişen ölçüde uzaklaşma sözkonusudur. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi, bu üç türden birine giren kimlik tipinde, bireyin sentezi ile yaşamsal pratiği arasında bir çelişki vardır. Diğer bir deyişle, totalite olarak algıladığımız kimliğin mükemmelliğinin zayıflaması olasıdır. Bu zayıflama içinde de, merkezden derecesi değişen ölçüde uzaklaştığı iddia edilebilir. (b) grubunda iki tür ise, bireyin o çizgide uçlara gitmesi ve hatta sınıra oturması mümkündür. Sonuç olarak yabancılaştırılmışlık, türüne koşut merkezden uzaklaşma veya had safhada sınıra girme şeklinde tanımlanabilir. Bu noktada 'sınır dışına konulmuşsun, yabancılaştırılmışlığı tartışma konusu olabilir mi' şeklinde bir soru gündeme gelmektedir. Yabancılaştırma olgusunun birey ile toplum ya da bireyler arasında sürekli, yoğun ilişkilerin var olduğu bir mekanın paylaşıldığı durumda varolabileceği kanısındayız. Bu nedenle, dışa çıkma (sınırların dışına çıkma) dışta olma durumunun, yabancılaştırma kavramı içinde değerlendirilebilir.

MEŞRUIYET

Meşruiyet kavramı, bu noktada ele alınması yararlı bir kavram olarak gözükmektedir. Bir yerde daha önce tartıştığımız 'kimlik' kavramı ile de yakından bağlantılıdır. Gerçekten de toplumbilimsel açıdan, bireyin toplum içindeki varlığının meşruiyeti, toplumun sahiplendiği kimlik repertuarında bulunan kimliklerden biri içinde yer alıp almaması ile olasıdır şeklinde bir değerlendirme ileri sürmek mümkündür.

Ne var ki, meşruiyet sözcüğü, toplumsal bilimlerde genellikle 'İktidar' bağlantısı içinde ele alınan bir kavramdır. Biz de aynı yolu izleyerek, öncelikle iktidar kavramını ele alalım. Genel anlamda yapabilme gücü, "siyasal anlamda, bir toplumda egemenliği ellerinde bulunduranları dile getirir" (2) İktidar'ın bu şekildeki bir tanımı, şu soruyu gündeme getirebilmektedir: Niçin eşgüdüm değil de erk? Ya da

yönetim neden erk ve eşgüdümüne ayrılır?

Weber'e göre güç, bir iradenin diğer bir iradeye egemenliğidir. Otorite için, gücün meşruiyet kazanmış halidir demek olasıdır. İdeoloji bu noktada, gücün, kitle üzerindeki varlığını, otoriteye dönüştüren bir araçtır. Burada yine önceki sorumuza dönerek; neden iradelerin yanyana gelerek bir irade üretmesi (eşgüdüm) değil de, bir iradenin diğerleri üzerinde etkin olması durumu sözkonusudur ?

J.J. Rousseau'ya göre, bireyler kendi iradelerini ortaya koyarlar. Ortaya çıkan egemenlik, üzerinde durduğu bireylerin, egemenliklerinin, erklerinin parçalarından oluşur. Birey için egemenliğe uymak, kendi egemenliğine uymak demektir. Hobbes'a göre ise, bireyler, sözleşme yoluyla ortak karar sonucu bir güç yaratırlar. Ama o güç, yaratıldıktan sonra, onlardan bir parça olmayıp, onlara egemen olur. Belirlenen ana soru, Devlet, Güç nereden geliyor ? adlı kaynak sorununun bir boyutudur. Bu soru, Eski Yunan'dan beri varolmuştur.

Sofistler, bu konudaki bir çözümlenmelerinde, Kuvvet kuramı ve Sözleşme Kuramı olmak üzere bir ayrıma gitmişlerdir. Çeşitli versiyonlarıyla bu Aydınlanma'ya kadar devam etmiştir. Fakat kuvvet kuramı daima ağırlık taşımıştır. Heraçıdan kuvvetli olan iktidardır. Hıristiyan kilisesinin iktidar çözümlenmesinde, tanrısal bir lütuf olarak güç vardır. Kral, Tanrı'nın lütfettiği gücü kullanmıştır. Aydınlanmayla birlikte Burjuvazinin bunu sorgulamaya başladığı görülür. Bu sorgulama sırasında Eski Yunan'a kadar gidildiğinde, Aydınlanma düşünürlerinin buradan Sözleşme Kuramını aldıkları görülmüştür. Burjuvazi, gücü artık somut bir şeye yani iradeye oturtmak istemektedir. Ve artık birey (ler) iradesi ortaya çıkmaktadır. İki zıt gelişme ve bunu yansıtan iki örnek de Rousseau ve Hobbes'cu kuramlardır. Aynı kaynaklı olmakla beraber, Hobbes erk'e gitmektedir. Rousseau'nun kuramında da erk vardır; fakat bu, bireylerin üzerinde bir güç olmayıp, bireyin de katıldığı bir güç olmaktadır. Bu noktada da gündeme gelen soru, 'Güç' e neden gereksinme duyulduğudur. Yanıt, paylaşılamayacak değerdeki kaynakların kıtlığıdır. Eğer böyleyse, güç kendi devamı için, kaynakları kıtlaştırır mı? Yani, güç, araç olmaktan çıkıp, amaç olup, kendisini yaratan olguyu sürekli kılmak üzere bir çizgi izler mi? Bunun yanıtı da 'Evet' tir. Güç, artık çıkışında her ne kadar kıt kaynaklarla açıklanabilse de bir noktadan sonra, doğrudan

kendi varlığını sürdürebilmek için kaynakların kısıtlanmasına yolaçan bir yol izleyebilir.

Gücün devlete, iktidara dönüşmesinin nedenleri ne olabilir sorusu ise tartışmada ikinci ana soruyu oluşturmaktadır. Bu sorunun yanıtı ise, gücün sürekliliğini koruma açısından meşruiyet kazanma istemi olarak verilebilir. Meşruiyet, aynı zamanda gücün kendi büyümesini de getirmektedir.

S.M. Lipset, 'siyasal insan' adlı eserinde meşruluk üzerine şunları yazmaktadır:

"Herhangi bir demokrasinin istikrarı, sadece ekonomik gelişmeye değil, siyasal sistemin etkililiğine ve meşruluğuna da dayanır. Etkililik sistemin gerçekteki başarıları yani nüfusun çoğunluğu ve büyük iş çevreleriyle silahlı kuvvetler gibi güçlü gruplar neleri yönetiminin görevi sayıyorlarsa, bunları yerine getirme derecesi demektir. Meşruluk ise, sistemin, varolan siyasal kurumların, topluma en uygun kurumlar oldukları inancını yaratmak ve yaşatmak yeteneğiyle ilgilidir. Çağdaş demokratik siyaset sistemlerinin ne kadar meşru oldukları, geniş ölçüde, tarih boyunca toplumu bölen kilit sorunların halledilme yollarına bağlıdır. Etkililiğin, özünde araç niteliğinde olmasına karşılık, meşruluk, değerlendirmeye ilgilidir" (3)

Bu alıntıyı referans noktası aldığımızda, şunu söyleyebiliriz: Meşruiyet bir kabullenme ise, baskıyı, zoru ve sorgulamayı dahi kaldırarak, bir kabullenmeyi getirebilir. Bu durumda ise, zor veya güç, meşruiyetin temeli olabilir mi? Meşruiyet, egemen değer sistemi içinde kabullenme olayıdır. Bu kabullenme ve dolayısıyla meşruiyet atfetmenin çıkış kaynağı, tanrısal iradeye dayandırılabilceği gibi, fizik gücün haklılığı ve dolayısıyla da meşruluğu gibi bir anlayışa da dayanabilir. Hakkın gücü değil, gücün haklılığı gibi, meşruiyeti, kitle veya çoğunluk iradesine dayandıran anlayış, günümüz siyasal ideolojisinin (yani demokrasinin) bir sonucudur.

Pratikteki meşruiyet kaynağı ile, meşru gören kitlelerin, o gücün meşruiyetini açıklama yolları farklı olabilir. Günümüzde krallık kurumunun konumu buna bir örnek olabilir mi? Temelde meşrutî monarşi ile demokratik cumhuriyet arasında, devlet

başkanlarının seçilmişliğinin veya aileden geçmesinin dışında hiçbir fark yok gibidir.

Lipset, kitabında, meşruluk kayıpları konusuna değindiğinde ise şunları getirmektedir:

"Meşruluk buhranı, bir değişim buhranıdır; dolayısıyla, kökleri modern toplumun değişim karakterinde aranmalıdır. Yeni bir sosyal yapıya geçiş sırasında, eğer 1. başlıca tutucu kurumların statüsü, yapısal değişme devresinde tehdit edilirse; 2. Toplumdaki bütün belli başlı gruplar değişme devresinde ya da hiç değilse siyasal talepler ileriye sürmeye başladıkları zaman, siyaset sistemine dahil olmak için bir yol bulamazlarsa, meşruluk buhranları ortaya çıkar. Yeni bir sosyal yapı kurulduktan sonra yeni sistem, başlıca grupların umutlarını, yeni temeller üstünde meşruluğun yerleşmesine kadar (etkililikle) besleyemezse, yeni buhran başgösterebilir... Gerçi, eğer bu geçiş devresinde, başlıca tutucu grup ve sembollerin statüsü tehdit edilmezse, çoğu iktidarlarını kaybetse bile, demokrasi çok daha güvenli olur " (4).

Kısaca Lipset, başlıca meşruluk kaynaklarından birinin, yeni kurumların ortaya çıkmaya başladıkları geçiş devresi boyunca, önemli geleneksel kuruluşların devam ettirilmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Fakat bu savın geçerliliği bizce tartışmalıdır.

Değişmenin başladığı eski yapı içinde, değişmeci güçler, yeni bir yapının savunmasının, mutlaka eski yapının meşruiyetini sorgulayan bir çıkış noktasından başlayarak yapacaklardır. Bu durumda savaşım, eski yapının güç odağından çok, o güç merkezine meşruiyet atfeden kurumların sorgulanması şeklinde olacaktır. Buna örnek olarak, Aydınlanma döneminde kilisenin sorgulanması ve kilisenin tüm ideolojik üretimine karşı, alternatif ideoloji üretiminin yapılması gösterilebilir. Dolayısıyla mücadele bu eski meşruiyet kaynakları yerine, alternatif meşruiyet kaynakları üretmek ve bu alternatif içinde meşru olabilecek yeni siyasal güç biçimlerini ileri sürmek biçiminde gerçekleşebilir.

Süreç içinde doğal olarak, yeni yapı, ayakları üzerinde durmaya başladığı andan itibaren, niteliğinin özüne uygun biçimde şekillendireceği eski kurumları devam ettirmekte sakınca görmez. Bu

'kullanım', yeni yapının meşruiyetinin yaygınlaşmasında da kolaylık sağlar. Eğer eski kilise, yeni yapı içinde de işlerlik kazanabiliyorsa, bu yeni yapının 'gücüne' işaret eder.

Lipset'in bu konuyla ilgili getirdiği savına (5) uygun bir gelişme, her ne kadar İngiltere'de yaşanmış gibi gözüküyorsa da bu durumda dahi, önemli bir fark var gibidir. İngiltere'de gelişimin her aşamasında, eski kurumların gelişmenin gerektirdiği doğrultuda öz değiştirerek varlığını sürdürmesi sözkonusu olmuştur. Yani geçiş döneminde, kurumların biçimsel varoluşlarından giderek, o kurumların geçmişteki nitelikleri ile varolduğunu iddia etmemiz mümkün değildir. Örneğin kilise, zaten kendisini bir değişime uğratarak, yeni yapılanma içinde kullanılabilir hale gelmektedir

Lipset'e göre, yukarıda belirttiği ikinci nokta;

" Çeşitli toplumların 'siyasete girmiş' buhranı (yeni sosyal grupların siyaset sürecine ne zaman alınacakları hakkındaki kararı) ele alma yollarıyla ilgilidir. Ondokuzuncu yüzyılda bu yeni gruplar, özünde sanayi işçileriydi; yirminci yüzyılda ise, sömürgelerin elit tabakaları ve köylüler. Yeni gruplar, siyasette etken olmaya başlayınca (örneğin ekonomik örgütlenme ve oy mekanizmasıyla ekonomik ve siyasal iktidara katılmanın yollarını aramaya kalkınca burjuvazi yönetime katılmayı talep edince, sömürgelerdeki elit tabakaları, kendi sistemlerini, kendi egemenlikleri altına almak için ısrara başlayınca) 'meşru' siyaset kuruluşlarına kolaylıkla alınmaları, yeni grupların sisteme sadakatla bağlanmalarını sağlar; onlar da buna karşılık, eski egemen tabakaların statülerini korumalarına göz yumabilirler" (6).

Gerçekten de, gelişme içinde ortaya çıkan yeni toplumsal sınıf ve katmanların mücadelesi karşısında eskinin meşruiyet kazanmış güç odaklarının tavrı, başlangıçta katı bir karşıtlık içinde olmuştur. Ancak, bazı ülkelerde egemenler, belirli bir süre sonra ortaya çıkan bu karşıt gruplara sistem içinde yer açarak onların karşıtlığını, sistemin, temel niteliklerini değiştirmeden ve özünde kendi egemenlik haklarına ve sistemin meşruluğuna zarar vermeden, onları içine çekme becerisini gösterebilmişlerdir. Fakat, ne varki bu oluşumu, kesin bir 'değişmezlik' veya 'aynının devamı' şeklinde nitelenecek

olanaksızdır. Çünkü sistem, kendi karşısına kendi içinde yer verdiği andan itibaren, karşıtı olanın, kendi içinde büyüme yollarını açmış ve ona da meşruiyet vermiş olacaktır. Bu tıpkı çift taraflı bir kılıç gibi, karşıyı yontarken, kendini de yontmuş olacaktır. Bu durumda da bir çatışma durumunun varlığı kaçınılmaz olacaktır.

MEŞRUIYET VE ÇATIŞMA

Lipset, "bütün demokratik sistemlerde, demokrasinin esası olan grup çatışmalarının toplumu parçalamaya varacak derecede katılaşması tehlikesi her zaman vardır. Dolayısıyla demokratik yönetimin gereklerinin başında, partiler arası savaşın yoğunluğunu ılımlılaştıracak koşullar gelir. İlimli bir çatışma durumunun varlığı, zaten meşru bir demokrasiyi tanımlamanın bir başka yolu olduğu için; böyle bir dengeli çatışmayı belirleyen temel etkenlerin, (sembol ve statülerin devam ettirilmesi şeklinde anlaşılan) meşruluğu doğrudan etkenlerle sıkı sıkıya bağlı olmasında şaşılacak birşey yoktur" (7) demektedir.

Lipset'in sözünü ettiği 'ılımlı çatışma durumu', çatışmanın çözüm yollarının belirli olduğu ve kabul gördüğü bir sistemi çağrıştırmaktadır. Çatışma keskin olmasa dahi, çatışmayı çözümleyecek yol, taraflarca kabul edilmemişse, ılımlı olmayan bir çatışma durumunun da varlığından söz edilebilmektedir.

Lipset'in kitabında bu konuda yeralan bir sava göre, özellikle Hıristiyanlığın farklı çizgilerinin (Katoliklik veya Protestanlık) siyasal yönelimler açısından farklılaşan bir tavrı vardır. Buna göre Katolikler, sağ siyasal düşünceyle bütünleşme eğilimi gösterirken, Protestan ya da Ateistler sol siyasal çizgiye kendilerini yakın hissederler. Bu tür bir sav, farklı dinsel çizgilerin, ya da dine ilişkin farklı tavırların, özleri itibarıyla, siyasal sağ ve sol çizgiye yakın oldukları şeklinde (mutlak, değişmez olan bir yakınlık) bir görüşü taşımaktadır. Bu nokta kuşkusuz ki tartışılır. Nitekim, Kıta Avrupası'nda Katolik öğretisi karşısında görece ilerici bir konumu olan Pratestanlık, nesnel koşulların çok farklı olduğu bir ABD'de , siyasal yönelim açısından farklı bir görünüm yansatabilmektedir. Burada Protestan kilisesi, bütünleştiği toplumsal siyasal sistemin belirlenimi içinde hertürlü ilerici harekete karşı ve tavır koyabilmektedir. Bunun tam tersi de sözkonusudur. Kıta Avrupa'sının tutucu Katolik Kilesesi, bazı Latin ABD ülkelerinde ilerici hatta devrimci siyasal hareketlere destek olabilmekte veya en azından onlara sempati ile

bakabilmektedir. Benzer durumlar, İslamiyet'de de çok kısa zamanlar için, belirli yerlerde sözkonusu olabilmektedir.

Buradan hareket ederek Lipset'in tam karşıtı olan bir görüşü ileri sürmek olasıdır. Dinin özünde edilgen bir kurum olması nedeniyle şu veya bu dinsel çizginin veya öğretinin kendi özünden kaynaklanan bir tavrı olamaz. Siyasal anlamda sağ veya sol tavır olarak niteleyeceğimiz yönelimler, sözkonusu olan dinsel öğretinin içinde bulunduğu yapıdaki konumu (hakim kurumlardan birisi olup olmaması) ve sistemin kendisinden beklentileri ve kendisine yüklediği işlevler doğrultusunda ortaya çıkar.

Buna ek olarak, dinin bir inanç meselesi olması ve inancında arayışı yadsıyan bir değişmezliği taşımasından hareket ederek, yukarıdaki sava karşı çıkmakta olasıdır. Diğer bir deyişle, dinin veya dinsel öğretinin tanrı emri olduğu ve dolayısıyla da kendi özünden kaynaklanan bir belirlenimin varlığı ile, bulunduğu her zaman ve konumda edilgen değil, etken olduğu görüşü ileri sürülebilir. Bu doğrudur. Ancak; buradaki değişmezlik görelidir. İnanç, düşünceye özellikle de kendini sorgulayan akılcı düşünceye, diğer bir deyişle, kendi değişmesini içinde taşıyan bir düşünceye göre, kuşkusuz ki geç değişir. Fakat değişir. Tarih, Dinler tarihi, çeşitli boyutları ile ve çeşitli derecelerde, dinlerin nasıl değiştiğinin açık kanıtıdır. Önemli olan bu değişmeyi gerçekleştirecek olan, ya da gerçekleştirmesine katkıda bulunacak olan toplumsal gücün kendi sınıfsal gelişme çizgisindeki gelişim hızı ve gelişme sonucu elde ettiği güçtür. Protestanlık bir dinsel mezheptir. Katoliktikten ayrıldığı noktalar ve ayrılma derecesi, Tanrı'nın fikir değiştirmesi sonucu değildir. Bu burjuvazinin istemlerinin şiddeti ve sınıfsal gücünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İDEOLOJİ

"İdeoloji, toplumun özdeksel altyapısınca belirlenen düşünsel üstyapı dizgelerinden herbiridir. İdeoloji, toplumsal pratiğin zorunlu koşuludur. İdeolojiye, eş deyişle kurama (teoriye) dayanmayan pratik başarı kazanamaz; buna karşıt, pratikle ilgisiz kuram ya da ideoloji de boş sözlerden ibarettir. İdeoloji, doğru olabildiği gibi yanlış da olabilir; bilimsel olabildiği gibi bilim dışı da olabilir"(8).

Tartışmaya buradan başlanıldığında, ilk getirilecek nokta, ideolojiyi, kuram ile eş anlamlayarak, pratik ile bağıntılamak, birçok

yönleriyle hatalıdır. Şöyle ki, ideoloji, herşeyden önce, içeriğinin tartışılmazlığını da beraberinde getirir. Bu yönüyle, bir inanç dizgesi olan dine çok daha yakındır. Kuram ise, getirdiği veya içerdiği savları sorgulamaya açık olmak üzere, getirilen sava ilişkin, kendi aralarında içsel tutarlılığı ve bağlantısı olan bir kavramlar dizgesidir.

Kuram ile ideoloji arasındaki diğer bir farklılaşma Merton'un sınıflamasında sözü geçen büyük boy kuramlarda dahi içerdiği alanın, ideolojinin içerdiği alana göre çok daha sınırlı olmasıdır. Ayrıca bu alıntının içeriğinde ne kuram ne de ideoloji açıklanmamaktadır.

Bu içerik, büyük ölçekte Francis Bacon'ın, 'Pratikte doğru olan, kuramda da doğrudur' sözü ile paralel gözükmektedir. Ne varki burada Bacon, bu sözü, 'maddeci yaklaşım'ın netleşmesi amacıyla kullanmıştır. Diğer bir deyişle, 'kuram' ve 'ideoloji' kavramlarına bir açıklık getirmek amacını taşımamakta, sadece kuramın nasıl oluşturulması gerektiği açıklanmaktadır (9).

Tartışma içinde 'çıkarmak' ile şu veya bu şekilde bağlantısı kurulamayacak bir ideolojinin en genel anlamı ile düşünülmemeyeceği ortaya çıkmıştır. Durum böyle olunca da, ideolojinin doğruluğu veya yanlışlığı şeklindeki bir ayrım tartışma konusu olmamalıdır. Diğer bir deyişle, ideoloji olarak tanımlanabilecek bir dizge üretildiği an, mutlaka doğrusunu yansıttığı bir kişi, grup, katman ve sınıf vardır. Dolayısıyla ideolojinin mutlak anlamda yanlış olmaz. Ancak, ideolojinin kimin için doğru olduğu sorusu tartışılabilir.

İdeolojinin bilimsel veya bilim dışı olduğu sorusu da tartışmaya açıktır. Kanımızca burada en doğru yaklaşım, ideolojiyi kesin bir biçimde bu iki kategoriden birine koymamak şeklinde olmalıdır. Bir ideoloji, onu üreten kişi, grup, katman ve sınıf için bir rehber olma niteliği taşıdığından, bilimsel öğeleri içermeye zorluluğu vardır. Ancak üretenlerin dışında kişi, grup, katman ve sınıflara aktarımı ölçüsünde bilim dışı öğeleri içerebilmektedir.

"İdeoloji ile bilim arasında önemli farklar mevcuttur. En önemlisi 'bilim'in ideal olarak formel işlemlerden kurulu bir yöntemle sahip olmasıdır. Her ne kadar bugünkü bilim anlayışımızda, artık bilimsel kuramların 'mutlak' bir geçerliliği olmadığı, zamanla bunların değiştiğini biliyorsak da, bilimin formel tutarlılığının iç mantığı görelt değildir. Seçtiğimiz formel kalıbın, iç mantığının gereklerini yerine getirmezse 'yanlış' yapmış oluruz" (10)

Bu alıntıda doğrularla yanlışlar birarada bulunuyor gözükmektedir. Konuyu açmak için 'Bilimsellik nedir?' sorusunu yanıtlamak gerekir. Bize göre 'bilimsellik', aşamaları ve koşulları, belirli bir yöntem ile elde edilen sonucun aynı aşama ve koşullar içinde, farklı kişiler tarafından elde edilebilmesidir. Bu anlamda bilimsel etkinlik sonucu elde edilen sonuç doğrudur. Ancak hemen belirtilmelidir ki, 'doğruluk', zaman ve kişi, grup, sınıf bağlamında görelidir. Fakat bunları bir yana bırakarak, doğruluğun, zaman boyutundaki görünümüne baktığımızda, 1980 yılının 'bilimsel doğru' su için, 1990 yılında 'doğru olmayabilir' sonucuna varabiliriz. Bilimsel doğruluğun süreç içinde yanlışlanması, önceki etkinliğe 'bilimsellik' atfetmemizi engellemez. Tam tersine, sonraki yanlışlanma, bir yerde, bilimde vazgeçilmez olan kuşkuculuk ve sorgulamanın temel nedenini oluşturur. Bu nedenle bilimsel düşünce veya fikre salt 'doğruluk' veya 'yanlışlık' açısından bakmak hatalıdır kanısındayız. Daha doğrusu bilimsel düşünce ile ideoloji arasındaki ayrımı bu noktada odaklamak hatalıdır. Herhangi bir ideoloji, daha önce de belirtildiği gibi, üreten ve aktarılanlar açısından farklı işlevleri olan bir bütünlüktür. Üretenler için özellikle önce gelen işlevi ise, günlük pratikte rehber olabilecek nitelikde 'doğrular' ın kısa formülasyonunu içermesi ile gerçekleşir. Dolayısıyla her ideolojinin yaşanan pratik için geçerli olan ve bilimsel etkinlik ile üretilmiş bulunan 'doğruları içerme' zorunluluğu vardır.

Sonuç olarak ideoloji, bilimsel etkinlikle elde edilen düşünceleri içerir. Onları kullanabilir. Bu bir zorunluluk ve kaçınılmazlıktır. Bunun böyle olması, kullanılan doğrunun bilimsellik niteliğini ortadan kaldırmaz.

"İdeolojinin kendi içinde bir mantığı vardır, fakat bu mantık, formel mantık değil, duyguların veya şekillenmemiş arayışların mantığı..."(Halbuki bilimde)" seçtiğimiz formel kalıbın iç mantığının gereklerini yerine getirmesek 'yanlış' yapmış (bilime ters düşmüş) oluruz "(11). Ş.Mardin'in bu alıntısında, bilim ve ideoloji mantık anlayışları vurgulanmaktadır. Mardin'in... vurguladığı farklılığa katılmak olası değildir. İdeolojideki Mardin'in sözünü ettiği 'mantık' kavramını, ideolojinin genelde koymuş olduğu 'nihai erek' çereçevesinde, 'gereğinin anlaşılabilirliği' şeklinde yorumlamak hatalı olmaz. Bu şekildeki bir yorum, ideoloji kavramının içeriğine bir görecelik ve zaman ile yer boyutunda değişebilme esnekliği getirebilmektedir.

Buradan hareket ederek, ideolojinin kitleler tarafından içselleştirilmesi ve izlenmesini nedenlerini, ideoloji kültür kavramları bağlantısında tartışmada yarar vardır. Bu konuda Ş.Mardin, "İdeolojinin, toplumun değişik katlarında birçok kimse arasında tutmasının sebebi nedir?"(12) sorusunu sormaktadır. O'na göre "insanların toplumsal yaşamlarını belirleyen temel öğelerden biri, bu insanların içinde yaşadıkları toplumu algılama şekilleridir. Her insan, kendi toplumu içindeki diğer kişilerle ve özellikle de yakın olduğu gruplarla bir toplum haritası paylaşır (13) Bu toplum içindeki insanlar böyle bir temel haritadan hareket ettikleri için anlaşılabilirler ve içinde yaşadıkları toplumun gerçeklerini yerine getirebilirler. Değişmeye açık, esnek çizgilere sahip, bir tür simgeler sistemi olarak nitelediği bu haritanın, toplumsal pratikte işlenmesi, Mardin'e göre 'kültür' dür.

Amacını ve bir ölçüde oluşum sistematliğini açıkladığı 'kültür' olgusunun, çağdaş toplumlardaki karşıtı, 'ideoloji' çerçevesinde yer almaktadır. Mardin'e göre, geleneksel toplum haritalarının, modern çağlarda faydalarını yitirmelerinin sonucu ... yeni bir toplum anlamları haritası (14) yani ideoloji üretme zorunluluğunu yaratmıştır. Mardin'in bu çözümlemesine katılmamak mümkün değildir. Fakat burada şu soruyu sormak da kaçınılmazdır : Neden kültür değil de ideoloji?

Bu soruyu birbirleri ile bağıntılı beş nokta çerçevesinde tartışmak olanaklıdır. Daha önce de birkaç kez vurgulandığı gibi, her toplum ve toplu yaşam, kapsadığı bireylerin günlük pratiğinde, etkinliğinde giriştikleri iletişimin vazgeçilmez ögesi olarak sınırları, genelde de olsa belirlenmiş ortak bir paydaya sahip olmak zorundadır. Bu, toplu yaşamın 'olmazsa olmaz' koşulu olan beklenebilirlik ve bilenebilirlik gereğinin bir sonucudur. Bu gerek, geçmiş toplumlarda 'kültür' kavramının kapsamı çerçevesinde karşılanmakta ve kültür, yaşayan toplumun kuşaklar boyu ürettiği ve diğerine aktardığı bir toplumsal fenomen olarak ortaya çıkmaktaydı. Diğer bir deyişle, bu olgunun ortaya çıkışı görece uzun bir dönemi alabilmekte ve uzun dönemde değişen nesnel koşullar çerçevesinde de, kültürün üst düzeydeki bütünlüğünü bozmayacak ölçüde yerel ve kesimsel alt kültür grupçukları da oluşabilmekteydi. Tümüyle bu oluşum, yaşayan kitlenin, yaşamsal pratiğinde önemli ölçüde kendiliğinden ve yaşanan maddi evrenle uyumlu bir biçimde ortaya çıkmaktaydı.

Kuşkusuz bu tür bir süreçte oluşan bir olgu, herşeyden önce, toplumsal değişimin hızının görece yavaş olduğu aşamalarda olanaklıdır. Ancak bu koşulda 'kültür' dediğimiz bütünlük, daha önce belirttiğimiz gereksinmeyi karşılayabilecek nitelikte bir oluşum olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Halbuki günümüz, maddi evrenin değişme hızı, iletişim kurulan evrenin büyüklüğü ve karmaşıklığı, bu evrendeki iletişimin yoğunluğu ve dolayısıyla da bu tür bir ortamda kaçınılmaz olan uzmanlaşma ve örgütlülük gereği, yukarıda belirttiğimiz kültür, geleneksel işlevini sürdürebilecek bir oluşum sürecine olanak bulamaz. Ancak bu, kültürün ortadan kalkması anlamına gelmemelidir. Sadece, kültür, çağdaş toplumlarda, geleneksel toplumların insan ve toplum ilişkilerinde oynadığı belirleyici ve yönlendirici etmen olarak ağırlıklı rolünü önemli ölçüde yitirmektedir. Dolayısıyla da bu mutlak bir yokoluşdan ziyade, etkinlikteki derece sorunu olmaktadır.

Çağdaş toplumların, sürekli değişen, değişmesine koşut büyüyen ve karmaşılaşan evreninde, aynı çizgide yoğunlaşarak devam eden iletişimin düzenliliği, anlaşılabilirliği (vazgeçilmez olan bilinebilirlik ve beklenilebilirliğin karşılaması) için, bu büyüklüğün her alanını, içsel tutarlılığı olan belli bir mantık temelinde açıklayabilecek bir öge olarak ideoloji ve özellikle de egemen ideoloji gelmektedir. Burada 'kültür' yerine 'ideoloji'yi getiren temel etmen, kanımızca, yaşanan dönemindeki toplumsal değişimin hızı, iletişim kurulan evrenin büyüklüğü ve karmaşıklığı ve bu evrende içsel tutarlılığı olan bir bakış ve çözümlemeçizgisine duyulan gereksinmedir. Bu gereksinmeyi karşılayan ideolojinin üretimi de, örgütlü bir etkinlik çerçevesinde uzmanlık üretimi şekline dönüşmek zorundadır. Dolayısıyla yaşamsal pratiğe uygun olarak, uzun bir süre içinde ve kullanılan kişilerin üretime katkıda bulunduğu bir 'kültür' olgusuna göre de ideoloji, onu günlük yaşamda kullananların, üretimine hiçbir katkıda bulunmadıkları, ama kullananların yaşamlarında ağırlıklı yeri olan bir olgu olarak, toplumsal yaşama girmektedir.

REFERANS NOTLARI

- 1) Buradaki tanımlarda referans olarak International Enc. of the Social Sciences (Volume 7 ve 8, The Mc Milian Comp Free Press, NewYork-1972, s: 380-382) alınmıştır.
- 2) Orhan HANÇERLİOĞLU., **Toplumbilim Sözlüğü**, Remzi Ktb., İstanbul-1986, s:192.
- 3) S.M.LIPSET., **Siyasal İnsan**, (Çev: Mete Tuncay), Teori Yay. Ankara-1986, S: 59.
- 4) S.M.LIPSET., **y.a.g.e.**, s: 60.
- 5) Buna ilişkin daha detaylı bilgi için Bkz. S.M. LIPSET, **y.a.g.e.**, S: 60-61.
- 6) S.M.LIPSET., **y.a.g.e.**, s: 61.
- 7) S.M.LIPSET., **y.a.g.e.**, s:65.
- 8) Orhan HANÇERLİOĞLU., **y.a.g.e.**, s: 192-193.
- 9) Bacon, hiçbirzaman ideoloji kavramını kullanmaz. Bu sözü ile de sözel spekülatif bilgi üretme yerine, maddenin doğasının araştırılması ile bilginin üretilmesini savunur.
- 10) Şerif, MARDİN., **İdeoloji**, Turhan Ktb., Ankara-1982, s: 16.
- 11) Şerif, MARDİN. **y.a.g.e.**, s : 16.
- 12) Şerif, MARDİN., **y.a.g.e.**, s: 16.
- 13)Mardin'in sözünü ettiği toplum haritası, daha önceki tartışmalarda sözü edilen kimlik repertuarı ile büyük ölçekte çakışır görünmektedir. Gerçekten de toplumda varolan kimlik repertuarının içerdiği tekil kimliklerin temel niteliklerine ilişkin genel bilgiler çerçevesinde farklı kimliklere sahip insanlar arasında 'anlaşılabilirlik' ve 'beklenilebilirlik' oluşabilmekte ve dolayısıyla da toplumsal yaşam olanaklı olmaktadır.
- 14) Şerif, MARDİN, **y.a.g.e.**, s:17.

SEÇİM ARAŞTIRMALARI ÜZERİNE BİR DENEME

Mümtaz PEKER ^x

" Hoşgörülü ve katılımcı dosta..."

GİRİŞ

Bu denemenin amacı, çoğulcu demokratik düzenin sosyal dayanağını oluşturan seçmenlerin karar verme sürecindeki davranışlarından hareketle, seçim sonuçlarını tahmin etmede izlenecek yolu tartışmaktır.

Günümüzde egemen olan nokta, halk egemenliğine göre temel düzenlemeleri yapmaktır. Bu nedenle halkın siyasal katılımına dayanan toplumsal düzenler genel amaç olmaktadır. Çok partili sistem amacın oluşumunda işlevsel bir rol oynamaktadır. Amacın ilk boyutu, halkın siyasal katılımını sağlamaktır. Toplumdaki tüm sınıf ve tabakaların temsiline olanak sağlayarak sistem içinde herşeyin tartışılmasına hoşgörü ile bakmak ve uzlaşmayı temel prensip kabul etmektir. İkinci boyutu ise, toplumsal hareketlilik aracı olarak toplumda denge kurmaktır (Baykal, 1970, s.4).

Siyasal katılım ve bireylerin sorumlu tipten uzak davranışları ile demokrasi kuramının kabullenmesi arasında bir aykırılık görülmektedir. Kuramın beklentileri ile bireylerin davranış örüntüleri siyasal katılımın zorunlu -gönüllü olduğu durumlarda farklılaşmaktadır. Ancak genel işleyişte herkesin kabul edebileceği bir düzen ve siyasal katılım görülmektedir. Siyasal bir davranış biçimi olan siyasal katılımın, kişinin değerleri, beklentisi yanısıra kişinin dışındaki toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmelerle ilintisi vardır.

Siyasal katılım R.A. Dahl'a göre dört boyutta görülür. i) Merak, ii) ilgi, iii) bilgi, iv) eylem (Dahl, 1963, s.56-57). Burada ilgimizi çeken ilk nokta sorumlu siyasi insanların siyasal davranışlarının farklı görüşte toplanmalarıdır. Bu durumda oy oranları küçük olmakla birlikte, toplamları anlamlı bir orana ulaşan siyasal davranış türleri olabilmektedir. İkinci nokta ise siyasal katılımın dört ögesine ters düşen kişilerin davranışlarıdır. Siyasal yazınımıza "yüzer-gezer" diye geçen bu grubun toplam içindeki oranı beklenenin üzerindedir. Analiz

(x)Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

için bir tiplene yaptığımızda; kararlı ana grublarda çoğunluk oluşturan seçmenler, kararlı fakat oy oranları düşük farklı grublardaki seçmenler, sorumlu tip oldukları halde sistem içindeki partileri beğenmeyen kararsızlar ile gerçekten ilgisiz olan seçmen kitlesi karşımıza çıkmaktadır. Seçim araştırmalarında analizi zorlaştıranlar ilk grubun dışındakilerdir. Çünkü bunların içinden karşımıza nadir olay olarak çıkanlar olduğu gibi, kararlı ana gruplara katılanlar da olmaktadır. Nedeni ise, bu grub üyelerinin siyasal konulara farklı ilgi ve önem vermesidir. Başka bir anlatımla, siyasete hiç ilgi göstermeyen, önem vermeyen ve zaman ayırmayan ya da tam tersi olan kişilerin oluşturduğu bu grubun davranışı seçim araştırmalarında önemli engel oluşturmaktadır.

Seçim araştırmaları genel olarak iki noktayı açıklama çalışırlar. i) Partilerin alacakları oyların yüzde dağılımı, ii) Siyasal katılma ile kişilerin sosyo-ekonomik durumları arasındaki ilişkinin boyutu. Kişinin psikolojik niteliklerinin-kişilik özelliklerinin siyasal katılıma etkisi, kişilerin siyasal davranışı, siyasal unsurlara ne derece bağlıdır? (Bryce, 1981)

Araştırma Gereksinimi: Seçim araştırmalarına aşağıdaki nedenlerden ötürü gereksinim vardır. i) Kimin kazanacağını seçimden önce bilme merakı, ii) Özellikle kapitalist ekonomilerde girişimcilerin seçim sonuçları için ön bilgi gereksinimi, iii) Yarışakatlan partilerin kamuoyu oluşturmaları açısından kendilerinin nerede olduğunu görmek ve buna göre seslenme isteği, iv) Ülkenin sosyal ve ekonomik gelişimine uygun olarak seçmen davranışlarındaki değişmeler ya da kararlılıklar üzerine bilimsel bilgi üretimi gereksiniminden ötürü bu çalışmalar yapılmaktadır.

Ancak çalışmalar tüm demokrasilerde aynı hoşgörü ile karşılanmamaktadır. Örneğin G.Kore'de bu konuda çalışma yapılması yasaktır. Bazı Avrupa ülkelerinde seçimden bir hafta öncesine kadar araştırma ve yayın serbestisi vardır. Temel olarak kapitalist ekonomilerde seçim propaganda yasaklarının başladığı son oniki saate kadar araştırma ve yayın yapılabilmektedir.

Seçim araştırmalarının, kamuoyunu yansıtmaktan çok, belirledikleri şekilde bir eleştiri de yapılmaktadır. Kanımca seçim araştırmaları yukarıdaki nedenlerden ötürü halkı bilgilendirmeye yönelik çalışmalardır. Kaldı ki demokratik ülkelerde, TV, radyo, gazete, yakın çevre ve psikolojik liderlerin kamuoyu oluşturmadaki

etkileri azımsanmayacak boyuttadır. Bulgulara göre sayılan bu faktörlerin etkisi tüm ülkelerde daha fazla, Ne var ki özellikle siyasetle uğraşanlarda, araştırma sonuçlarının kamuoyunu önemli ölçüde etkilediği konusunda yaygın bir kanaat vardır (Lemert J. 1981, Roll W.C ve Cantril H.A. 1972).

Unutulmaması gereken nokta bu eleştirilere katılmamayacağıdır. Çünkü, araştırma kurumunun yaptığı iş, ölçüm işidir. Ölçümün kamuoyunu nasıl etkilediği kesin olarak bilinemez. Fakat sırf kamuoyunu etkilemek için yayımlanan araştırma sonuçlarının etkisi olmakla birlikte bunlar hemen silinmeye başlarlar. Toplam araştırma yoğunluğu içinde yalnızca yüzde beş, altı arası ağırlığı olan bir işten ötürü hiç bir araştırma kurumu bunu göze alamaz. Savlandığı gibi eğer kamuoyu araştırmaları yönlendirici olsaydı, Türkiye'de gerçekleşen iki olayın sonucu düşündürücüdür. İlki, eski siyasilerin siyasi haklarının geri verilmesi için yapılan referandum öncesi kamuoyu araştırma sonuçları ile referandum sonuçları arasındaki çelişkidir. İkincisi ise 26 mart 1989 da yapılan İstanbul Belediye Başkanlığı seçimi için tüm kamuoyu araştırmalarının sonuçları günlerce basında yayımlanmasına karşın, araştırma kurumlarının büyük farkla ve sözbirliği etmişcesine kazanacağı belirtilen aday seçimi kaybetmiştir. Bir noktada İstanbul nüfusunun okur-yazarlığı Türkiye'ye göre en yüksek kent olması yanı sıra yazılı basının en fazla okunduğu kenttir. Tüm bunlara karşın niçin etkileme olmadığını açıklamak güçtür.

Örnek Seçimi: Örnekleme seçimi yapabilmek için ilk olarak önceki seçimlerin sonuçlarının derinlemesine bir analizi yapılmalıdır. Çünkü seçim sonuçları, bir sonraki araştırmanın öndenemesidir kuralı burada daha önemlidir. Analiz iki boyutta yapılmalıdır. İlk olarak örnek seçimi için tipik noktaların (sandıkların) bulunabilmesi, ikinci olarak seçmenlerin kararlarının ne yönde oluştuğunun analiz edilmesi.

Örnekleme için, ülkede en az on-yirmi yıllık dönem içinde tipik olan noktaların bulunması gerekir. Bunun nedeni, uzun dönemde tipik-kararlı olan noktalardaki görüşlerin ülke ortalamasından olan farklılığın en az olması ve bunların geneli en az hata ile yansıtılmasıdır. Buna göre uzun dönemde, ülke içinde bulunan tüm noktaların dağılımı ile, ülke ortalaması karşılaştırması yapılarak en az farklılığı veren noktalar bulunur.

Bilindiği gibi kitlede, tekrarlardan ötürü yığılmalar olacaktır. Ancak tipik olmayan davranışlar da tesadüfen bunun içinde yer alabilir. Geneli araştıran çalışmalarda tipik olmayan davranışları gözardı edebiliriz. Örneğin gelir araştırmasında, örneğe en uçtaki kişilerin girmesini istemeyiz. Bunlar tesadüfen seçilebilir veya seçilemez. Ancak seçim araştırmalarında nadir diyebileceğimiz bu tipik olmayan davranışları özellikle yakalamak zorundayız. Bildiğimiz gibi artık Batı Demokrasilerinde belirli bir baraj, sistemin daha rahat dengeye ulaşabilmesi için kaçınılmazdır. Ama seçime tüm sınıf ve tabakaların temsilcileri katılabilir. İşte burada seçime katılan fakat barajı aşamayacak oylar nadir olaylardır. Çünkü bunlar kitle dağılımını bazen hiç beklemediğimiz şekilde oluşturmaktadır. Buna dikkat edilmediği takdirde, yanılma payı artmaktadır. Öte yandan nadir olayların bütünü, kitle içinde azımsanmayacak boyutlara ulaşabilmektedir. Örneğin son iki seçimde bunların toplamı ülkemizde yüzde onbeş ile yirmi arasında değişmiştir.

Genelin kararlarının değişimi ile tipik noktalardaki seçmenlerin kararları arasında ne gibi farklılık ya da kararlılık vardır? Bunları iyi görmek gerekir. Çünkü sosyal ve ekonomik değişim toplumdaki tüm sınıf ve tabakaları eş zaman ve düzeyde etkilemez. Ancak biz çabuk ya da geç etkilenenlerin davranışlarına göre karar oluşturamayız. Bunların ortalamasını verebileceğini tahmin ettiğimiz tipik noktalardaki davranışları bunun için incelemeliyiz. Seçim sonrasında seçmen davranışlarını inceleyen ve buna göre siyasal davranışların arkasındaki nedenleri araştıran çalışmalar analizin ikinci boyutunu oluşturmalıdır.

Analizlerin yararı evren hakkındaki önbilgimizi zenginleştirmesidir. Başarılı örneklem seçmenin temel koşulu da budur. Başarıyı artırmak için anakütle bölünmesi olan sandıkların, anakütleye göre seçime katılma oranları ve oyların dağılımı açısından farkın karesinin en az olduğu sandık bölgeleri örneklem evrenini oluşturabilirler. Başka bir anlatımla kota kontrolü olarak ele alınan katılım oranları, oyların partilere göre dağılımı ve seçmenlerin yaş ve cinsiyet yapısı benzerliği olan sandık bölgeleri araştırma alanı olarak seçilebilir. Sözü ettiğimiz kota kontrolleri, i) Genel katılım ile tipik örnek noktalardaki seçime katılım oranlarının birbirinden istatistiki açıdan anlamlı olmaması gerekir. ii) Oyların partilere göre dağılımı açısından genel dağılım (ortalama) ile tipik sandıklar ortalamaları arasındaki fark anlamlı

olmamalıdır. iii) Nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının genel ve tipik noktalar arasındaki farkın en az olması gerekir. Seçilen bölgedeki seçmenlerin tümü araştırmaya eksiksiz olarak alınmalıdır.

Yöntem Açısından Tekniğin Yararları: Seçim araştırmalarında ,

i) Kitle parametresini bilmek olanaksız olduğu için bu teknik, temelde çerçeve isteyen ve bu çerçeveden örnek seçimini gerektiren tekniklere göre daha üstündür. Çerçeve gerektirmediği için, çerçeve hazırlama masrafları yoktur.

ii) Kitle içinde ender görülen karakteristikler (barajı aşamayan ya da barajı çok küçük oy miktarı ile aşabilecek partiler) için yararlıdır.

iii) İkame sorunu yoktur. Çünkü örnek noktadaki sandıklarda oy kullanan herkesle görüşme yapılacaktır.

iv) Kendiliğinden ağırlıklı olduğu için, eldeki verilerle belli bir yanılma ve hata payı ile sonuçlar tahmin edilebilecektir.

v) Alanda belli noktalarda çalışılacağı için, alan yönetimi çok kolay olacaktır.

vi) Bütün bu söylediklerimizin uygulaması alan çalışma giderlerini azaltacağı için, araştırma maliyeti ucuzlayacaktır.

Siyasal katılım açısından zorunlu oy verme bir noktada eleştiri konusu olabilir. Bu konumuz dışında. Ancak zorunlu katılım bu tekniğin başarısını artırır. Nedeni, gönüllü oy vermenin geçerli olduğu seçimlerde katılım oranları genellikle düşüyor. Buna karşılık zorunlu olduğu durumlarda artış gösteriyor. Bu örüntü genellikle tüm demokratik ülkelerde görülüyor (Powell, 1984, s.35-38). Türkiye'de katılım oranlarına baktığımızda benzer örüntü geçerli. Örneğin gönüllü oy vermenin geçerli olduğu seçimlerde katılım oranları %55-66 arasında değişiyor. Zorunlu katılımında bu oran %92-93 düzeyine ulaşıyor. Katılımın %92-93 olduğu seçim sonuçlarına göre prototip oluşturmak kolaylaşıyor. Çünkü katılımın %60'larda olduğu bir seçimden oluşturulacak prototipin, kararsızlardan ötürü yanılma olasılığı daha büyüktür.

Kota örneklem tekniği olarak adlandırılan bu tekniğe örneklem yazınında yapılan eleştirilere ilişkin yanıtlarımızı verelim.

i) İyi kota kontrolleri bulunmassa, örnek temsil yeteneğini kaybeder. Buna yanıt açık. Önerilen model, yapılan seçimlerde uzun dönemde ülke dağılımında en az sapması olan noktaların seçimini öngörüyor. Bu nedenle örneği temsil yeteneği güvenilirlidir.

ii) Kota kontrolleri bazen yanıtıcı olabilir. Örneğin gelir gruplarının belirlenmesinde olduğu gibi. Burada kota kontrolü oy dağılımı olduğu için bir yanıtıcılık sözkonusu değildir.

iii) Tahmin güvenilirliği bilinmez. Varyans hesabı genellikle yapılmaz. Bunun için biraz sonra alan çalışması sırasında anlatacağım güvenilirlik çalışması ile soruya yanıt verebiliriz.

iv) Görüşmecilerin çalışmalarını denetleme olanağı yoktur. Önerilen modelde, temel örneklem birimi sandık alındığı için, o sandık bölgesinde oy kullananların isim ve adreslerinde çalışıldığı için, görüşmecilerin denetlenmesi hem çok kolay hem de bunun maliyeti düşük olacaktır.

v) Cevaplamama durumu çoğunlukla bir sapma yaratır. Tüm araştırmalar için geçerli olan bu noktayı, tesadüfe dayalı tekniklerle ikame sorunu ile çözümlenmeye çalışıyoruz. Dikkat edilen nokta ise seçilme olasılıklarının değişmemesi. Ne var ki yine de değişik araştırmalarda yüzde beş-sekiz arası cevaplamama oranı ortaya çıkıyor. Katılımın zorunlu olduğu seçim de bile yüzde yedi-sekiz oranında bir kitle oy kullanmıyor. Görüldüğu gibi bu iki oran birbiri ile çakışıyor. Sonuçta bulacağımız cevaplamama oranı, tesadüfi tekniklerin oranından fazla olmayacaktır. Kanımca bunlar da seçime katılmayı istemeyen ve görüş belirtmekten çekinen kişiler olacaktır.

vi) Yanlılılık oranının ölçülmesi kota sisteminde olanaksızdır. Önerilen modelde, bir çerçeve olayı ve buradan elde edilen sonuçlar olduğu için, yanlılılık oranı rahatlıkla bulunabilir.

Sorukadığı içeriği: Seçim araştırmalarında kullanılan sorukağıtları;

i) Seçmenin demografik, sosyal ve ekonomik durumunu saptayıcı,

ii) Geçmiş döneme ilişkin siyasal tutum ve davranışlarını araştıran,

iii) Günümüze ilişkin sorunlar karşısındaki tavrını soruşturan,

iv) Yapılacak seçime ilişkin tutum ve siyasal davranışlarının nasıl gerçekleşeceğini ve nedenlerini inceleyen,

v) Bazı önermeler, deyişler-görüşler, sloganlar hakkında ne düşündüğü, buna katılıp-katılmadığı, onaylayıp-onaylamadığı şeklindeki soruları içermelidir. İlk grup soruları temel değişken olarak ele alarak, diğer sorularla kontrollü üçlü çapraz tablolar alınabilir. Bu tür tablo ve bunların analizlerinin partiler ya da adaylar için seçim çalışmaları sırasındaki önemi çok büyük yarar sağlayacağı yönündedir.

İhmal edilmemesi gereken sorular beşinci gruptaki sorulardır. Bu sorular ile kişilerin geçmiş, şimdiki ve yakın geleceğe ilişkin sosyal tutum ve davranışını ilişkilendirmek olasıdır. Ayrıca kararsız seçmenlerin dağıtımında bu analiz bize işe vuruks önermeler geliştirmemize yardımcı olacaktır. Öte yandan partiler arası geçişleri ya da olası geçişleri anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Alan Çalışması: Alan çalışmasını iki aşamada yapmak gerekiyor. İlki kişilere sorulacak ve yüzyüze yapılacak görüşmeler. İkincisi ise, seçim günü ortamındaki gibi oy kullandırmak. Sırası ile bunları açıklayalım. Yukarıda içeriği belirtilen geniş kapsamlı sorular ile yapılacak ilk çalışma, örnek noktadaki tüm kişileri içermelidir. Çünkü seçime daha vakit vardır. Bu nedenle örnek uzayındaki tüm kişilerin sosyal ve ekonomik nitelikleri ile siyasal eğilimlerini saptayıcı ya da olası geçişlerin neler olabileceğini araştıran analizler bu dönemde yapılabilir. Seçim yaklaştıkça bu kez yine bu örneklem uzayından fakat, ilk çalışmaya göre seçilmiş kişiler ile kısa içerikli bir sorukağıdı ile görüşme yapılabilir. Bundan amaç, zamanın kısa olması, kişilerin geçmiş deneyimleri ile sosyal ve ekonomik niteliklerini bilmemizdir. Ne var ki bu çalışmada hane halklarına göre değişen boyutta bir ağırlık kullanılmalıdır. Zaman kısa olduğu için hem denek sayısının azaltılması, hem de soruların sınırlı tutulması ile kısa dönemde sonuç alınması kolaylaşacaktır.

Kişilerin sözleri ile davranışları arasındaki tutarlılığı, bir noktada güvenirliliği bilmemiz kaçınılmazdır. Çünkü özellikle eğitimi ve kentleşmesi düşük kimselerin görüşmecilerden etkilenmeleri görülebiliyor. İşte bunları ortadan kaldırabilmek için, aynı seçim gününde olduğu gibi bir sandık oluşturmak ve kişilere oy kullandırmak gerekir. Ancak kullanılan oyların herhangi bir yerinde kimsenin farketmeyeceği-göremeyeceği tanıtım numarası

konulmalıdır. Sonuçta bu tanıtımlar yardımı ile görüşmeler eşlendirilerek güvenilirlik endeksi oluşturulmalıdır. Beklenildiği gibi endeksin değeri -1 ile +1 arasında değişecektir. Uyum olduğu zaman, güvenilirlik değeri sıfır olacaktır. Başta bir anlatımla sıfırın sağındaki ve solundaki sapmaların azlığı güvenilirliği artıracaktır.

Eşleme açısından, deneğin bilmediği-görmediği tanıtım numarasının zarfın-pusulananı bir yerine konması gerekir. Yanıtlayıcı yanlılığı ya da hatasını görmek ancak böylesi bir yaklaşıma çözümlenebilir. Çünkü bazı durumlarda siyasi insanın sözleri ile gönlünde yatan birbirinden farklı olabiliyor. İşin ilginç yanı gönlünde yatanı değişik nedenle de açıklamak istemiyor. Böyle durumlara kararsız-görüş belirtmeyen seçmenlerce daha sık rastlanıyor. İlgisiz seçmenlerin genel oy dağılımına aktarılmasında izlenecek bu yol bizi gerçek seçim sonuçlarına yaklaştıracaktır.

Değerlendirme Zorlukları: Seçim araştırmalarında sonuçlar açıklanmadan önce bir değerlendirme işlemi yapılmalıdır. Değerlendirme neleri içermelidir?

i) Hayati olayların etkisi: Bilindiği gibi iki seçim dönemi arasında ülkemizde dört-beş yıllık süre oluyor. Bu nedenle bir önceki seçimde seçmen olmayan, fakat bu seçimde oy kullanacakların hangi partiye oy vereceklerinin iyi saptanması gerekir. Genç nüfus yapılı ülkemiz için bu sorun atlandığı zaman önemli bir hata kaynağı olabilir. Benzer şekilde ölümlülüğün de etkisi araştırılmalıdır.

ii) Beklenmeyen olaylar: Ekonominin gelişmişlik düzeyine göre, seçim eğik düzleminde görülen beklenmeyen olaylar seçmen davranışında olumlu ya da olumsuz etkide bulunabiliyor. Örneğin 1986 milletvekili ara seçiminde Bayar'ın ölümü ve bunun cenazesi üzerine yapılan spekülasyonlar ile bütün taban fiyat politikasındaki değişiklik bizim siyasal hayatımız açısından beklenmeyen olaydır. Anımsanırsa ANAP'ın bu seçimdeki oy oranı yüzde otuzikilere kadar düşmüştür. Öte yandan yine bu seçimde kamuoyu araştırma sonuçları olayın etkili olduğu Manisa ve Samsun'da tekli (bir milletvekili için) tahminlerde bile yanılmışlardır.

Beklenmeyen olayın, ne zaman ve nerede çıkacağı hiç belli olmaz. Bu nedenle araştırma kurumlarının sırf güvenilirlik açısından aynen astronomideki tahminler için yapılan sınırlamalar gibi bazı sınırlamalar getirmesinden yanayım. Ne var ki ülkemizde hiç bir

araştırma kurumu beklenmeyen olayın üstüne ne sezgisi ile gidebiliyor ne de bu konuda sınırlılıklar getiriyor.

iii) İlgisizler: Bizim siyasal hayatımızda "yüzer-gezer" oylar her düzeyde etkileyici olmuştur. Bunların ne kadar olduğunu tahmin etmek güç. Ancak bazı kabullenmeler yapabiliriz. İlk grubu gönüllü oy verme ile zorunlu oy verme durumunda seçime katılan ilgisizler oluşturmaktadır. Bunlar yasal zorunluluktan ötürü seçime katılmaktadır. Türkiye'deki uygulamalara göre bunların oranı genel seçmen kitlesinin %20-25'ni oluşturacak düzeydedir. İkinci grup ise oyunu geçersiz olarak kullanan ilgisiz seçmen kitlesidir. Bunların oranı geçersiz oy oranına denk olup, %5-6 civarında ağırlıkları vardır. Üçüncü grubu oluşturan ilgisizler, seçim eğik düzleminde değişik olgu, mit, lider, olay ve psikolojik liderden etkilenmekte veya bunları günü birliğine beğenmektedir. Bu çerçevede içinde ilgisizlerin oranı %30-32 civarında dolaşmaktadır.

Seçim araştırmalarında temel sorun ilgisizlerin ne zaman etkilendiği noktasında düğümlenmektedir. Seçmeni iki ana gruba ayırdığımızda, siyasal davranışı belirli olan kararlıları etkilemek son derece güç, bir noktada olanaksız. Öte yandan ilgisizlerin etkilene biçimleri ve zamanları değişik. İşte bu noktada ilgisizlerin nasıl davranabileceği konusunda araştırmacıya iyi tahmin edebilme ve sezgi gücü kalıyor. Bu nedenle tipik bölgedeki ilgisizlerin davranışlarının dağılımı ile ilgisizlerin etkilendiği görüş, slogan ve mitler üzerine olan soruların analizi iyi yapılmalıdır. Kanımca değerlendirme sırasında uygun dağıtım yani ilgisizlerin, kararlılar gibi dağılacakını kabul etmek iyi tahmin ve sezgicilik değildir. Ne var ki ülkemizde yapılan kabullenme budur. Başka bir anlatımla, ilgisizlerin kararlılar gibi oy kullanacağı varsayılarak genel oy oranları hesap edilmiştir. Buradaki yanlışlığın boyutu, varsayımla doğru orantılıdır. Değerlendirmede üzerinde durulması gereken son nokta ise küçük partilerin (barajı aşamayacak ve % 2-4 arası oy alabilecek partiler) oylarıdır. Bunların kitle içinde dağılımı ve toplam oranı, barajı aşan partilerin oy oranını dikkate almadıkları zaman etkilenmektedir. Bunları dağılım dışı bırakarak yapılacak analizler, bu partilerin oy oranı ölçüsünde hata içerecektir.

Genelleştirme : Tutum ve davranış konusunda hazırlanan sorular ve bunlara ilişkin yanıtlarda eleştiri konusu olan dört nokta var (Duverger 1973, s. 194-205).

- Danışmaya yönelik olabilir,
- Bilgilerin yanıt verene ilişkin olması,
- Geriye yönelik olabilir,
- Bunlara göre genelleştirme yapıldığında ortaya çıkan sorun.

Görüldüğü gibi burada araştırma modelinden çok, araştırma kurumuna bir eleştiri ya da sistematik hatanın yüksek olabileceği vurgulanmaktadır. Bunlara yanıtımız şöyle olabilir. Araştırma kurumu görüşmecileri iyi bir şekilde eğiterek ve bunların alan çalışmalarını düzenli şekilde kontrol ettiğinde, deneklerin danışmaya yönelik yanıt vermeleri önlenebilir. Tutum ve davranış konusundaki yanıtlar hiç şüphesiz deneye ilişkindir. Salt bu eleştiriye giderebilmek amacı için ilk çalışmanın verilerinin ağırlıklandırılmaması yada kendiliğinden ağırlıklı olarak kullanılması gerektiğini vurguladık.

Hiç şüphesiz herkesin yaşamında bir yaşanmışlık var. Bunun etkileri kaçınılmaz. Bir noktada bunları veri kabul etmek zorundayız. Dikkat edilirse, kişinin siyasal yaşamını hem kendi hem de anne-baba düzeyinde inceleyecek soruların, sorukağıdında yer almasını savunduk. Son olarak bu çalışmanın genelleştirme gibi bir savı olamaz. Yalnızca incelediğimiz, araştırdığımız örnek noktalardaki durumu yansıtmayı amaçlamaktadır. Başka bir anlatımla, sonuçlara dayanarak bir tahmin yapıyoruz.

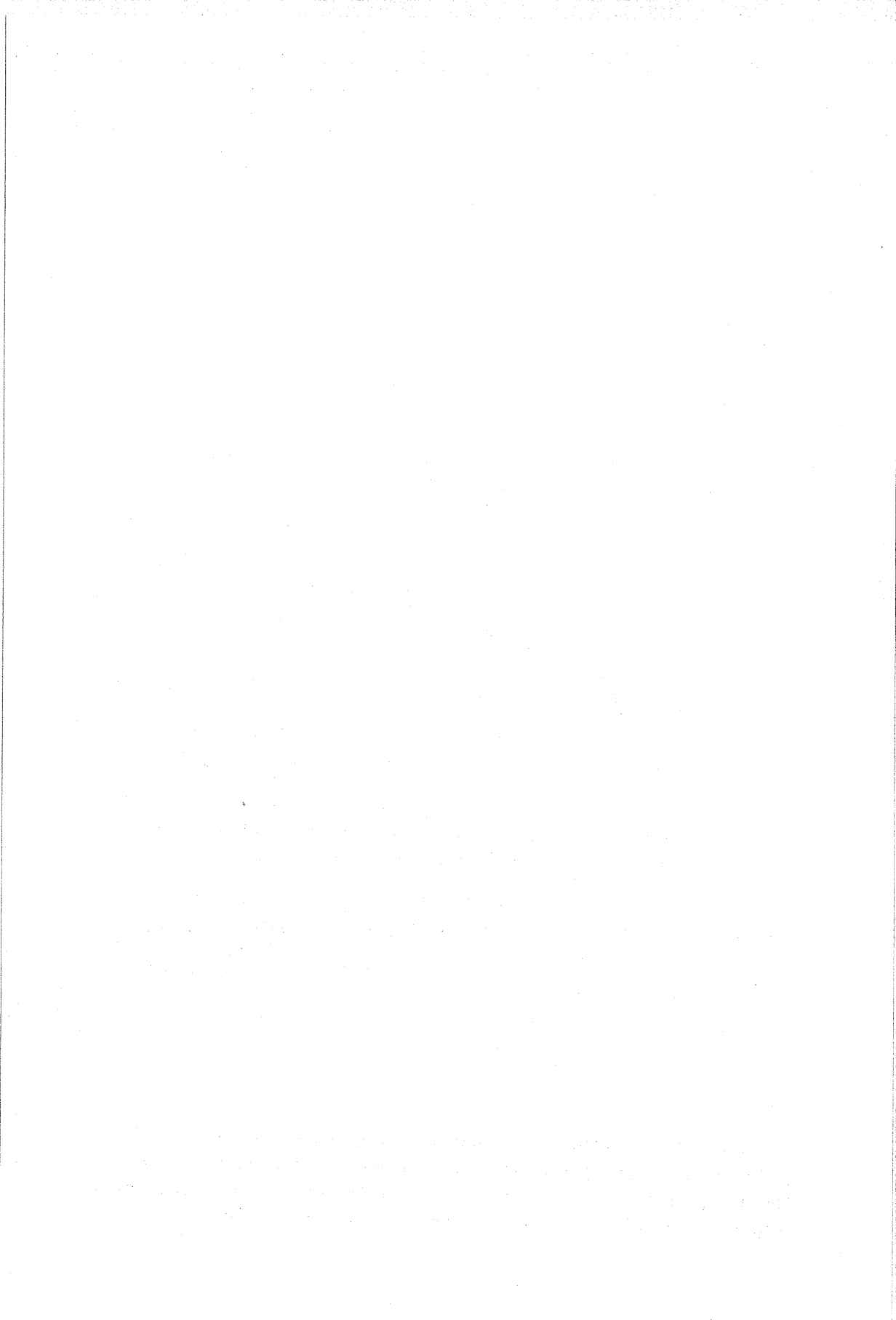
Sonuç: Günümüzde sosyal istatistik ile uğraşanlar doğru ve geçerli analiz yapmak zorundadır. Tahmin yapılırken, yukarıda değindiğimiz gönüllü ve zorunlu oy verme örüntülerine göre toplanan verilerin aynı örüntülere göre değerlendirilmesi gerekir. Zamanın darlığı yüzünden görüşmeci ve yanıtlayıcı hatası ve yanlılığının gözardı edilmemesi gerekir. Bu tür hataların özellikle merkez dışı çalışma alanları denetiminin yetersiz olduğunda arttığı bir gerçek. Söz konusu denetimin elden bırakılması "gönül bağının" yüksek olduğu seçim çalışmalarında önemli bir hata kaynağı oluşturabilir.

Kararsız ve ilgisiz oyların dağıtımında ve oyların partilerarası geçişinde, görüşme sonuçları ile oy pusulalarının eşleşmesi tahminin başarısını artırır. Ayrıca değişik nedenlerle görüşülemeyen kişiler için yapılacak benzetişim modelleri sonucu bunların dağıtımı, tahminin güvenilirliğini etkilemektedir.

Model için karşılaşılan zorluk, göç ve kent içi hareketlilikten kaynaklanıyor. Bu demografik olguların nüfusun kararlı bir model oluşturuncaya kadar devam edeceği açık. Ancak gelişen teknoloji ile kayıtsisteminde yapılacak düzenlemeler ile sorun çözümlenebilir.

KAYNAKÇA:

- BAYKAL, D.(1970) **Siyasal Katılım: Bir Davranış İncelemesi**, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. Ankara.
- BRYCE, J. (1981) "The Nature of Puplic Opinion" **Reader in Puplic Opinion and Mass Communication** içinde, Ed. Janowitn, M. ve Hirsch, P. Free Press, New York.
- DAHL, R.A. (1963) **Modern Political Analysis** New Jersey, Printice-Hall.
- DUVERGER, M. (1973) **Sosyal Bilime Giriş** -Bilgi Yayınevi, Ankara.
- LEMERT, J. (1981) **Does Mass Communication Change Puplic Opinion After All? A New Approach to Effect Analysis**, Nelson-Hall, Chicago.
- POWELL, G.B.Jr. (1984) "Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal, and Socio-Economic Influences" **Controversies in Voting Behavior** içinde, Ed. Nieni, R.G. ve Weisberg, H.F. Washinton.
- ROLL, W.C. ve CANTRIL, H.A. (1972) **Poll: Their Use and Misuse in Politics**, Basic Books, New York.

ENDÜSTRİLEŞME SÜRECİNDE SOMA'DA LİNYİT KÖMÜRÜ MADENCİLERİNİN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE AİLE YAPILARI

Sevinç ÖZEN*

GİRİŞ

Endüstrileşmenin aile yaşamı üzerindeki etkileri konusunda Batı'da (ABD ve Avrupa) yapılan çalışmalarda, endüstrileşme çoğu kez, toplumun dönüşümündeki temel güç olarak ele alınmaktadır. E.P. Thompson tarafından, endüstrileşmenin, aile bireylerinin ilişkilerinde bir farklılaşma yarattığı (1) T. Parsons tarafından da, endüstrileşmenin üç kuşaklı geleneksel geniş aileyi parçaladığı, soyutlanmış çekirdek ailenin ortaya çıkışına yol açtığı, ailenin endüstriyel sistemin gereklerine uyum sağlamak için giderek çekirdekleştiği belirtilmektedir (2). W.J. Goode ise, endüstri sisteminin gerekleri ile çekirdek aile arasında bir uyumdan söz etmektedir (3).

Endüstri toplumlarında, aile ve akrabalık bağlarının endüstrileşmeye bağlı olarak giderek azaldığı vurgulanırken, endüstrileşmekte olan, dolayısıyla değişme sürecinde olan toplumlarda ailenin geçirdiği dönüşüm farklı özellikler taşıyabilmektedir. Endüstrileşmeye doğru değişme içinde bulunan toplumlarda, ailenin yeni koşullara kendini uyarılma biçimleri, ailenin içsel ilişkileri, salt endüstriyel üretimin değil, aynı zamanda tarımsal üretimin de etkileri ile karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum, özellikle kentleşme ve hızlı bir kır-kent göçünü yaşayan toplumumuzda belirgin olarak görülebilmektedir.

Endüstrileşmekte olan toplumumuzda, ailenin geçirdiği dönüşümün özellikleri, madencilik sektöründe çalışanların (maden işçilerinin) aileleri ele alınarak irdelendiğinde, kırsal-tarımsal üretim ile kentsel-endüstriyel üretime özgü değerlerin, normların, ilişkilerin madenci ailede birlikte varolabileceği görülebilecektir (4).

Madencilik ve üretimin niteliğinin, hem tarımsal hem endüstriyel karaktere sahip olmasının büyük önemi vardır. Endüstriyel üretimin bir parçası olmasına, endüstride temel enerji

(x) Yard.Doç.Dr. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

kaynaklarından biri olmasına rağmen, madencilik sektörü, endüstrinin diğer işkollarından farklıdır, üretimin niteliği ve çalışma koşulları açısından tarımsal üretim ile endüstriyel üretim arasında yer alır. Madenci aile yapısı ile gelmiş oldukları tarımsal kesimde yer alan ve madencilik faaliyetleri ile yakın ilişki içinde olan aile yapısının karşılaştırılmaya çalışıldığı bu araştırmada, bu nedenle, sosyolojik araştırmalarda henüz yeni bir yaklaşım olan eklemleme yaklaşımı kullanılmaktadır. Bu yaklaşım ile, endüstrileşmekte olan bir toplum olan toplumumuzda, aile kurumu, yapısı ve işlevleriyle dengeye ulaşmış bir bütünlük ya da geleneksel-modern dikotomisi içinde ele alınmayıp tarımsal ve endüstriyel üretimin eklemleme sonucu iki yapının birlikte oluşturduğu sentez şeklinde ele alınmaktadır (5).

Buradan hareketle, ailedeki değişimin endüstrileşmiş olan toplumlardan farklı olduğu, ailenin kapitalistleşme ve endüstrileşme sürecinden (madende çalışma vasıtasıyla) etkilenmekle birlikte, henüz tarımsal üretimle de bağımlı sürdürdüğü, dolayısıyla halâ aile içi ilişkiler ve işlevleri açısından tarımsal üretimdekine benzer özellikler gösterdiği söylenebilmektedir. Ailede tarımsal ve endüstriyel üretimin birlikte oluşturduğu sentezin görülebilmesinin nedeninin ise, hem meslek olarak madenciliğin niteliklerinden hem de toplumumuzun endüstrileşme sürecinde bulunmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Endüstrileşmenin madencilik örneğinde aile yapısı üzerindeki etkileriyle ilgili veriler, Ege Bölgesinde, Manisa ilinin önemli linyit ilçesi Soma'da Ege Linyitleri İşletmesinde çalışan maden işçilerinden elde edilmiştir. Doğum yeri Soma'nın köyleri olan 100 işçi ve işletmeye en fazla işgücü veren 4 köyden toplam 100 aile reisi ile, hazırlanan görüşme formları çerçevesinde görüşmeler yapılmıştır.

Meslek olarak madenciliğin, sanayinin diğer dallarından farklılığı (hem üretimin niteliğinin doğa ile doğrudan ilişkileri gerektirmesi, hem de işgücü kaynağını genellikle kırsal yörelerden bulması), onun, tarımsal üretimin bir uzantısı olarak nitelenmesine yol açabilmektedir. Dolayısıyla bu tür bir işkolunda çalışma, aile yaşamında da farklı oluşumları gösterebilmektedir. Bu nedenle önce, madencilikte çalışma koşullarından söz etmek, daha sonra da, aile yaşamı ile ilgili bulguları sunmak yerinde olacaktır.

MESLEK OLARAK MADENCİLİĞİN ÖZELLİKLERİ

Madencilik, yeryüzünde veya toprak altında mevcut olup, sıvı, gaz veya katı halde bulunan maden, mineral veya diğer tabii kaynakların üretimi ile ilgili faaliyetler şeklinde tanımlanabilir (6). Bir başka deyişle madencilik, doğadaki hammaddelerin ilkel üretimi ile uğraşmayı gerektiren bir meslektir (7). Kömür madenciliği doğal olaylarla sürekli uğraşmayı gerektiren, tükenen ve yenilenmesi mümkün olmayan, büyük ölçüde riske ve şansa dayanan bir işletmeciliktir. Büyük bir yeraltı atölyesi durumundaki maden ocağında çalışanlar birçok doğal olayların, engellerin etkisiyle karşılaşmaktadır. Bulmer'a göre, maden işçileri, bir bütün olarak işçi sınıfı içinde farklı ve önemli bir gruptur, hem çalışma koşulları hem de kendi dışındaki dünyaya göre dayanışmaları açısından diğer endüstri işçilerinden farklıdır (8).

Madencilikte üretim, yeraltı işletmeciliği ve açık ocak işletmeciliği (yerüstü) şekillerinde yapılmaktadır. Yeraltı madenciliğinde çalışma koşulları yerüstüne göre çok daha dezavantajlıdır. Bu çalışma ortamı, G. Rimlinger'a göre, işgücünü iki yönden etkilemektedir: İlki, bu çevre, gerilim ve çatışmanın bir kaynağını oluşturur, ikincisi bu duygulara bir tepki olarak bir araya gelmelerine yardım eder. Gerilim ve çatışmanın kaynakları olarak düşünülen endüstriyel çevrenin unsurları, işin doğası, onu çevreleyen tehlike ve onun ortaya koyduğu problemlerdir. İş, salt büyük fiziksel güç gerektirmekle kalmamakta, yüksek basınç altında rahatsız edici koşullar sözkonusu olmakta, bu da işçi grupları arasında da yakın işbirliğini gerektirmektedir (9).

Madencilik, sadece dayanışma, görelî bağımsızlık gerektirmez, madenciler aynı zamanda diğer mesleklerle ilişki olanaklarını azaltan, fiziki olarak soyutlanmış yerlerde yaşarlar. Vardiyalı çalışma madenciliğin bir özelliğidir ve bu birlikte çalışanlar arasında var olan iş dışı sosyal ilişkileri güçlendiren bir özelliktir. Çalışma, madencilerin boş zamanlarında ilişki olanağını sağlar.

Özellikleri çok kısa olarak belirtmeye çalışılan madencilikte aile yapısı, ailenin işleyişi, diğer toplumsal kurumlarla ilişkileri, mesleğin ve çalışma koşullarının etkisi altında kalabilmektedir. Bunun yanısıra, endüstrileşmekte olan toplumlarda, madencilik, büyük ölçüde göçmen işgücüne dayandığından dolayı (10), madenci aile tarımsal üretimde endüstriyel üretime geçiş özelliklerini de

gösterebilmekte, aile yapısı açısından, ailenin kompozisyonu, kuruluşu, göç edenin aileye ilişkin değerleri, normları, tarımsal-kırsal üretimle bağların niteliği, kırsal ve kentsel aileden farklılaşabilmektedir.

Madencilikte, üretimin niteliği, işçinin aynı zamanda hem tarımsal üretimle hem de endüstriyel üretimle, çalışma düzeyinde ve akrabalık ilişkileri düzeyinde ilişki kurmasına neden olmaktadır. Madencilikte, üretimin doğa ile doğrudan ilişkileri gerektirmesi, üretimin büyük ölçüde insan gücüne dayanması, madende çalışmanın tahsili gerektirmemesi, işgücü kaynağını kırsal yörelerden almasına yol açabilmekte, madencilik farklı emek türlerini içeren bir işkolu olmakta, bu durum da aile yapısında tarımsal ve endüstriyel üretimin eklemlenmesini, birlikte varoluşunu somut olarak gösterebilmektedir.

SOMA'DA LİNYİT KÖMÜRÜ İŞLETMESİ VE İŞGÜCÜ GÖÇÜ

1935 yılında küçük bir kasaba özelliği gösteren Soma İlçe Merkezi, 1960 yılında nüfusu 13200'e yükselerek şehirleşme sürecine hızla girmiştir. bu hızlı nüfus artışının en önemli etkeni ilçedeki linyit işletmesi ve 5 Ekim 1955'te temeli atılıp 24 Temmuz 1957'de işletmeye açılan 44 megavat gücündeki santraldır, denebilir. Soma'nın 1985 yılı yıllık nüfus artış oranı % 34.27 olup, Manisa ilçeleri arasında en yüksek orana sahiptir.

İlçeye, sürekli veya geçici olarak yerleşmek amacıyla gelen nüfus miktarı çok yüksek bir düzeydedir. Soma'daki nüfus artışının doğal artışlardan değil, özellikle kırdan veya diğer yörelerden göçlerden kaynaklandığı söylenebilir.

Soma'da ekonomik açıdan büyük bir değer taşıyan linyit kömür kaynakları, ilçe nüfusunda, nüfusun işgücü ve cinsiyet yapısında, konut, sağlık ve eğitim olanaklarında değişmelere yol açmıştır.

Soma'da Ege Linyitleri İşletmesi, Türkiye'nin farklı yerleşim bölgelerinden işgücü almaktadır. İşletmede, araştırma tarihinde 4392 kişi çalışmaktadır. Araştırmaya konu olan maden işçileri ise, Soma'nın köylerinde doğmuş, çalışmak için Soma'ya gelmiştir. Genel olarak madenciler, Soma'ya gelişin nedenini iş bulmak, çalışmak (%21) olarak belirtmişlerdir. Geçim sıkıntısı, arazi yokluğu, arazilerin verimsiz oluşu gibi nedenler ön sıradadır (% 46). Daha önce

akrabaların gelmesi (% 14) de etkili olmuştur. Aynı köyden daha önce Soma'ya gelip işletmeye giren akraba ve hemşehriler, bireyin sosyal yaşamda ve çalışma yaşamında karşılaştığı güçlüklerde bir tür gedik sistemi (11) olabilmektedir.

Madenciler, gelmiş oldukları köyde çiftçilik, hayvancılık gibi işlerle uğraştıklarını belirtmişlerdir. Bir başka deyişle madenciler, doğrudan tarımsal üretimden endüstriyel üretimin bir dalı olan madencilğe geçmişlerdir.

Köyden Soma'ya geliş nedeni ile köyde bulunan mülkler karşılaştırıldığında, geçim sıkıntısı, arazi yokluğu nedeniyle Soma'ya gelenler arasında hiç toprağı olmayanların oranı % 43.48'dir. Ayrıca toprak yetersizliği veya miras yoluyla parçalanması, nüfus - toprak dengesizliği sözkonusudur.

Maden işçisi köyden Soma'ya geldiğinde hemen madene girmemiştir. Soma'ya gelindiğinde ilk iş % 67 oranında linyit işletmesinde bulunmuştur. % 33 oranında ise maden dışında bir iş (şöförlük, inşaat işçiliğı, kahvede, lokantada garsonluk, aşçılık vb.) bulunmuştur. Daha sonra linyit işletmesine girilmiştir.

Madende çalışma, Soma ve çevresinde yaşayanlar için tarımsal üretimden sonra ikinci geçim kaynağını oluşturur. Madenciligi seçmede ilk neden yörede madenden başka iş sahası olmamasıdır. Madencilerin bir bölümü de köylü oluşunu, zanaatı olmayışını öne sürmüştür. Madenciligi seçmede diğer bir neden ise, maden işçiliğinin sigortalı, emekliliğı olan, sürekli ve kamu sektöründe yer alan bir iş olmasıdır. Özellikle kırsal yaşamda, tarımsal işler ile uğraşan birey, tarımsal üretimdeki doğal riskleri (sel, kuraklık, zararlı böcekler gibi) emeğı ile bertaraf etmeye çalışmakta, gelirini ürünün satışı sonucu yıllık veya mevsimlik olarak elde etmekte, bu süre içinde tüccar ve bankalara borçlanmaktadır. bu durumda ise sürekli aylık geliri olan, çalışma saatleri belirli olan, emekliliğı olan bir iş olarak maden işçiliğı tarımsal üretimde yer alan birey için çekici hale gelmektedir. Eğitim ve tahsilin yetersizliği de madenciligi seçmede belirtilen nedenler arasındadır. Akraba, hemşehri ve arkadaşların tavsiyesi, köyde geçim sıkıntısı çekilmesi, madende çalışmak için sermaye gerekmemesi, belli çalışma saatlarının olması da diğer nedenler arasındadır.

Araştırma yöresinde, madencilik mesleğı, aileden

geleneksellik taşımaktadır. Maden işçilerinin % 54'ünün ailesinde madenci vardır. Gerek, yörede maden işletmesinin önemli bir iş alanı olması gibi nesnel koşullar, gerek öznel istem ve bireysel özellikler (yani eğitim imkanlarından yararlanma düzeyinin düşüklüğü, endüstriyel mesleki becerinin yokluğu) madenciliğin aile çevresinde geleneksel bir meslek olma niteliğini ortaya koymuştur. Madende çalışmış olanlar arasında kardeş-ağabey, amca-dayı oğlu, baba başta gelmektedir.

Kırsal kesimden gelen ve linyit işletmesinde çalışmaya başlayan maden işçisinin aile yapısı ve yaşamı irdelendiğinde, madencinin gerek kırsal yaşamının gerek içinde bulunduğu kasaba yaşamı ve madenciliğin aile yaşamında etkili olduğu görülebilecektir.

MADEN İŞÇİSİNİN AİLE YAŞAMI VE İLİŞKİLERİ

Madencilerin çalışma koşulları gözönüne alındığında, ağır çalışma koşullarında, yeraltında çalışan madencinin kendini ertesi gün çalışabilecek güç ve istekte hissetmesi büyük ölçüde aile yaşamına bağlıdır.

Bir İngiliz kömür madenci köyünü betimleyen bir araştırmacı grubu, aile biriminin anne, baba, çocuklardan oluştuğunu, her bireyin babanın ücretine bağlı olduğunu, kadının istihdam olanaklarının yok denecek kadar az olduğunu bulgulamıştır. Ekonomik açıdan baba, ailenin ekmeğini kazanan kişidir ve bu durum aile yaşamı gelenekleri, hane içinde sorumluluk ve kurumsal yaşamın gelişimi ile güçlendirilmektedir. "Kadının yeri evidir" düşüncesi Ashton'da hem düşünce hem davranış bakımından önem kazanmaktadır (12).

19. yy. daki Fransız kömür madencilerinin aile yapısını inceleyen çalışmasında, Tilly de maden işçiliğinin aile yapısına özgün damgasını vurduğunu belirtmektedir. Vuillemin'a göre, aile, madenci için, çocukları için ya da en azından oğulları için bir kaynaktır; çünkü çocuklar 12 yaşında, çalışmak için iş aramaya başlarlar. Ücret kazananlar ve tüketenler olan aile üyeleri arasındaki denge aile refahıyla saptanır. Kadının rolü evsel (domestic) faaliyetlerle sınırlıdır ve para kazanma fırsatları azdır. Kadınların diğer sorumlulukları arasında madencinin para kazanmasını kolaylaştırma sorumluluğu vardır. Yemek, çalışma saatlerine uygun olarak hazırlanır, kararmış giyecekler yıkanır (13).

Görüldüğü gibi, bir meslek olarak ve endüstriyel üretimin bir dalı olarak madencilik, aile yapısında endüstrinin diğer dallarından

farklı oluşumlar, ilişkiler yaratmakta, bu ise, hem gelişmekte olan toplumlarda ailenin endüstrileşmeye bağlı olarak geçirdiği değişimin farklı olmasından hem de madencilğin mesleki özelliklerinden ileri gelmektedir, diyebiliriz.

a) Aile Kompozisyonu

Soma'da madenci aile kompozisyonunu üç şekilde ele almak mümkündür: Soma'ya gelmeden önce köydeki, Soma'ya gelindiğinde ve şu andaki aile kompozisyonları. Çünkü, aile ile birlikte Soma'ya göç etmeden önce, istihdam imkânları araştırılmış, bu arada maden dışı işlerde çalışılmış, madende iş bulduktan sonra eş ve çocuklar Soma'ya getirilmiştir.

Maden işçisinin köydeki aile kompozisyonu, % 39'u geniş aile (yönlendirme ailesi) (14), % 16'sı geçici geniş aile (yönlendirme ailesi), % 3'ü parçalanmış aile, % 49'u çekirdek (yönlendirme ailesi), % 3'ü ise deneğin çekirdek ailesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Soma'ya gelindiğinde ise (göç sırasında) aile kompozisyonu şöyledir. Büyük oranda madenci Soma'ya yalnız veya bekâr olarak gelmiştir (% 50) % 35'i ise eşi ve çocukları ile gelmiştir. % 12'si babasının göç kararı sözkonusu olduğu için anne-baba ve kardeşleri ile birlikte gelmiştir. % 2 'si ise eş ve çocuklarının yanısıra anne ve babasını da yanına almıştır. madencilerin şu andaki aile kompozisyonu ise, % 98'i çekirdek, % 2'si geleneksel geniş aile şeklindedir.

Fakat aile kompozisyonunun çekirdek aile şeklinde ortaya çıkması, aile tipinin çekirdek aile olarak nitelenmesi için yeterli olmamakta, ailede bireylerarasındaki ilişkilerde de eşitlikçi ilişkilerin söz konusu olması gerekmektedir.

b) Ailenin Kuruluşu

Maden işçisi, kırsal yörelerde doğup yetişmenin de etkisiyle, kentsel yöreler için erken sayılabilecek yaşta (askerlik dönüşü) evlenmiştir. Maden işçisinin eşinin evlenme yaşı ise büyük oranda 18 ve daha önceki yaşlarda toplanmaktadır. Evlenme biçimine bakıldığında görücü usulü evlenme ağır basmaktadır. Ayrıca, madencinin kendi köyünden bir eşle evlenmesi oranı da % 50 olup, oldukça önemlidir.

Soma'da madenci ailelerinin köylerinde toprak yetersizliği,

toprakların verimsizliği, toprak-nüfus dengesizliği geçim sıkıntısına neden olmakta, bu durum yöre için önemli bir geçim kaynağı olan madende çalışmayı, dolayısıyla geniş aileden kopmaları ortaya koymaktadır. Bu durum ise ailenin biçimi ve ilişkilerini farklı olarak etkilemektedir.

c) Aile İçi İlişkiler

Madenci ailede, madenciliğin bir meslek olarak etkileri, bireyler arası etkileşime somut bir biçimde yansımaktadır. Madencilik bir meslek olarak, hem tarımsal üretimin hem endüstriyel üretimin etkilerini taşıyan bir meslek olduğundan aile içi iş bölümünde de bu durum görölmektedir.

Maden işçisine göre, iş bölümünde babanın yeri büyük oranda çalışıp para kazanma şeklinde dir.

Soma'da madenci aileleri normalde, anne, baba ve çocuklardan oluşan gruplardır. Ve bu ailede, her birey babanın ücretine bağlıdır. Ekonomik açıdan baba, ailenin ekmeğini kazanan kişidir, bu durum aile içinde babanın iş bölümüne göre konumunu da belirlemektedir. Kadının, annenin ya da eşin aile içi iş bölümündeki konumu ise, büyük oranda ev işleri ve çocuk bakımı şeklinde dir. Bir kısmı, dışarıya para ile dik iş dikmekte, mevlüt okumaya gitmekte, bir kısmı da ev işlerinin yanısıra yaz aylarında tarlada çalışmaktadır.

Madenci topluluklarına ilişkin sosyolojik modelleri ele alan çalışmasında Bulmer, madenci ailede karı-koca rollerinin kesin olarak birbirinden ayrılmış olduğundan söz etmektedir. Erkeğin etkinlik merkezi evin dışındadır, işte ve boş zamanlarında diğer erkeklerle etkileşim halindedir. Öte yandan kadının etkinlikleri ev içindedir, çocukları ve kocası için çalışır (15).

Klein'in yapmış olduğu bir çalışmada da, kadınlar ile erkeklerin konuşmaları da birbirinden farklıdır. Kulüplerinde madenciler işleri ve ikinci derecede de spor hakkında konuşurlar, eşleri ve aileleri hakkında asla konuşmazlar, aynı şekilde işleri hakkındaki herşeyi evlerinde anlatmazlar (16).

Kadınlar için, ev işlerinin yanısıra, mahalledeki diğer madenci hanımları ile birlikte çay içme, el işi yapma, kocası, çocukları, geçmişi ve çevresi hakkında bitip tükenmez bir konuşma ve dedikodu sözkonusudur.

Aile bireyleri arasında çocuklar ise, okula gidenler ile gitmeyenler bakımından ayırım göstermekte, okula gidenler evde ders çalışmakta, gitmeyenler ise, kızlar annelerinin yaptığı ev işine yardım etmekte, erkekler de alışveriş, odun-kömür taşıma, soba için odun kırma gibi işleri yerine getirmektedir. Bulmer, bu durumu, karı-koca arasındaki rollerin çocuklara yansımaları şeklinde değerlendirir. Madenci ailede eşin herhangi bir işyerinde çalışması olgusuna rastlanmamıştır. Çünkü madencinin işi güç ve tehlikelidir. Dolayısıyla kadının aileye ekonomik katkısı, dışarda çalışma şeklinde değil, evde çalışma şeklinde olmaktadır.

Ailede önemli konularda karar vermede, madenci ailede hane reisi (% 60) ilk sıradadır. Hane reisi, eşi ve tüm aile bireylerinin ortak karar verme oranı toplam % 39'dur.

Çocukların eğitimi konusunda, madenci ailesinde kız ve erkek çocukların okutulması tercih edilirken, halâ kız ve erkeğe özgü meslekler ayrımı yapılmaktadır. Madenciler, oğullarının madenci olmasını büyük ölçüde istememektedir. Sadece eğitim-öğretiminin ileri götürmediği durumlarda madene girme seçeneği düşünülebilir. Öncelikle tahsil ve bir meslek sahibi olması tercih edilir.

Madenci nüfusun yüksek doğurganlığa sahip olduğu biçiminde, Haines'in 19. yüzyılda Polonya, İngiltere, Galler ve Pensilvanya madenci bölgelerinden elde ettiği bulgular (17) günümüz maden işçisi için de geçerlidir. 3 ve daha fazla çocuğu olanların oranı % 46, 2 çocuğu olanların oranı % 39'dur. Fakat, madencinin çocuk sayısı konusundaki anlayışı değişmeye başlamış, ideal çocuk sayısı olarak % 74 oranında 2 çocuk belirtilmiştir.

Anne-babalar, hem Soma'da hem köylerde, yetişkin çocuklarıyla birlikte oturmayı, bakımlarını üstlenmelerini arzu etmekte, yaşlıların sorumluluğunu aile dışı kurumların almasını tercih etmemektedir. Batı'da aile hem biçimsel bakımdan, hem de normatif açıdan çekirdek aile niteliği kazandığı halde toplumumuzda ailenin, özelde de madenci ailenin, bireysel bağımsızlığı değil, bağımlılığı vurguladığı söylenebilir.

4) Tarımsal-Kırsal Kesimle Madencilik Karşılaştırma

Madencilik, tarımsal üretimin devamı olarak ortaya çıkmakta, dolayısıyla madenci aile yapısı ile tarımsal kesimdeki aile yapısı arasında da benzerlikler artmaktadır.

Tarımsal-kırsal kesimdeki aile ile madenci aileyi karşılaştırmak gerekirse, aile kompozisyonu bakımından madenci aile çekirdek ailedir. Kırsal-tarımsal üretimde de özellikle ikinci kuşağın oluşturduğu aile kompozisyonu çekirdek ailedir. (% 64) Madenci aile ile tarımdaki aile kompozisyonu nicel bir farklılık göstermektedir. Maden işçisi, ya bekâr olarak Soma'ya gelip çekirdek aile oluşturmuştur, ya da ailesiyle birlikte gelip, evlendikten sonra aileden ayrılarak kendisi çekirdek aile oluşturmuştur.

Nicel farklılığa rağmen, hem kırdaki, hem madende çekirdek aile kompozisyonlarına dönüşüm sözkonusu olduğu halde, aile içi ilişkilerde ve değerlerde çekirdek aile ilişkilerinin (batı'da vurgulandığı gibi eşitlikçi ilişkiler) sözkonusu olmadığı görülmektedir. Aile içi işbölümünde, madenci madende çalışır, para kazanır, kadın ise evde çalışır. Kadının yeri evidir. Tarımsal kesimde de, erkek tarımda çalışır, kadın ise hem evde hem tarlada çalışır. Madenci ailede tarımsal kesimle eklemlenmenin somut bir görünümü de kadının % 11 oranında yazları tarlada, tarımda çalışmasıdır. burada farklı emek türlerinin kadın açısından da bir arada olduğu görülmektedir.

Ailenin kuruluşu açısından da madenci aile ile tarımcı aile benzer özelliklere sahiptir. Madenci ailenin kuruluşu da kırdaki yaşadığı döneme rastlamıştır. Kendi köyünden evlenme oranı % 50'dir. Kırsal kesimde ise % 75'dir (Soma köylerinde).

Maden işçisi, ev işlerinde kadına yardım etmek gerekliliğinden yanadır (Tutum açısından). Oysa davranış açısından, yardım etmediğini belirtmektedir. Çünkü madenci eşleri, herhangi bir işte çalışmazlar, ev işleriyle uğraşırlar. (Eşlerin çalışmaması, hem madencinin sürekli yeraltında çalışması, işinin yoruculuğu ve güçlüğünden kaynaklanmakta hem de kırsal kesimden gelen madencinin eşinin çalışmasını onaylamamasından, kırsal kesimin geleneklerinden kaynaklanmaktadır.) Madenci, "kadın evde, madenci dışarda çalışır, madenci eşleri çalışmazlar" derken, kırsal kesimde ise "köyde erkekler ev işi yapmaz" denmektedir.

Ailede önemli konularda karar vermede madenci ailede hane reisi (% 60) ilk sıradadır. Kırsal -tarımsal ailede ise hane reisi % 78 oranında ilk sıradadır. madenci ailede hane reisi ve eşi ile tüm aile bireylerinin ortak karar verme oranı toplam % 39'dur. kırsal ailede ise % 20'dir. Aradaki nicel farklılığa rağmen, madenci ailede henüz

geleneksel geniş aile ilişkilerinin sözkonusu olduğu söylenebilir.

Madenci aile ile tarımsal kesimdeki aile arasındaki benzerlikler, madencilikte üretimin tarımsal üretimin bir uzantısı olmasından kaynaklanmakta, bunun yanı sıra madencinin kırsal kökenli ya da kırdan göç etmiş olması, dolayısıyla kırsal üretime özgü değerleri, normları da beraberinde getirmesi bu durumu pekiştirmektedir.

Madende çalışmaya başlayan ve ailesiyle birlikte Soma'ya yerleşen madenci kırsal kesimle ilişkilerini toprak ve akrabalık düzeyinde sürdürmekte, kırdan kaynak aktarımı da (yiyecek, un, bulgur, tarhana, zeytinyağı vb.) sözkonusu olmaktadır. Bu da, madencinin tarımsal üretimle bağıını koparmamasına yol açmaktadır.

SONUÇ

Çalışma, özellikle gelişmekte olan toplumlarda toplumun değişmesine paralel olarak, kırsal-tarımsal üretimden gelen ve endüstri sektörünün bir dalı olan madencilikte çalışan maden işçisinin aile yapısında, kırsal-tarımsal ve kentsel-endüstriyel üretime özgü değerlerin, normların, ilişkilerin birlikte varolabileceği yaklaşımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, maden işçisi ailesi, bu iki farklı üretim türünün (tarımsal-endüstriyel) etkilerini taşıyan (ama tarımsal-köylü ailesi ve endüstriyel-kentli aile diyemeyeceğimiz onlardan da farklı olan) sözkonusu yaklaşımın somutlaştığı bir aileyi yansıtmaktadır, diyebiliriz.

Modernleşme ve ikili yapı modellerine göre az gelişmiş ekonominin "kapitalist-modern" ve "geçimlik-geleneksel" sektör olarak bölümlendiği varsayılır (18). Bir başka deyişle sistemin içinde birbirlerinden tümüyle farklı iki sektör bir arada varlıklarını sürdürmektedir. Her sektörün değişik toplumsal süreçleri, farklı ve geniş ölçüde birbirlerinden bağımsız geçmişleri, farklı dinamikleri vardır. Üretimin hemen hemen hiçbir iç dinamiğe sahip olmadan, genellikle yaşamı sürdürmek ereği ile yapıldığı durgun "geleneksel" sektöre karşılık "kapitalist-modern" sektör ilerici, dinamik ve değişikliğe hazır bir yapıdadır (19).

Oysa gelişmekte olan toplumlarda, hızlı kır-kent göçü sonucu, sözü edilen iki kesim birbirinden ayrı bir şekilde varlığını sürdürmemekte, iki kesimin birlikte oluşturdukları sentez önem

kazanmaktadır.

Örnekleme gerekirse gelişmekte olan toplumlarda hızlı kırsal göçü, geleneksel geçimlik sektör ile kapitalist sektör arasındaki ilişkilerin artması, gecekondulaşmasını ortaya çıkarmıştır. Gecekondulaşmada somutlaşan eklenmiş yapıda, kent kültürü ve ekonomisi başat unsurları olmasına karşılık, göçmenlerin kırsaldan taşıdıkları, beraberlerinde getirdikleri kültürel, ideolojik ve ekonomik ögeler de varlığını sürdürmektedir (20).

Madencilik, üretiminin niteliğinden dolayı kırsal kesimden işgücü alması, kırsal kökenli bireylerin tercih ettiğİ bir işkolu olması (doğaya ile ilişkilerin yeraltında sürdürülmesi, ilkokul sonrası tahsil gerektirmemesi nedeniyle) onun tarımsal üretimle bağına da ortaya koymaktadır. Araştırma yöresinde madencilik ve tarımın, arasında devingenliğin yüksek iki üretim dalı olduğu görülmektedir. Maden endüstrisi hâlâ emek yoğun bir nitelik taşımaya devam etmekte, özellikle maden çevresindeki köyler işgücü rezervini oluşturmaktadır (21).

Bu çerçevede, madenci aile hem tarımsal üretimin ve kültürel değerlerinin hem de endüstrinin bir dalı olan madencilik, mesleki kültürünün ve normlarının etkisinde kalabilmektedir. Aile, çekirdek aile kompozisyonunu kazanmakta, aile içi işbölümü ve ilişkiler, ailede otorite ve karar verme konusunda hane reisinin etkinliğini sürdürdüğü görülmektedir. Maden işçisinin köyden Soma'ya gelmesi bir işgücü hareketliliğİ anlamını taşımakta, zaten çok yakın olan köyleri ile bağlarını (ekonomik ve kültürel anlamda) koparmamasına yol açmakta, bu durumda da, madencilik egemen olduğu kasaba ile tarımsal üretimin egemen olduğu kırsal kesimdeki ekonomik ve kültürel özelliklerin madenci ailede görülmesini sağlamaktadır. Tarımsal üretimden gelen maden işçileri, endüstriyel yaşama sınırlı olarak katılmakta, doğum yerleriyle bağlarını sürdürmekte, geniş aile bağlarını korumaktadırlar.

Yaklaşımımız doğrultusunda, meslek olarak maden işçiliğİ, kırsal bölgelerden emek almaya devam ettikçe, eklenme (tarımsal ve endüstriyel üretimin birlikte varılması) olgusunun farklı düzeylerde varlığını sürdüreceğini söylemek mümkündür. Örneğin taş kömürü işletmesinde daimi ve gruplu işçi ayırımının söz konusu olduğu Zonguldak'ta daimi maden işçilerinin endüstriyel yaşam biçimini özümlemekte olmasına rağmen, gruplu maden işçilerinin özünde

kendilerini köylü-işçi olarak görmeleri eklemlenmenin farklı bir boyutunu göstermektedir (22). Araştırma alanı Soma'da ise maden işçileri daimi nitelik taşımakta olup, giderek endüstriyel yaşam biçimini ve buna paralel olarak aile yapısını kazanacağını söyleyebiliriz.

REFERANS NOTLARI

- 1) THOMPSON, E.P.: The Making of the English Working Class, London, 1963, sf. 416'dan aktaran T. Hareven, **Family time-Industrial Time**, Cambridge Uni. Press, 1982, sf. 1.
- 2) CUFF, E.C. - G.C. : Payne, **Perspectives in Sociology**, George Allen Unwin, London, 1980, sf. 40.
- 3) GOODE, W.J.: **Family**, Prentice Hall, 1982, sf. 179.
- 4) Bu konuda daha geniş bilgi ve kuramsal çerçeve için bakınız:
ÖZEN, Sevinç : **Sanayi kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler : Soma örneği**, (yayınlanmamış Doktora tezi), E.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü, İzmir, 1989.
- 5) Modernleşme ve yapısal-işlevselci yaklaşımın eleştirisi ve eklemlenme yaklaşımı için bakınız :
SMITH, A.: **The Concept of Social Change**, Routledge -Kegan Paul, London, 1973, sf. 60-96.
- ERSOY, Melih-Çağatay Keskinok (der.) : **Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- ERSOY, Melih : **Göç ve Kentsel bütünleşme**, Türkiye Gelişim Araştırmaları Vakfı Yayını, Ankara, 1985.
- TAYLOR, J. : **From Modernization to Modes of Production**, The Mac millan Press, London, 1979.
- 6) DEMİR, Ahmet : **Çağdaş Teknolojik Gelişmeler : sosyo-Ekonomik Etkileri ile**, A.Ü.S.B.F., Yayın no : 472, Ankara 1981, sf. 57.
- 7) ALPTEKİN, Yavuz, **Madencilik Giriş**, E.Ü.Mühendislik Fak. Maden Mühendisliği Bölümü Yay. No: 21, İzmir, 1983, sf. 98.
- 8) BULMER, M.I.A.: "Sociological Models of the Mining Community", **Sociological Review**, 23, 1975, sf. 64.
- 9) RIMLINGER, Gaston V.: "International Differences in the Strike Propensity of Coal Miners : Experience in four Guntries", **Industrial and Labor Relations Review**, 12, 1959, sf. 393.
- 10) Madencilikte göçmen işgücü için bakınız :

THOMPSON, E.T. : "Mines and Plantations and the Movements of Peoples", **American Journal of Sociology**, 37, 1932.

GODOY, R. : Technical and Economic Efficiency of Peasant Miners in Bolivia". **Economic Development and Cultural Change**, 34, 1985.

GODOY, R. : "Mining : Anthropological Perspectives", **Annual Review of Anthropology**, 14, 1985.

LAITE, A.J., "Industrialization, Migration and Social Stratification at the Periphery, **Sociological Review**, 26,4,1978.

11) Gedik sistemi kavramı için bakınız :

ARI, Oğuz-C. Orhan Tütengil, "Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması", **Sosyoloji Konferansları**, İ.Ü. yayını, 1271, İstanbul, 1967, sf. 111-112.

12) DENNIS, N., F. Henriques, C. Slaughter : **Coal is Our Life**, Eyre and Spottiswode, London, 1956, Sf. 173 -174.

13) TILLY, Louise A., "Coping with Company Paternalism : Family Strategies of Coal Miners in Nineteenth-Century France ", **Theory and Society**, 14, 4, 1985, sf. 410.

14) Yönlendirme ailesi, bireyin anne-babasının evliliği ile oluşan aileyi nitelendirmektedir. Bireyin içinde yetiştiği, içine doğduğu ailedir (Andree Michel, **Sociologie de la Famille et du Mariage**, Presses Universitaires de France, Paris, 1978). Rosser ve Harris'e göre de ailesel gruplar evlilikle doğmuşlar, doğumla genişlemişler, çoğalma döneminin en geniş devresi çocuğun olgunlaşmaya erişmesi, evlenmesi ve yuvadan ayrılmasıyla geçilmiş, onların kendi başlangıç ailesini bulmalarıyla ailesel gruplar birbirinden ayrılmıştır. Bakınız : C.Rosser-C.Harris, **The Family and Social Change**, Routledge-kegan Paul, 1965, sf. 164-170.

15) BULMER, M.I.A. : **a.g.e**, sf. 61-92.

16) KLEIN, J.: "The Family in Traditional Working Class Englend", M. Anderson (ed.), **Sociology of the Family**, Penguin Books, London, 1971, sf. 73.

17) Çünkü 19. yüzyıl kömür madencileri incelendiğinde, daha yüksek bebek ve yetişkin hastalık ve ölümlülüğü, kadınların evdışı işgücüne daha düşük maliyetleri ve kadınların erken evliliği

sözkonusuydu. Bkz. R. Godoy, aġe, sf. 205. Ayrıca bkz. D. Friedlander, "Demographic Patterns and Socio-economic Characteristics of the Coalminig Population in England", **Economic Development and Cultural Change**, 22, 1973.

18) SCOTT, C.D., "Peasants, Proletarianization and the Articulation of Modes of Production", **The Journal of Peasant Studies**, 3, 3, 1976, sf. 322.

19) ERSOY, Melih-Çaġatay Keskinok, **a.g.e**, sf. 2.

20) Bu konudaki araştırma için bkz. ERSOY, Melih, **a.g.e**, 1985, sf. 17.

21) Hatta, Soma'ya ve maden ocaklarına yakın bir köy olan Avdan köyünde, özellikle Karadeniz bölgesinden gelip ocaklarda çalışmaya başlayan işçilerin yerleştikleri gözlenmiştir.

22) OSKAY, Ülgen.: **Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi**, E.Ü. Edebiyat Fak. yayınları, No : 25, İzmir, 1983.

LAİKLİK VE TÜRK KADINI ÜZERİNE

Hale OKÇAY (x)

Son yıllarda toplumumuzda laiklik üzerine yapılan tartışmaların çokluğu dikkati çekmektedir. Ancak, bu tartışmaların içeriklerinin çoğunlukla siyasi ya da popüler nitelikte oldukları gözlenmektedir. Bu makalenin amacı, laiklik kavramının gelişimi, toplumumuzdaki yeri ve kadınlarımız açısından genel bir değerlendirme denemesi yapılmasına yöneliktir.

Laiklik Kavramı ve Gelişimi:

Laik sözcüğü Yunanca "Laikos-Laos" sözcüğünden türemiştir.(1) "Halka, kalabalığa ait" anlamında bir sıfattır. Bu genel anlamı dışında, "din adamı niteliğinde bulunmayan kişileri tanımlamak için" kullanılan genel bir sözcüktür. Günümüzde ise, sıkça kullanıldığı üzere, "din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması" biçimindeki genel tanımlamanın yanı sıra, laiklik terimi, siyasal iktidarın dinsel iktidar ile olan ilişkileri açısından belirli bir siyasal yapıyı adlandırmak için kullanılmaktadır(2).

Öte yandan, laiklik kavramını (Laïcisme) sekülerizm (Secularism) kavramıyla aynı ve farklı anlamlarda kullanma durumu çeşitli yazarlarca gündeme gelmektedir(3).

Laiklik kavramının ortaya çıkışını hazırlayan toplumsal, ekonomik koşullar, feodal dönemin toprağa bağlı yapısının gelişen teknolojinin yarattığı yeni ekonomik ve toplumsal talepleri karşılayamaması sonucu çözülmesiyle başlamaktadır(4). İnsan emeğinin yaratıcılığı sayesinde, üretim tekniklerinin ilerlemesi işbölümünü gerekli kılmış, insana verilen değeri artırmıştır. Bunun yanı sıra bilimin ve teknolojinin gelişmesi, buluşların artması, Aydınlanma hareketi ve Akıl Çağı bireyin önemini ön plana çıkarmıştır.

Tüm bu değişimler, Hıristiyanlığın yani kilise düzeninin sorgulanmasını ortaya çıkarmaktadır. Reform hareketi, Luter'ci kiliselerin katılığına, böylece verimli bir siyasal düşünce oluşturamamasına karşın, katolikliği tek inanç dizgesi olmaktan

x) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi.

çıkarmakla, dinsel konularda değişik inançlara olanak tanımakla, İncil'i konuşulan dile çevirip herkesçe anlaşılmasını sağlamakla, laikleşme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur.(5) Yeniçağ'a geçişte düşünce akımlarını kapsayan "tabii haklar" teorisi ve bu teorinin kişi özgürlükleri konusundaki etkinliği ise, laiklik kavramının düşünsel temeli olarak görülür. Nihayet 1789 Fransız Devrimi ve getirdiği "İnsan hakları" ile ilgili yasal değişimler, laiklik kavramının sistemleşmesinin siyasal ve yasal nedeni olarak kabul edilir.(6)

Günümüz Batı Avrupa toplumları uluslaşma sürecini yaşayarak, dinsel açıdan Hıristiyanlığın çeşitli mezhepleri içinde yerlerini almışlardır. Ve din-devlet ilişkileri laik anayasal sistem içinde düzenlenir. Bu ülkelerde "resmi din" anlayışı olmadığı gibi, dinsel görüşler tüm kamusal haklardan eşit olarak yararlanma olanağına da sahiptirler.(7)

İslam Dini ve Osmanlı Toplumunda Laiklik:

İslam dini 7.yüzyıl ortalarında, kurucusu Muhammed ve kutsal kitabı Kur-an önderliğinde yayılmış olan bir dindir. Kur-an'da esas itibariyle dört tip "ilişki" birbirlerinden soyutlanamayacak ve tecrit edilemeyecek tarzda ele alınmıştır. Bunlar: a)Bireyin üretim faaliyeti ile ilgili ilişkiler, b) Bireyin düşünsel, inançsal faaliyetleriyle ilgili ilişkiler, c) Birey-toplum (cemaat) ilişkileri, d) Birey tarih ilişkileridir.(8) Kuran ve hadis hükümleriyle Arap toplumunun tüm ekonomik, hukuksal, ailesel ilişkileri düzenlenip yönetilmektedir. Tüm bu hukuk sistemi Şer-i sistemi oluşmaktadır. İslamın siyasal iktidar biçimleri açısından temel ve değişmez ilkesi toplumsal ve siyasal düzenle ilgili tüm kuralları Tanrının saptadığı inancıdır. Tanrının kurulları da Kur'an'da yer almaktadır.(9)

Hıristiyanlıktan farklı bir biçimde işleyen din-devlet ilişkisinin varlığı, İslam'da geleneksel Batı anlamında bir laiklikten söz edilemeyeceğini(10) ortaya koyar. Aynı biçimde, İslamın sosyal bir gayeye yönelmesine karşılık, hıristiyanlığın ferde yönelmesi, hıristiyanlıkla vicdan ahlakının çeliştiği halde İslamiyette hukuk, ferdi ve sosyal münasebetlerin temelini teşkil etmesi, laikliğin hıristiyanlığın devlete el atmasını önleme hareketi olmasına karşılık, İslamiyetin başlangıcından itibaren dini bir devlet olarak gelişmesi ve Kur-an'da dünyayı düzenleyici ayetlerin büyük bir yekün tutması, Avrupai laikliğin İslamiyette mümkün olamamasının en önemli nedenleri olmaktadır.(11)

Osmanlı devleti de İslam dinini benimsemiş bir yapı içinde gelişmiştir. Hukuk düzeni, dinsel hukuk, yani, fıkıh hükümlerinden oluşan şer-i hukuktur. İktisadi düzen, fetih hakkı temeline dayanır. Ahlak açısından erdemın temeli Allah korkusudur. Dil, Arapça, Acemce, buradan giderek azınlık dili Osmanlıcadır. Eğitim medreselerdeki ile sınırlı kalmaktadır.(12) Medreselerdeki eğitim de, hukuk ve din konularında olup, devletin üst makamları için yöneticiler yetiştirmek içindir. Bunun dışında, reayanın eğitim alması düşünülmezdi.(13)

Osmanlılar, toprak kaybetmeye başlayınca bunun nedenlerini çeşitli yönlerde aramaya başladılar. Kapitulasyonlar da ekonomik açıdan oldukça önemli etkide bulunmuştur. İleriye dönük yaklaşım "baticılık", geriye dönük yaklaşım ise, "islamcılık" ana çizgileriyle belirlendi.(14) Birinci ve İkinci Meşrutiyet'ler "devletçi-seçkinci" cephenin eseridir. Buna karşılık, "gelenekçi-liberal" (islamcı) cephe, 31 Mart olayı ile ikinci Meşrutiyete baş kaldırmıştır.(15)

Daha sonra, Mustafa Kemal "devletçi-seçkinci" mirası devralarak, Cumhuriyet Türkiye'sine aktararak, egemenlik, dine ve geleneğe dayalı Osmanlı egemenliğinden halk egemenliğine dönüştürülecektir.

Mustafa Kemal için laiklik kavramı şu anlamı taşımaktadır:(16) Din artık, toplumsal, siyasal, ekonomik, eğitsel, sanatsal kurum ve kuralları belirleyici bir konumda olamaz, toplumlar bu alanları bilimsel verilerin yardımıyla demokratik süreç içinde varacakları, değişmeye de açık uzlaşmalar yoluyla çözümleme gereğine inanmaktadırlar. Herhangi bir dinin bu alanları düzenleyen değişmez, kutsallık niteliği taşıyan hükümleri çevresinde ilerleme de toplumsal uyuma, toplumsal birlik ve dayanışma, toplumsal barış da sağlanamaz....Dinsel inançların zorlamasıyla düzen kurmada direnmek, topluma uyum değil uyumsuzluk, dayanışma değil çözüme, barış değil kavga getirir.

Türk devriminde önemli adımlar şöyle sıralanabilir:(17)

a) Devletin laikleşmesi: (Amasya kararları, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ulusun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesinin vurgulanması. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ve "Egemenlik Ulusundur" ilkesinin kurtuluşun temeli yapılması. 1921 Anayasası. Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyetin ilanı. Halifelüğün

kaldırılması. 1924 Anayasası. 1927 Anayasa değişikliği. Laiklik ilkesinin Anayasaya girmesi.)

b) Hukukun Laikleşmesi: (Şeriye Vekaletinin kaldırılması. Mecelle'nin kaldırılması. Şeriye Mahkemelerinin kaldırılması. İsviçre ve İtalya'nın ilgili yasaları temel alınarak Türk Medeni Kanununun, Borçlar, İcra-ıflas, Ticaret, ve Ceza Kanunlarının kabulü. Kadın haklarına ilişkin yasal düzenlemeler.)

c) Eğitimin Laikleşmesi: (Medrese ve Mahalle Mekteplerinin kapatılması. Eğitimin birleştirilmesi. Üniversitelerin kurulması.)

d) Kültürün Laikleşmesi: (Türbe, tekke, ocak...ların kapatılması, şeyh, mürit, seyyit, mansıp, dede sanlarının kaldırılması. Yazı devrimi. Giysi devrimi ve örtünmenin kalkması, Soyadı Yasası, Tarih devrimi. Takvim ve ölçüler, resmi tatil ve bayramlarla ilgili düzenlemeler. Dil devrimi. Sanatın laikleşmesi. Uluslararası ilişkilerin laikleşmesi.)

Özetlenen bu genel çerçeve içinde, devlete dinsel nitelikler veren kurumlar ortadan kalkmıştır. 1924 yılında din ile ilgili her türlü yükümlülüğü üstlenmesi amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra, laiklik ilkesinin tam bağımsızlık ilkesinin pekiştiricisi olarak görülmesi önemlidir. Yarım yüzyılı geçkin Cumhuriyet tarihimizde laiklik ilkesinin aldığı yol, yazının sınırlarını çok aşmaktadır. Laiklik kavramının kadın açısından nasıl bir anlam ifade ettiğini görmekte yarar vardır.

İslamiyet, Laiklik, Kadın:

Kadının İslamiyetten önceki durumunun İslama görelilik olarak daha bağımsız olduğu söylenebilir.(18) İslamiyetin kabulüyle, kadın , toplum ve aile içindeki konumunu giderek yitirmiştir. İslam dininin toplumun her kesimi, her birimi için düzenleyici ve denetleyici yapıya sahip olması, kadının da bu süreç içinde en fazla düzenlemeye ve denetlemeye uğramasını doğal duruma getirecektir.

İslam dininin kadında aradığı başlıca erdem, itaat (19) olmaktadır. Babaya, kocaya, giderek oğula ve tüm yaptırımlara itaat beklenmektedir. Bu itaatin belirlendiği yer ise, Kur-an ve hadis hükümleridir. Kur-an hükümleri ve hadisler, kadınların; evlenme, boşanma, miras/mülk edinme, cinsellik, aile içinde eş ve çocuklarına

karşı, kendi ana babasına karşı, onlardan beklenen tutumları açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kur-an ve hadis hükümlerinin kadını yücelttiği düşüncesini savunan görüşlerin yanısıra (20), verilecek birkaç örnek kadınlara atfedilen konumları daha net gösterebilecektir.

Kur-an'daki (21) Nisa Suresi kadınlardan söz etmektedir. örneğin: 3.Ayet: ...beğendiğiniz, hoşunuza giden başka kadınlardan iki, üç veya dört kadın alın... 11.Ayet: Erkeğin hissesi, iki kızın hissesi kadırdır, kızlar ikiden fazla ise, mirasın üçte ikisi onlarındır... 34.Ayet: Erkekler kadınlardan üstündür. Çünkü Allah onları birçok şeylerle kadınlardan üstün etmiştir. Onlar kadınları malları ile geçindirirler. İyi kadınlar da itaatli olurlar...

Ayrıca; Bakara, Tur, Rahman, Vakıa, İnsan, Talâk... gibi surelerde kadınlarla ilişkiler, evlilik, boşanma ve cennette kadının durumu sıkça anılmaktadır. Nûr suresinde de inanan kadının neden ve nasıl örtünmesi gerektiği anlatılır (31.ayet).

Peygamberin sözleri olan Hadisler'de de (22) Kur-anı tamamlayıcı, destekleyici öğüt ve yaptırımlar kadınların konumlarını ve görevlerini belirlemektedir. Örneğin: "Kocasına boyun eğen, kocasının hizmetlerini gören, ve her an onun şehvetini gideren kadınlar iyi kadınlardır ve ancak bu kadınlardır ki cennete ulaşacaklardır."

"Kadınlar aklen ve dinen dün (eksik) yaratılmışlardır. Kadınlarınıza danışınız fakat onların söylediklerinin aksini yapınız, çünkü doğru olanı budur".

"Allah erkekleri kadınlardan üstün yarattı ve kadını erkeğin emrine verdi. Kadının emrine giren kimse şeytana itaat etmiş olur, amir mevkiinde olan kadın değil erkektir, erkek seyyid (efendi), kadın ise tâbidir, erkek tâbi değil metbudur."

"Bir kadınla dört şey için evlenilir: serveti, güzelliği, asaleti ve dindarlığı."...

İslamiyet evliliği ve cinselliği gerekli görür ve destekler. Ancak, kadının cinselliğini kontrol altına alabilmenin yolu da, mekansal tecrit ve kadının örtünmesidir.(23) Kadının örtünmesi de Kur-an'da yer almış, bakışların, özel yerlerin korunması, el ve ayaklar hariç kapalı giyim, peçe ile göğüsleri örtme(24) istenmiştir.

Kadının temel görevi, eşlik, anneliktir. Bir anne olarak müslüman kadının rolü, en önemli, en ciddi ve mücadelecı sorumluluk taşıdığı bir görevdir. Annelik rolü, yalnızca yeterli uyaran ve büyük tatmin duygusuyla ilgili değildir, aynı zamanda toplumdaki statü ve pozisyonuyla da ilgili olmaktadır. Kural olarak müslüman kadının en büyük görevi budur: gelecek kuşakların yetiştirilmesi (25). Kadın bu görevi ne kadar istenen biçimde yerine getirirse, bu dünyada ve öte dünyada yeri o kadar iyi olacaktır.

İslamiyeti benimseyen Osmanlı toplumunda, toplum düzenlemesinde şeriat kurallarının etkin olması, kadını ev ile sınırlayıcı önemli bir faktör olmaktadır. Özellikle yükselme devriyle birlikte görülen Harem (26) olgusu, saraylı/soylu kadını tümüyle dış dünyadan uzaklaştırıcı rol oynamıştır. Harem'de kadınlar bir kadın çevresi içinde çocuk yetiştirmek, nakış işlemek gibi uğraşlarla yaşamlarını sürdürmektedirler. Cariyeler de Harem içinde yer almaktadırlar. Sarayın dışında kalan kadın yine evine kapalı ancak, tarla/bahçe işleriyle ev çevresinde uğraşmaktadırlar. Padişahların kadınların giysilerini, sokağa çıkmalarını düzenleyen pekçok ferman (emirname) çıkardıkları ve bunlara uymayanları şiddetle cezalandırdıkları bilinmektedir.(27)

Osmanlı İmparatorluğunda kadının kurtuluşu hareketinin kalkış noktası Tanzimat döneminde yer alır. Avrupadan esinlenen bir dizi iç reform kadınlar için kimi değişimleri getirmektedir. Kadınların kapatılmasına ve çarşaf giyilmesine pek karşı olunmamakla birlikte, cinsler arası kesin ayırım, aile içinde kadının durumu, kadının kentlerde çalışma yaşamının bulunmayışı, ...bu dönemin ünlü yazarlarınca sıkça eleştirilmektedir.(28) Ancak, bu dönemde yayınlanan bir kadın gazetesinin izlediği amaç, Türk kadınının "iyi bir anne, iyi bir eş, iyi bir müslüman olmasına katkıda bulunmaktadır.(29)

Meşrutiyet dönemine İslami kanat Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün nedenini İslami kurallara uyulmamasında arıyorlardı. Batı'dan gelecek her türlü yeniliğe karşı kadın ve ailenin korunmasını, İslami değerleri savunuculuğunu istemekteydiler.

Birinci Dünya Savaşı yılları, kadınların işçi ve memur olmalarına olanak sağlamıştır. kadınların çalışma yaşamına girişleri, çarşaf ve peçe kullanımında toplumsal koşulların zorlaması nedeniyle hoşgörüyü açsa da, giysi değişikliği Mustafa Kemal'in

giysi devrimini bekleyecektir. 1917'de çıkartılan Aile Nizamnamesi, ilk olarak çok eşliliği yasaklamıştır.(30) Öte yandan, kadınların eğitim olanaklarından yararlanması, büyük kentlerde açılan öğretmen okulları, kız liseleri, ve 1915'de açılan İnas Darülfünun'u ile olmuştur.(31)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde Mustafa Kemal'in, yeni yapının ekonomik, siyasal, hukuksal, vb. düzenlemelerinin yanı sıra, kadının, laik ve modern toplumda yerini almasını bilinçli bir şekilde istediği görülmektedir. Mustafa Kemal'in bu isteminin yanında, kadınların eski koşullarında kalmalarını isteyen dönemin önemli isimleri de bu isteklerinde diretmektedirler.(32)

Mustafa Kemal'in reformları, kadınların toplumdaki konuları açısından oldukça önemli olmaktadır. Bunlar: 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanununun çıkarılması sonucunda eğitim sisteminin laikleşmesi ve kadınlarla erkeklere eşit eğitim olanaklarının tanınması, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanununun kabulü sonucunda çok karılığın yasaklanması ve aile hukukunda kadın ve erkeğe eşit haklar tanınması, 1934 yılında kadınlara siyasal hakların tanınması ve genellikle kadınlara meslek edinme ve çalışma olanaklarının tanınmasıdır.(33)

Mustafa Kemal'in laik bir toplum yaratma çabaları, hiç kuşkusuz başarılı atılımlar olarak kabul edilmektedir. Kemalist reformların belki de en önemlisi olarak kabul edilecek olan laiklik anlayışı, Müslüman bir devlette ilk kez uygulanması (34) açısından özel bir önemi vardır. Mustafa Kemal, ulusun çağdaşlaşması için, kadının erkeğin yanında, onunla birlikte, her alanda etkin katılım göstermesini gerekli göstermektedir. Bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, reformların her toplumsal kesimdeki kadına eşit biçimde yayıldığını söylemek, günümüzde bile tam anlamıyla olanaklı olmamaktadır. İslami kuralların özellikle geleneksel/kırsal yapıda, içselleştirilmiş bir biçimde yaşamdaki yerini koruması söz konusudur. Cinsiyetler arasındaki İslami kuralların eşitsizlik ilkesinin kolayca değişmediği gözlenmektedir.

Öğretimde, hukuk sisteminde laik kuralların topluma yerleşmesi, kadının toplum içindeki yerine olumlu katkılar yapmıştır. Çalışma yaşamında artan sayılarda yer alan kadın, erkeğe oranla, sorumluluğu yüksek olan yönetici kadrolarda daha az yer almakla birlikte, insiyatifini kullanma olanaklarına büyük ölçüde sahip

olmuştur. "İyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir ev kadını" yargısının hâlâ geçerli olmasına rağmen(35), kadının yaratıcılığını, özgürlüğünü sınırlayıcı, eve bağlayıcı dinsel unsurların, en azından hukuksal yaptırımlar karşısında (görelî olarak) çözümlenebilmesi, laik sistemin getirdiği önemli bir kazanç olmaktadır. Kadının biyolojik eksikliğini vurgulayan dinsel hükümlerin, kadında yaratacağı psikolojik baskı, kadercilik gibi olumsuzlukları ortadan kaldıran, dini, bir inanç sistemi olarak benimsemesine kaynaklık eden bir potansiyeldir laiklik.

REFERANS NOTLARI:

- 1) Laik sözcüğünün türetiliş biçimleri için Bkz. ÖZEK, Çetin, **Devlet ve Din**, Ada yay., s.13, ALTINDAL, Aytunç, **Laiklik**, Süreç yay., 1986, s.25-26, OZANKAYA, Özer, **Atatürk ve Laiklik**, S.B.F. yay., s.56 ve BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı yay., 1979, s.16-17 ve TAPLAMACIOĞLU, Mehmet, **Din Sosyolojisi**, A.Ü.İl.F.yay., 1975, s.243-244.
- 2) ÖZEK, a.g.e., s.14.
- 3) Örneğin, Niyazi Berkes laiklik ve sekülerizm kavramlarını birbirine eş, benzer anlamlarda alırken, Aytunç Altındal bu iki kavramı, doğuş ve kullanılış itibariyle ayrı tanımlamalarla açıklamaktadır. Daha geniş bilgi için bakz: BERKES, a.g.e., s.18-19, BERKES, Niyazi, **Teokrazi ve Laiklik** Adam yay., 1984, s.24-25, ve ALTINDAL, a.g.e., s.14-29.
- 4) UYSAL, Birkan, "Siyasal Otorite-Laiklik, Katılma", **TODAİE Dergisi**, cilt: 14, sayı: 4, Aralık 1981, s.72.
- 5) OZANKAYA, a.g.e., s.55.
- 6) ÖZEK, Çetin, **Türkiye'de Laiklik**, A.Ü.H.F.yay., İst., 1962, s.8.
- 7) ÖZEK., **Devlet ve Din**, s.86.
- 8) ALTINDAL, a.g.e., s.31.
- 9) ÖZEK, a.g.e., s.648.
- 10) BERKES, **Teokrazi ve Laiklik**. s.25.
- 11) TANYOL, Cahit **Laiklik ve İrtica**, Altın Kitaplar, 1989, s.264.
- 12) OZANKAYA, a.g.e., s.91-94, ayrıca bu konuya ayrıntıları ile yerveren BERKES, N.Türkiye'de Çağdaşlaşma, s.41-510, ve BERKES. N.Teokrazi ve Laiklik, s.15-19 ve BERKES. Niyazi, **İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm**, Bilgi yay., İst., 1975, s.209-213.
- 13) BERKES, Niyazi, **Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları**, Adam yay., İst., s.105-108.
- 14) KONGAR, Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İst, 1981, s.336.
- 15) a.g.e., s.338
- 16) OZANKAYA, a.g.e., s.140
- 17) a.g.e., s.162-164.
- 18) ARSEL, İlhan, **Kadın ve Şeriat**, İst., 1987, s.15-30 ve ABADAN-UNAT, Nermin, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, TSBD yay., 1982, s.7.

- 19) MERNISSI, Fatima, **Beyond The Veil: Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society**, John Wiley, New York, 1975, s.21.
- 20) Kur-an ve Hadis hükümlerinde kadın durumunun, erkekle eşit olduğu, kadının toplumdaki itibarının korunduğu görüşünü savunan çağdaş müslüman yazarların sayısı oldukça fazladır.
- 21) **Kur-an'ı Kerim Arapçası, Türkçe Okunuşu ve Anlamı**, Milliyet yay., 1982.
- 22) ARSEL, a.g.e., s.35 ve devamı.
- 23) ÜŞÜR, Serpil, "Radikal İslamcı İdeoloji ve Kadının Kimliği Sorunu", **11.Tez**, sayı.9, 1989/1, Alan yay., s.84-85 ve KOÇTÜRK, Tahire, "Kadın ve Vücudu", **Yapıt; Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, sayı.9, Mart'85, s.28-29.
- 24) LEVY, REUBEN, **The Social Structure Of Islam**, Cambridge Univ. Press, 1965, s.125
- 25) HANEEF, Suzanne, **What Everyone Should Know About Islam And Muslims**, Kari Publ., 1979, Chicago, s.148
- 26) AMEER, Ali, **The Spirit Of Islam**, Univ.Paperback,Methuen Co., London, 1965, s.251.
- 27) CAPORAL, Bernard, **Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, TİB yay., çev.E.Eyüboğlu, İst., 1982, s.51-61
- 28) Özellikle Ziya Gökalp gibi düşünürler, yazarlar, kadının İslami çerçeve içinden çıkarılmasına kaşıydılar. Bakz. CAPORAL, a.g.e., s.93-101
- 29) Abdülhamit döneminde yayınlanan bu kadın gazetesinin adı "Hanımlara Mahsus Gazete"dir. Örnekler için Bakz. CAPORAL a.g.e., s.67.
- 30) ABADAN-UNAT, a.g.e., s.11
- 31) BERKES, Türkiye'de Çağdraşlaşma, s.390-392.
- 32) TOPRAK, Binnaz, "Türk Kadını ve Din", **Türk Toplumunda Kadın**, TSBD yay., 1982, s.366
- 33) TOPRAK, a.g.e., s.367.
- 34) KILIÇARSLAN, Zeynep, **Niçin Kadınsız Çağdraşlaşma Değil?**, Süreç yay., 1986, s.35.
- 35) OKÇAY, Hale Alçık, "**Çalışmayan Evli Kadınlarda Yaşam Biçimi**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üni., Ed.Fak. Sosyoloji Böl.1985, s.131-138.

AİLENİN BİREYİN TOPLUMSAL HAREKETLİLİĞİNE ETKİSİ

Dilek ÇİFTÇİ (x)

GİRİŞ

İnsan, varlığının devamında diğer insanlara olan doğal gereksinimi nedeniyle toplumsal bir canlıdır. Bu nitelik onu, doğumuyla birlikte toplumsal bir çevre içine yerleştirir. Böylece insan çevresiyle etkileşim içine girer.

İnsanın toplumsal çevresini, belirli değer, norm ve davranış sistemine sahip diğer bireyler ve gruplar oluşturur. Tüm bireyler için herhangi bir toplumsal çevreye ait olma durumu, sözkonusu toplumsal çevrenin davranış biçimlerini öğrendiği, kültürel değer ve normları benimseyip içselleştirdiği anda ortaya çıkar. Toplumsallaşma olarak kavramlaştırabileceğimiz bu süreçte birey, pasif bir alıcı pozisyonunda değildir. Toplumsal çevresinden aldıklarını kavrayıp, tepki verme eylemlerini gerçekleştirmesi anında, birey bir kişilik kazanır.

Diğer bir deyişle, toplumsallaşmanın işlevi bireyi ait olduğu grubun ve toplumun aktif bir üyesi durumuna getirmektir. Topluma hazırlanma süreci devamlı bir süreçtir ve bu süreçte en önemli toplumsal gruplar birincil gruplardır.

C.H.COOLEY'in getirdiği tanımla birincil grupları samimi, yüzyüze ilişki ve işbirliği özelliklerini taşıyan gruplar olarak ifade edebiliriz. Bu gruplar, özellikle bireyin toplumsal yanını ve yönelimlerini biçimlendirmede önemli oldukları için birincildirler. Psikolojik açıdan samimi ilişkilerin sonucu bireylerin bir ortak bütünde birleşmeleri ve bireyin kendisinin, en azından birkaç amaç bakımından grubun ortak hayatı ve amacı haline gelmesidir. Bu yakın ilişki ve işbirliğinin en önemli olanları aile, çocukların oyun grupları ya da yetişkinlerin komşu gruplarıdır. Bunlar evrensel olup, gelişmenin her zamanında ve aşamasında çeşitli biçimlerde görülürler (1).

Toplumsal değişme süreci içinde, toplumda birincil gruplar, özellikle önceleri bir çok işlevi bünyesinde taşıyan ailenin giderek işlevlerinin bir çoğunu uzmanlaşmış toplumsal kurumlara bırakmasına karşın yine de bireyin etkileşim içine girdiği toplumsal bir grup olması nedeniyle önemini korumaktadır.

x) Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

Bu bağlamda, çalışmamızda bireyin toplumda belli rolleri yerine getirmesi ve elde etmesi sürecinde, içinde bulunduğu yakın toplumsal çevresi ile seçtiği toplumsal hedefler arasında bir ilişki olup olmadığı ele alınacaktır. Özellikle çalışmanın ana teması, ailenin bireyin toplumsal hareketliliğe yönelimi sürecindeki etkisi olacaktır.

A- DEĞİŞEN AİLE YAPISI İÇİNDE BİREYLER ARASINDA FARKLI LAŞAN İLİŞKİLER :

Her birey bir aile içinde doğmaktadır. Çocuğun doğumuyla birlikte içine girdiği aile, onun toplumsal yaşamındaki başarılarının ya da elde edeceği statünün temel belirleyicilerinden biri olmaktadır. Bu durum, çocuğa yüklenen toplumsal çevrenin değerler sistemi ve aile üyelerinin karşılıklı tutum ve davranışları temelinde içerilen rol ve konumların yapılandırılmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Genel nitelikleriyle aileyi şu şekilde tanımlayabiliriz: (2)

"Aile, içinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli biçimde düzenlendiği, eşler ve ana-babalarla çocuklar (ailenin biçimine göre başka yakınlar) arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı bir toplumsal kurumdur."

Tanımda da görüleceği gibi ailenin çocukla ilgili ilk işlevi, onları hayata getirme gerçeği, yani üreme işlevidir. Bunu, çocuğun bakımı, toplumsallaştırma işlevi izler. Her toplumun temel gereksinimi, gencinin, onun kültürünün temel öğelerine uymayı öğrenmesi olmaktadır. Toplumsal değişimle birlikte, bazı toplumlarda çocuğun ekonomik bağımsızlığını elde etmesi erken yaşlarda olabilirken, diğer bazı toplumlarda ise daha geç olabilmektedir. (3)

Bir gencin ekonomik bağımsızlığını elde etmesi, yani, geçimini sağlayacak bir gelire sahip olarak ailesinden kopması olayı da, söz konusu gencin ait olduğu toplumun sosyo-ekonomik yapısının gelişmişlik düzeyine bağlı olarak değişmektedir.

Tarımsal üretimin egemen olduğu geleneksel bir toplum yapısında bir çok işlevi yerine getiren bir ailede, aile üyelerinin ilişki sistemi sahip oldukları üretim biçimi üzerinde temellenmektedir.

Bu ailenin işlevlerini, ekonomik, prestij, eğitim, koruyucu, dinsel eğlenme-dinlenme, sevgi sağlama ve üreme işlevleri olarak özetleyebiliriz: Üretimde yoğun işgücünün kullanıldığı geleneksel aile içinde işbölümü yaş ve cinsiyet üzerinde temellenmektedir. (4)

İşbölümünün yaş ve cinsiyete dayandığı geleneksel toplumda ya da topluluklarda, işbölümü genellikle aile boyutunda gerçekleşir. Belirli görevler kadın-erkek, yaşlı genç olma durumlarına göre ayrılır. Dolayısıyla söz konusu aile, bireysel girişimcilğe ve özgürlüklere fazla olanak sağlamaz. Aile üyelerinin meslekleri, içinde yer aldıkları aile tarafından belirlenir. Bu aile üyeleri, genellikle coğrafyasal ve toplumsal hareketlilik olanaklarına sahip olamazlar. Böylesi bir yaşam biçimi içinde bireylerin işgal edeceği konumları belirleyen de aile oldukları aile olmaktadır. Diğer bir deyişle geleneksel toplumsal çevrede bireylerin elde edeceği, statü daha çok atfedilen statü olmaktadır. (5)

Örneğin cinsler arasındaki rol ve görev dağılımını belirgin bir şekilde tanımlanmış olan geleneksel topluluklar, kadına, onu ev ve aile işletmesinin verdiği işlerde uzmanlaştıracak bir eğitim vermektedir. Bu durum kadını eviyle bağımlı kılmaktadır.

Genelde bakıldığında geleneksel işbölümünün yeni kuşaklara, tarımda ya da tarım dışında değişik yetenek kazanma olanağı vermediği görülmektedir. Uzmanlaşma olanaklarının olmamasının yanında, toprağın sınırlılığı; onların bağımsız davranışlarına yönelmesini önlemektedir. Bu nedenle yeni kuşaklar evlendikten sonra da aynı aile ocağını paylaşmayı sürdürmektedir. Geçim aracı olan toprak temelinde kurulan böylesi bir bağılık, aileye olan güçlü bağlığın temeli olmaktadır. (6)

Bu nedenle geleneksel topluluklarda işbölümünün gelişmemiş, iş türlerinin çeşitlenmemiş olması ve üretimin geleneksel yöntemlere dayanması, eğitimin işlevsel önemini geniş ölçüde yitirmesine yol açmıştır. Böylece günlük yaşamda somut bir yarar sağlamaması, yanında, bireyleri kısa sürede bir beceri sahibi kılmayan eğitim, geleneksel koşullarda, ancak zorunlu olduğu kadarıyla benimsenen bir yol olmuştur. (7)

Sonuçta, geleneksel topluluklarda, genellikle birçok alanda olduğu gibi eğitim ve meslek alanında da bireyler arası farklılaşmanın ender rastlanılan bir durum olması, aile içi anlayış, tutum ve davranış

çatışmalarını önlemiş ve üyelere kazandırdığı homojen nitelikler aracılığıyla ailenin toplumsal bütünlük ve moral birliğini sağlamıştır.

Ailenin gerek yapısal özellikleri, gerekse üyelerinin bireysel nitelikleriyle gösterdiği nesnel değişme kaynağını değişen toplumsal ekonomik koşullara bağlı olarak yeniden biçimlenen tutum ve davranışlarda bulmaktadır. Kentin geleneksel çevreye ters düşen nitelikleri, ailenin nesnel biçimlenişini etkileyen davranış ve tutumlarda kendini göstermektedir(8).

Çeşitli toplumlardaki sanayileşme süreçleri farklılık gösterse de, sanayileşmenin belirli özellikleri vardır ki, bunları söz konusu toplumların ortak özellikleri olarak alabiliriz.

Sanayileşme süreci, önceki toplumların hiçbirinde görülmeyen bir teknoloji düzeyini kullanır. Buna bağlı olarak sanayi sistemi çok geniş bir nitelikler yelpazesi ve bu niteliklerin işgücü arasında geniş bir şekilde dağıtılmasını gerektirmektedir. Bu şekilde uzmanlaşmış insan gücü kaynağı, sanayi için vazgeçilmez bir şart olmaktadır. Dinamik bir özelliğe sahip olan sanayi toplumunun ilim ve teknolojisi, işgücünün niteliklerinde, sorumluluklarında ve hatta mesleklerinde sık sık değişikliklere yol açmaktadır. Bu nedenle sanayi toplumu işgücünün devamlı eğitilmesini ve duruma göre yeniden eğitilmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü sanayi toplumunda, geleneksel toplumda olduğu gibi bir iş ya da mesleğin ömürboyu sürdüğü görülmez. Dolayısıyla, mesleki hareketlilik, geniş bir coğrafi hareketlilik ve dikey ve yatay toplumsal hareketlilikle ilişkili olmaktadır. Sanayileşme kendi teknolojisinin gerektirdiği meslek ve yeteneklerle işlevsel olarak ilişkili bir eğitim sistemi ister. Böyle bir eğitim sistemi ise geleneksel değerlerin, tutum ve davranışların korunması, ile ilgilenmez. Sonuçta sanayi toplumu, yalnızca işgücünde içerilen bilgi donanımını sağlamak için değil, artan gelirle birlikte, bireylerin ilgisinin artması ve dikey hareketliliği sağlamada temel öge olması açısından da, düzeyi gittikçe artan bir genel eğitimi sağlama eğilimindedir. (9)

Tüm bu tür koşullar çerçevesinde aile de toplumun genel beklentilerine cevap verecek şekilde değişime uğramıştır. Birçok işlevi bünyesinde toplayan geleneksel aileden farklı olarak modern kentsel aile, işlevlerinin bir kısmını uzmanlaşmış toplumsal kurumlarca paylaşmaya gitmiştir. İşlevsel farklılaşmaya bağlı olarak aile üyeleri arasındaki ilişkiler ve beklentiler de değişmiştir.

Örneğin, ailenin üyelerine verdiği eğitim, onları yeni düzende yeterli kılmak için yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle gençlerin daha çocuk yaşlarda aile dışındaki kurumlarda özel eğitim görmeleri, ailenin toplumsallaştırma ile ilgili işlevini görece olarak zayıflatmış fakat ortadan kaldırmamıştır. Toplumsal değerleri yeni kuşağa aktarma yolunda aile işlevini böylece diğer toplumsal kurumlarla paylaşmaya gitmiştir. (10)

Kentleşme süreci içinde ev içi uğraşlarla, çocuk bakımı ve yetiştirilmesi ile sınırlanan kadın, hızlı sanayileşmeyle birlikte temel uğraşlar alanında köklü değişiklikler ortaya çıkmıştır.

Özellikle sanayileşmenin, hizmet sektörünü geliştirmek suretiyle, evli kadınların çalışmaları için olanaklar yaratmış ve aynı zamanda bu sektörün büyümesi, birçok evişini kolaylaştırarak, kadının ev dışında çalışmasını olanaklı kılmıştır. Aile içinde belirli rollerle yüklenmiş kadınların ücretli işgücü durumuna gelmesi yalnızca ekonomik nedenlerle olmamış, kişiliğini geliştirmek, ev hizmetlerinin monotonluğundan kurtulmak, ekonomik bağımsızlık elde etmek vb. gibi nedenler de etkili olmuştur. (11)

Sanayileşmenin ortaya çıkardığı yeni değerler sistemi kadının konumunda böylesi bir değişiklik yaratmakla birlikte, geleneksel değerlerin etkisinin tamamen ortadan kalkmaması nedeniyle değişim, bu konuda belli bir eğilimi de yansıtmaktadır.

"Kadınların en çok eğilim gösterdikleri çalışma alanları öğretmenlik, memurluk ve genel olarak hizmetler sektörüdür. Bu arada sağlık hizmetleri, özellikle hastabakıcılık, kadınlar için uygun düşünülen meslekler arasındadır. Memurlukta kadınların genellikle üst kademelerde azınlıkta, ücreti ve prestiji düşük olan yerlerde ise çoğunlukta olduğu göze çarpmaktadır. (12)

Böylesi köklü değişim süreci ailenin diğer üyelerinin konumunda da değişiklik yarattığı gibi, sonuçta aile yapısının geleneksel aile yapısından tamamen farklılaşmasına yol açmıştır. Çekirdek aile olarak kavramlaştırılan, bu yeni aile tipinde hâkim olan değer, tutum ve davranış modelleri de toplumsal değişmeye paralel olarak genelde gereksinimlere cevap verecek şekilde gerçekleşmiştir.

Bu tip ailede çocuk, ekonomik bir etkinlik ögesi olmadığı gibi yetiştirilmesi, eğitim ve toplumsallaştırılması aile bütçesine ağırlık yükleyerek, kent ailesini elden geldiğince sınırlı sayıda çocuk sahibi

olmaya zorlamıştır. Bu durum, aile kompozisyonunda küçülmeye sonuçlanmıştır. Böylece bir yandan ailenin ekonomik işlevinin nitelik değiştirmesi, diğer yandan yeni kuşakları aileye bağlayan doğrudan bağımlılık ilişkilerinin giderek etkinliğini yitirmesi, aynı kuşaktan ya da farklı kuşaktan ailelerin birlikte yaşamalarının nesnel koşullarına son vermiştir. Böylelikle kent ailesi de diyebileceğimiz çekirdek aile, eşlerin toplumsal, psikolojik gereksinimlerini karşılamanın yanı sıra, üreme ve belli bir ölçüde toplumsallaştırma işlevini üstlenmiş bir kurum haline gelmiştir. Ayrıca, aile içinde, cinsler arasında belirlemeye başlayan eşitlikçi ilişkiler, tüm aile yapısında karşılığını bulmaya başlamıştır. (13)

Nitekim aile karakteristiği, sosyo-ekonomik statü olarak öncül bir yol gösterici olmaktadır. Başka bir deyişle bir gencin yüksek sosyo-ekonomik statüde olması onun formel eğitimindeki başarısını arttırabilmektedir.

Sosyo-ekonomik statü, formel eğitimde doğrudan bağlantılı olmayan, ailenin diğer özellikleriyle de ilgili olmaktadır. Bunlardan biri aile büyüklüğüdür. Düşük ya da alt sosyo-ekonomik statüdeki ailenin çocukları sıklıkla okula yetersiz sözcük hazinesiyle başlarlar. Çünkü onlar büyük olasılıkla geniş bir aile ortamından gelirler. Ekonomik nedenlerle aile üyelerinin çoğunun dışarda çalışmak zorunda olması, ailede iletişim ortamını zayıflatmakta ve bu durumu alt sosyo-ekonomik koşulların pekiştirme yoluyla çocuk için olumsuz koşulların hazırlayıcısı olmaktadır. Bu nedenle her çocuk okula okul sisteminin üzerinde etkili olabilecek ve okulun doğasıyla ilgili olan farklı niteliklerle okula gelmektedir. Öğrenci, her şeyden önce çocuk olarak bir aile içinde yer almaktadır. Alt olduğu aile de yerel bir topluluğun yada komşuluklarla diğerlerinden ayrılan bir çevrenin içinde bulunmaktadır. (14)

Sanayileşmeyle birlikte oluşan sosyo-ekonomik yapıda önem kazanan formel eğitim, bireyin toplumsal hareketliliğini belirleyen temel etkenlerden biri olmaktadır. Aile içinde bireyin öncelikle informal eğitimle topluma hazırlanma sürecinin yaşanması, onun daha sonraki formel eğitime yönelik hedeflerinin de hemen hemen belirleyicisi olabilmektedir. Çünkü, çocuğa aile tarafından verilen değer, tutum ve davranış modelleri, onun bir sonraki aşamada vereceği kararlarda, amaçlarda yönlendirici bir etkiyi içerebilmektedir. Böylece ailesi için önemli olan prestij ya da statü kaynağı çocuk için

elde edilmesi hedeflenen bir statü kaynağı olmaktadır. Bu durumun, çocuğun toplumsal hareketliliğinde sağlayacağı konumun, ailesi tarafından kendileri için de bir statü kaynağı olarak görülmesinden kaynaklandığını ileri sürebiliriz.

Bireyin toplumsal ve mesleki konumu üzerinde aile kökeninin etkisi olmaktadır. Bu durum, elde edilen eğitimin bireyin elde ettiği kariyerin temel nedeni olmasına bağlı olduğunu göstermektedir. Konuyu şu şekilde maddeleştirebiliriz. (15)

1) Elde edilen eğitimdeki farklılıkların gerisinde, alt-statüdeki ailelerden gelen çocukların, yüksek statüdeki ailelerden gelen çocukların okulda kalma durumlarındaki değişimlerden fazla farklı olmadığı yer alır.

2) Elde edilen eğitim aynı olmasına karşın ulaşılan mesleki statüler farklı olmaktadır. Bedensel işlerde çalışanların çocukları, işçi pazarında daha çok bedensel işlerde yer alırken, bedensel olmayan işlerde çalışanların çocukları bedensel olmayan işlerde çalışmaktadır.

3) Eğitim için aile kökeninin önemi ve öğrencilerin kariyerleri, onların avantajları ve dezavantajlarının toplamı olarak görülmektedir. Birçok kaynaktan gelen mesleki öneriler ve telkinler onları okulda tutmayı olası hale getirmektedir. Bununla birlikte okul, işçi sınıfı ailelerindeki büyüklerin çocuklarına verdikleri önerilerden daha fazla telkin edici, gerçekçi ve yardım edici olmaktadır. Bunların etkileri ve diğer kaynaklardan gelen faktörler bireyin ilk mesleğini seçişinde etkili olmaktadır.

4) Bir işçi sınıfında yer alan aileden gelen bir birey eğer düşük bir eğitim alır ya da mesleki öneri alırsa okula da bu oranda devam eder ya da etmez.

Sonuçta görülebileceği gibi, gerek aile içi rol dağılımını gerekse aile üyelerinin toplumsal amaçlar çerçevesinde yönelimlerini anlamak için ailenin en yakın toplumsal çevresine bakmak gerekmektedir. Çünkü ailenin tercihleri, onun doğrudan kontrol edemediği bir takım dış faktörlerce sınırlı olup, onlar tarafından biçimlendirilmektedir. İşte bu noktada aile ve onun toplumsal çevresi önem kazanmaktadır. Bir diğer faktör olarak da ailenin içinde yer aldığı, daha geniş boyutta toplumsal yapı da ailelerin yapacakları tercihleri etkilemektedir.

FARKLI TOPLUMSAL TABAKALARDAKİ AİLELERDE BİREYLERİN TOPLUMSAL HAREKETLİLİĞE YÖNELİMLERİ:

Toplumsal tabakaların temellerinde, aynı toplumda yer alan bireylerin farklı görev ve ayrıcalıklara sahip olması yatar. Toplum içinde insanlar en iyi olanaklara ve ayrıcalıklara sahip olmak amacıyla sürekli bir uğraş içine girerler. Böylece toplumdaki insanların statüsünde ve yaşam biçiminde, aynı kuşak ya da kuşaklar arası boyutta bir dinamizmin ortaya çıktığı görülür. İşte bu dinamizmin içerdiği bireylerin statüler arasındaki hareket sürecini toplumsal hareketlilik olarak ifade edebiliriz.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bireylerin toplumsal hareketliliğe yönelimleri, diğer bir deyişle belli statüleri hedeflemeleri ya da tercih etmeleri, üyesi oldukları aile ve onun da ait olduğu yakın toplumsal çevresi tarafından biçimlenmektedir.

Bu konuda önemli olan bir diğer nokta da, farklı tabakalardaki toplumsal hareketlilik miktarının, toplumdaki işbölümü derecesinden ve farklı tabakaların özellikleri arasındaki farkların büyüklüğünden etkilenmesidir. Eğer işbölümü ileri ölçüde gelişmiş ise, uzmanlaşma ve uzmanlık eğitimi çok ilerlemişse, bireyin bir tabakadan başka birine atlaması da o derece güç olur. Bunun gibi nüfus, kesin olarak birbirinden ayrılmış ve geleneksel olarak belli görevlere ve tabakalara atanmış bulunan etnik vb. gruplardan kurulu olduğu ölçüde, yalnız kişisel özelliklerdeki farklar, toplumsal hareketliliği yavaşlatabilir ya da önleyebilir.(16)

Açık bir toplum olan sanayi toplumunun gereksinim duyduğu işgücü kaynağını çekirdek ailede bulur. Böylesi bir toplum devamlı hareket halindedir ve çocuklar bu toplumda anne-babasından farklı hedeflere yönelirler. Özellikle burada, konuya kuşaklar arasındaki mesleki yönelime baktığımızda olgu açıkça gözlenebilmektedir.

Baba mesleği ile oğul mesleği arasındaki sosyal statü farklılığı çoğu kere meslek seçiminde de gözlenmektedir. Bu nedenle gençler üst sosyo-ekonomik sınıflara doğru bir hareketliliği sağlayacak niteliğe sahip meslekleri seçme eğilimi göstermektedir. Çünkü benimsenen toplumsal değer yargılarına göre çocuğu kendinden daha iyi yetiştirme tavrı yaygınlık kazanmıştır. Böylece sosyal statü bakımından alt gruplardaki mesleklerde istihdam olunan babaların çocuklarını daha üst gruplardaki mesleklere güdülemeleri ya da güdülemekte oldukları görülebilmektedir.(17)

Örneğin Büyük Britanya'da orta sınıftan babalar, oğulları üzerinde elit tabakasında güvenilir bir üyelik ve kalifiyesiz, yarı kalifiyeli ve kalifiyeli yetişmelerinde bir farklılık yaratırlar. Orta sınıfın erkekleri elit sınıfa girişte yarı kalifiyeli erkeklerin fırsatından üç kat, yarı kalifiyelilerin fırsatından altı kat ve kalifiyesizlerin değişmesinden ise dokuz kat fazla şansa sahiptir. Diğer yandan bir elit babanın oğlu kendi kendine bir elite dönüşebilmesi için iyi bir fırsata sahiptir. Onun fırsatı orta sınıf babanın oğlundan dokuz kat daha fazladır.(18)

Başka bir ifadeyle toplumsal yapı içinde işgal edilen konum, genellikle belirli bir gelir düzeyiyle, aile yapısı, eğitim, topluluk itibarı vb. ile birleşmektedir. Alt sosyo-ekonomik gruplar, girdikleri iş pazarında bildikleri işlerden yalnız birini almaya eğilimlidirler. Bu şekilde mesleğin seçilmesini bir mesleksi yükselme merdiveni üstündeki aile, bunu daha fazla eğitimle önceden düşünmektedir. Materyal olarak sözkonusu sınırlılıkların etkisi, meslek seçimiyle onların yüzyüze getirilmesinin olanaklılığı durumunda hareket etmektedir. Toplumsal olarak az ayrıcalıklara sahip aile büyükleri az görürler ve okurlar. Genelde çevreleri hakkında az deneyimlidirler ve toplumsal olarak daha fazla ayrıcalıklı insanlara göre daha az fırsatların farkındadırlar. Nitekim avantajlar ve dezavantajlar bireyin, toplumsal hareketlilik için daha sonraki fırsatları kadar, iş pazarına girmelerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle küçük topluluklarda yaşayanlar daha yüksek amaçlara istem duymak için çevresel olarak uyarılmayacaklardır.(19)

Toplumsal hareketlilik çalışmaları genellikle örnek birim olarak erkeği almaktadır. Bu da kanımızca, örf ve adetlerin kız çocuklarını eğitim yoluyla toplumsal hareketliliğe katılmalarını önleyici bir nitelik taşımasından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak da okuldan ayrılma oranları kızlarda, erkeklere göre daha fazla olmaktadır. Bu durum, hızlı teknolojik gelişmelerin yeni mesleklerin ortaya çıkmasını sağlamasına karşın, kızların bu mesleklere düşük oranda girmesine bağlı olmaktadır.(20)

Hareketlilik konusunda yapılan çalışmalar çoğu erkeğin bedensel işlerden daha az bedensel olan fakat prestiji yüksek mesleklere doğru hareketliliğe girdiklerini göstermektedir. Bunun yanında yüksek nitelik gerektiren beyaz yakalı işlerde kadınların istihdamı bir mükafat olarak görülebilmektedir. Kısaca, farklı

ülkelerde çocuklar babanın mesleki statüsünün üstüne büyük oranda çıkarken az bir kısmında da babanın mesleki statüsünün altına düşmektedir.(21)

Sonuçta, toplumsal hareketliliğe yönelimin, sözkonusu hareketliliğe katılacak bireyin sahip olduğu niteliklere ve bu niteliklerin önemli bir belirleyicisi olan aile kökenine bağlı olduğu görülmektedir. Bunun yansıması daha geniş boyutta ailenin içinde yer aldığı toplumsal tabaka ve toplumun sosyo-ekonomik yapısı temelinde, toplumsal hareketlilik ele alınabilir.

SONUÇ:

Toplumsal bir varlık olan insan, doğumuyla birlikte belli bir aile içinde yer almaktadır. Söz konusu ailenin faaliyeti de, çeşitli rollerin işbölümü içinde birbiriyle bağlanma biçimine göre değişmektedir. Bireylerin rolleri, onların attığı aile ya da grubun etkileşim sistemi içinde işgal ettikleri konuma göre belirlenmektedir. Bu konular, bireylerin niteliklerine ve onların toplumsal etkinliklerine göre değişmektedir.

Toplumlar, belli işlevlerle yükü konuları, taşıdıkları önem derecesine göre sınıflandırmakta ve onlara farklı saygınlık dereceleri atfetmektedir. Bu nedenle belli konuları işgal eden bireylerin tüm çabasının bir üst konumu işgal etme yönünde olması, onu toplumsal hareketliliğin yaratıcısı kılmaktadır.

Bir aile üyesi durumundaki bireyin, toplumsal çevresinin nesnel koşulları üstünde temellenen değerler sistemini içselleştirme sürecinde birincil bir rol üstlenen aile, onun daha sonraki seçimlerinde belirleyici olabilecek etkiyi yapan ilk kaynak olmaktadır. Dolayısıyla, çocuğun toplumsal hareketliliğe yöneliminde hedefleyeceği toplumsal konum, bir anlamda içinde biçimlendiği yakın toplumsal çevresinin belli değer ve saygınlık yüklediği bir konum olacaktır. Bu durum genellikle çocuğun, bir önceki kuşağının sahip olduğu konumdan daha üst bir konum olmaktadır. Çünkü ailenin birincil kuşak bireyleri de çocuğu, daha üst bir statüyü elde etmesi yönünde motive edeceklerdir. Bu bir yanıyle ailenin de çocuk aracılığıyla, statüsünü yükseltme isteğinin bir yansıması olmaktadır.

REFERANS NOTLARI:

- 1) C.H.COOLEY, Social Organization, Scribner's, 1915 s.23-24, Aktaran: A.LUNDBERG, C.SHRAG; N.LARSEN Sosyoloji Cilt I, Çev: Özer OZONKAYA, Işın Yay.Ltd.Şti. Ankara, 1985, s.60-61.
 - 2) Özer OZONKAYA, Toplumbilime Giriş, A.Ü.S.B.F. Yay.: 431, Ankara, 1973, s.233.
 - 3) Jerry D.ROSE, Introduction to Sociology, Mc NALLY College Publishing Company, 1980, s: 289-291.
 - 4) W.OGBURN, "The Chancing Functions of Family" Selected Readings in Marriage the Famil, Der: Robert F.WINCH-Robert Mc GİNNİS, New York, Holt Rinehart and Winston, 1953, ss, 74-80'den akt: Emre KONGAR, İzmir'de Kentsele Aile, Ankara T.S.B.Ü. Yay. 7.3.1972, ss.12-13.
 - 5) Önül SAYIN, Sosyolojiye Giriş, Ertem Kitabevi, İzmir, 1985, ss. 160-161.
 - 6) Yakut SENCER, Türkiye'de Kentleşme, Bir Toplumsal ve Kültürel Değişme Süreci, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1979, s.332.
- Altan ESERPEK, Sosyoloji, D.T.C.F. Yay.No: 303, Ankara, 1981, s.132.
- 7) Yakut SENCER, a.g.e. s.418.
 - 8) Yakut SENCER, a.g.e. s.421.
 - 9) Clark KERR, John T.DUNHOP, Frederick HARBİSON, C.A. MYERS, "Sanayileşmenin Mantığı" SOSYOLOJİ YAZILARI, Ed: Yrd.Doç.Dr. İhsan SENAL, Uludağ Üniversitesi Yay: 3-034-6086, Bursa, 1983, ss.: 68-71.
 - 10) Ferhunde ÖZBAY, Türkiye'de Ailenin Değişimi, T.S.B.Ü. Yay., Ankara, 1984. S.38.
 - 11) Nusret EKİN, İşgücü ve Ekonomik Gelişme, İ.Ü. Yay: 1397, İstanbul, 1968, s.99-100.
 - 12) Benjamin BLOOM, İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, Çev:Durmuş Ali ÇELİK, M.E.B. Basımevi, Ankara, 1979, s.26.
 - 13) Yakut SENCER, a.g.e., s.347-349.

- 14) Serene S. BOOCAK, An Introduction to the Sociology of Learning, Houghton Miffling Company, California, 1972, s.11-36.
- 15) S.M. LİPSET, R. BENDIX, Social Mobility in Industrial Society, University of California Press, Colifornie Sue Prunt, 1967, ss.197-198.
- 16) ALUNDBİRG, C. SCRHAG, N. LARSEN, a.g.e., s.352.
- 17) Şefik UYSAL, A.Ü.Eğitim Fakültesi Yay.No:12, Ankara, 1980 s.116.
- 18) Thomas FOX, S.M. MİLLER, "Lutra-Country Variations Ocaupational Stratification and Mobilty" CLASS STATUS, and POWER, Social Strafication in Compontive Perspective, Sec.Ed., Ed: R. BENDIX and S.M. LİPSET The Free Press A.Division of Mac Millan Publishing, Co., Inc., New York, 1953, s.579.
- 19) S.M. LİPSET, R. BENDIX, a.g.e. ss.198-199, 222.
- 20) Benjamin BLOOM, a.g.e. s.23.
- 21) "The Theory of Social Mobility" CLASS, STATUS, and POWER, a.g.e. s.565.

AİLENİN GRUPSAL VE KURUMSAL DEĞİŞME BOYUTLARI VE BİR ÖRNEK OLAY

Engin ÖNEN(*)

Aile konusu sosyal bilimlerde incelenmeye başlandığınan beri, değişik yaklaşımlara konu olmuştur. Bunlardan en yoğun olarak kullanılan yaklaşımlar tarafından aile, genellikle toplumsal bütün içinde belli işlevleri üstlenen bir alt sistem veya toplumun kuramsal düzeni içinde, toplumun doğayla dengede kalmasını sağlayan düzenlemeleri gerçekleştiren temel kurumlardan biri olarak kabul edilmiştir.

Bu yaklaşımlar içinde teknolojik gelişmelerin belirleyiciliğine (Levy) veya değerler sisteminin belirleyiciliğine (Parsons) ağırlık verenlere rastlıyoruz. Yapısal-İşlevselci bir yaklaşıma sahip olan Parsons, özellikle kadın erkek rolleri konusunda statik bir yapı vurgulamıştır. Ev içi işleri kadına yüklerken ailenin dış gereksinimlerini karşılama ve toplumla bağıntı kurma görevini erkeğe vermiştir.(1)

Aile için belirli ideal tipler oluşturan bazı sosyologlar "her toplum tipine uygun bir aile yapısı vardır" sayılısından hareketle, ailenin de toplumların tarihsel süreç içinde geçirdikleri değişimlere paralel bir değişme süreci izleyeceği görüşünü savunmuşlardır.

Örnek olarak aile konusuna yapısal açıdan yaklaşan Levy'nin bu konudaki görüşleri üzerinde duracak olursak, teknoloji ölçütünden hareketli şöyle bir sınıflama yaptığını görürüz: "Birinci grup toplumlar modern tıbbi teknolojinin bulunmadığı toplumlardır. Bunlara 'geleneksel toplumlar' diyor. Levy bu toplumlara karşılık geleneksel toplumların ideal aile tipi olan geniş aile 'bir cinsiyete bağlı olarak olanaklı olduğu kadar çok kuşağın temsilcisini ve bir cinsiyet çizgisi üzerinde olanaklı olan bütün kardeşleri, bunların eşlerini ve çocuklarını kapsar. İkinci grup toplumlar modern tıbbi teknolojinin bazı kısımlarını dışarıdan ithal etmiş olan fakat henüz genel olarak istikrarlı bir modern teknoloji düzeyine erişmemiş toplumlardır. Levy bunlara 'geçiş halinde toplumlar' diyor. Geçiş halindeki toplumların ideal aile tipi olan famille souche (kök aile) kuşak çizgisi üzerinde geniş aile gibi genişler, kardeşler yönünden genişleme göstermez.

*) E.Ü Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi.

Üçüncü grup toplumlar ise modernleşmenin bir parçası olarak gelişmiş bir tıbbi teknoloji düzeyine erişmiş toplumlardır ki Levy bunlara 'modern toplumlar' diyor. Modern toplumlardaki ideal aile tipi olan çekirdek aile ise, 'anne, baba ve varsa küçük çocuklardan meydana gelir'.(2)

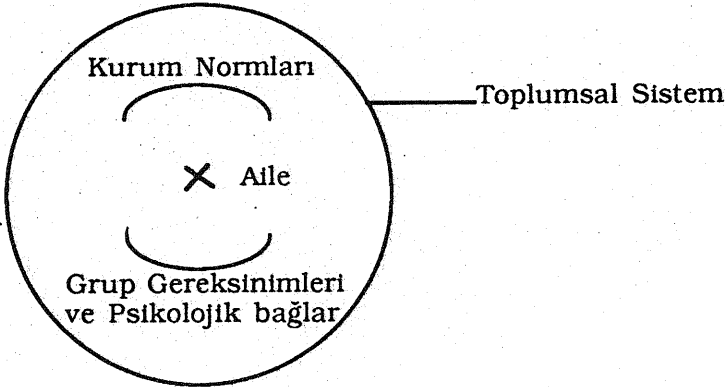
Levy gibi diğer Yapısal-İşlevselci yaklaşıma sahip olan sosyologlar da aileyi, toplum yapısı içinde roller ve statüler ağına uygun olarak hareket eden bireylerden oluşmuş, bir başka anlatımla toplumsal sistemi oluşturan alt sistemlerden birisi olarak ele almışlardır. Bireyi sistem içinde pasif bir öge olarak algılayan bu yaklaşım aileyi diğer toplumsal öğelerle dışsal etkilere ve uzlaşmalara açık ya da bundan başka ailenin içindeki diğer alt sistemlerle birleşen bir sistem gibi dikkate almaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda aileyi evrim çizgisinde ve tarihsel perspektif içinde açıklamanın çeşitli güçlükleri olmaktadır. Oysaki ailenin de diğer toplumsal olgular gibi özellikle iç ve dış dinamikler sayesinde devingen bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Marksist yaklaşım üretim ve mülkiyet ilişkilerinin belirleyiciliğine ağırlık vererek, aileyi tarihsel-kurumsal bir boyutta incelemiştir. Bütünsel toplum içine bir sistem olarak aileyi yerleştirmesiyle Yapısal-İşlevselci yaklaşımla benzerlik içinde olan bu yaklaşım, farklı olarak, aileyi dinamik bir sistem gibi algılamakta ve tarihsel karşılaştırmalar yapmaktadır.(3) Kurumsal-Tarihsel yaklaşım olarak nitelenen bu yaklaşım, farklı toplumların sosyal koşulları tarafından ortaya çıkan geniş bir kadın erkek rolleri ve pekçok aile biçiminin olduğunu söyleyerek işlevselci görüşe karşı çıkmaktadır. Kurumsal tarihsel yaklaşım aileyi, din, ekonomi, eğitim gibi diğer toplumsal kurumlarla ilişkileri çerçevesinde değerlendirmektedir.(4)

Ailenin tanımı konusunda da sosyologlar farklı anlayışlara sahiptirler. Örneğin: Maclver ve Page'e göre aile, "seks ilişkilerine dayalı, çocuk sahibi olma ve bu çocukları yetiştirme özellikleri gösteren bir gruptur." Nimkoff'a göre ise, "karı-koca-çocuklardan veya sadece karı-kocadan kurulu az veya çok devamlılık gösteren bir birliktir." Diğer birçok toplum bilimci de aileyi, grup eylemlerinin karakteristik biçimlerini kapsayan sistemleştirilmiş kurallar bütünü olan bir toplumsal kurum olarak ele almaktadırlar.(5)

Sovyet toplumbilimci A.Karchev'in bu konudaki açıklamaları farklı yaklaşım ve tanımlamaları bütünleştirici bir özellik taşımaktadır. Ona göre "aile bir kurumun ve aynı zamanda bir grubun özelliklerini birleştiren, dışsal toplumsal fenomenlerle (normlar) ve içsel fenomenlerle (özellikle gereksinimler ve psikolojik bağlar) birleşen ve bütünleşen bir toplumsal birim ve sistemin parçalarından biridir. Aile ne salt grub gibi somut, ne de salt kurum gibi soyuttur. Bu iki özelliği bir arada barındırır. Ailenin ortaya çıkışı ve evrimi, hem ontogeneti (varlık) ve aynı zamanda hem de phylogentigvment (bilgi) etkenlerden etkilenmektedir. Bu etkenler özdeksel, tinsel ve psikolojik etkenler olarak ayırteedilebilir. Birinciler doğrudan, ikinciler ise, dolaylı etkilerler. Yine birinciler zorunlu, ikinciler ise rastlantısal etkenlerdir." (6)

Karchev'in ailenin yapısı ve toplumsal sistem içindeki yeri konusundaki anlayışı şu şekilde şemalaştırılabilmektedir.

Ailenin değişik kaynakları içinde özdeksel ve ekonomik kaynaklara ağırlık vermesine karşılık Karchev ailenin, ekonominin basit bir sapması olmadığını belirterek, ailenin ekonomiden görece bağımsızlığını vurgulamaktadır. (7)

Ülkemizde aile konusunda yapılan araştırmalar genellikle Yapısal-İşlevselci anlayışa uygun olarak gerçekleştirilmekte ve bu yaklaşımın kavramsal modeli kullanılmaktadır. Gerek bölgesel ve gerekse makro düzeyde yapılan bu araştırmalarda modern-sanayi toplumlarının ailesi olarak çekirdek ailenin, en yaygın aile türü olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak konut kompozisyonu değil de, aile grubunun ilişkilerini yönlendiren kuramsal normlara baktığımızda, aynı ailelerin geleneksel kuramsal özelliklerinin önemli ölçüde

varlıklarını sürdürdükleri de görülebilmektedir. Dolayısıyla genelde kabul gören geleneksel geniş aile-modern çekirdek aile diye çeşitli özellikleriyle (ideal tipler olarak) betimlenen bu modellerin toplumumuzdaki ailelere uygulanmasında bazı güçlükler ortaya çıkmaktadır. Aynı konuda araştırma yapan çeşitli sosyologlar da bu güçlüklerle ilişkin kaygılarını dile getirmektedirler. Örneğin, E.Kongar bu konuyu şöyle açıklıyor: "Özellikle hızla değişen, mal ve hizmetlerin eşit olmayan dağılımından dolayı teknolojik düzeyin ayrı toplumsal sınıf ve grupların farklı yoğunlukta etkilediği toplumlarda sosyolojide şimdiye kadar kullanılan tipler ailenin sınıflandırılmasında etkili olamamaktadır. Örnek olarak Yasa, Ege bölgesinde bir köyde yaptığı araştırmada çekirdek aile yapısı içinde geleneksel ailenin ilişkilerini görmüş ve bu aile tipini 'dar aile' diye nitelendirmiştir"(8)

Benzer bir şekilde aynı konuya ilişkin D.Kandiyoti kaygılarını şöyle dile getiriyor: "Özellikle yarı-mülksüzleşmenin ücretli işin yanısıra aile emeğine dayanan çeşitli uğraş biçimleriyle sık sık bir arada görüldüğü az gelişmiş ülkelerde, bu duyarlık çok önem kazanmaktadır. Şöyle bir durum düşünelim: Bir toprağı olan, fakat bundan icar yoluyla sadece bir miktar rant edinebilen, bazı üyeleri geçici ücretli işlerde çalışan, diğerleri (örneğin halı dokuyarak) ücretsiz aile işçiliği yapan bazıları ise, (göç ettikleri için) ayrı çatı altında oturdukları halde para katkısında bulunan bireylerden oluşan bir aileyi ne şekilde betimleyeceğiz? Aynı çatı altında oturanların demografik bileşimleriyle mi? Bireylerin birbiriyle beklenti ve tutumlarıyla mı? yoksa kendilerini bir geçim ünitesi olarak nasıl oluşturduklarıyla mı?"(9)

Tüm bu nedenlerden dolayı klasik modellerin dışında bir yaklaşımla aile yapısını çözümlenmeye yönelik bir model oluşturup, araştırma yapmayı uygun bulduk. Modelimizi özellikle yukarıda görüşlerine kısaca değindiğimiz A.Karchev'den esinlenerek ve bu görüşleri tarihsel-kurumsal yaklaşımla bütünleştirerek oluşturmaya çalıştık. Kuramsal modelimizi kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Toplumun çeşitli kurumlarından biri olarak ele alınan ailenin salt bir kurum ve soyut bir yapı olduğunu ileri sürmek yanıltıcı olacaktır. Bunun yanısıra ailenin kurumsal yapısıyla bağıntılı olarak somut yönünü de ele almak gereklidir. Ailenin genel kuruluş ve işleyiş kurallarını onun kurumsal yönü olarak ele alırken, belli amaçlar için üyelerinin bir araya gelmesini, oluşturdukları kompozisyonu grupsal

yönü olarak ele alıyoruz. Ailenin bu boyutu demografik ve psikolojik bir özellik taşımaktadır. Daha somut olarak ifade etmek gerekirse; aileyi oluşturan bireylerin sayısı, yatay ve dikey kuşaklarla birlikte veya ayrı olmaları... ailenin grupsal özelliklerini yansıtırken, eş seçimi, evlilik ile ilgili tören ve kurallar, evlilik sonrası aile içi ve ailenin diğer aile dışı ilişkileri konusunda var olan kurallar bütünü kurumsal yönünü yansıtmaktadır.

Özetle belirtecek olursak yaklaşımımız içinde aile grupsal ve kurumsal boyutlarıyla birlikte tarihsel bir perspektif içinde değerlendirilmektedir. Aile farklı değişkenlerle doğrudan ve dolaylı bir etkileşim içindedir. Ne sadece ekonomik ilişkilerin ne de sadece değer ve norm sisteminin aile üzerinde belirleyiciliği söz konusudur. Her iki değişkenin de sürekli etkisi olmakta, ama zaman ve mekana göre ağırlıkları değişebilmektedir. Örneğin belli bir dönem kırsal-tarımsal yapıdan ücretli işçiliğe geçiş ailenin değişmesinde görece bir öneme sahip olabilirken, belli bir süre sonra, değişen bu ailedeki ilişkilerin düzenlenmesinde dinsel-geleneksel bir takım kurallar etkili olabilmektedir.

ÖRNEK OLAY

Aile ile ilgili çalışmalarda ailenin değişimi genellikle sanayileşme, kentleşme ve göç süreci içinde ele alınmaktadır. Ancak bu olaylar ailenin değişiminin tek kaynağı değildirler. Ailedeki değişim, sadece kırsal geleneksel ailesinden kopanların kente göçmesiyle oluşan çekirdekleşme değildir. Bunun yanı sıra kırdaki sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerin sonucunda kır (ya da köy) ailesi de sürekli değişim göstermektedir.

Bundan dolayı araştırma yapmak için bir köy (Germiyan Köyü) ve bu köyden göçlerin en fazla yoğunlaştığı bir kentsel bölge (Yeşilyurt) seçtik. Büyük kent özelliği taşıyan İzmir'e bağlı bu köydeki toplam 94 hane (tamsayım), kentsel bölgede ise aile reisi Germiyan Köyü kökenli olanların oluşturduğu 34 aile üzerinde bir alan çalışması yaptık. Böylece köy ailesinin özelliklerini ve kente göçenlerin ailesinde meydana gelen değişimleri karşılaştırmalar yaparak sergileme olanağı bulduk.

Araştırmamızdan elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz :

Alanımız içine giren hem köy ve hem de köyden kente göçmüş ailelerde demografik olarak (hane kompozisyonu) en yaygın aile

biçimi çekirdek ailedir (ortalama %67.5) ve yine bu oran, köydekilere göre köyden kente göçenler arasında daha fazladır (%56-%79). Yine geniş aile oranı her iki mekanda da oldukça düşüktür (%9) ve beklediğimiz gibi köydeki geniş aile oranı (%12) kente göçmüşlere oranla (%6) daha fazladır.

Bu farklılıkların temel nedenlerini köy ve kentin sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklarına bağlı olarak açıklayabiliriz. Herşeyden önce görelî olarak modern bir bölge olan Batı'dan seçilmiş mekanlara ait olması önemli bir etkidir. Kentsel mekanımızın gecekondulu bölgelerine göre daha modern bir özellik göstermesi, köy mekanımızın da kentle yoğun ilişkiler içinde olması gibi kültürel ve sosyal etmenler, birlikte yaşamaya ilişkin (geniş aile şeklinde) anlayışın zayıflaması diğeri bir neden olarak görülmektedir. Köy ile kent arasındaki farklılıkta ise, bu mekanlardaki üretim biçimlerinin rolü büyüktür. Yine benzer şekilde geçim araçlarının aile mülkü olması aile ilişkilerinde oldukça önemlidir. Kısaca bu konuda bağımsız değişkenler olarak; değer yargıları ve normlar, makinalaşma, göç, ücretleşme, kentle yoğun ilişkiler ve köyde (kiralık ev olanaklarının azlığı, yeni konut yapmanın köylülerin gelir düzeyine göre parasal güçlüğü) konut sorunu... sayılabilir.

Grupsal özellik olarak (demografik) hane üye sayıları ortalaması her iki mekanda da bir hayli düşüktür. (Germiyan'da 3.2, Yeşilyurt'ta 3.7). Köye oranla kentteki ailelerin biraz daha büyük birimler gibi gözükmesinde en önemli etkiyi, köyde ayrı konutta oturan dul kadınların fazla olması yapmaktadır.

Yaptığımız çalışmada ailenin kurumsal özelliklerine ilişkin elde ettiğimiz sonuçları kısaca şöyle sıralayabiliriz: Köydeki ailelerin mekansal yerleşim özelliklerinde, özellikle erkeğin ailesine yakın bir konutun tercih edilmesi, kente göçünce de aynı köyden ya da çevre köylerden göçenlerin en yoğun bulunduğu yerlerin tercih edilmesi göstermektedir ki; sırasıyla aile, akraba ve köylülerle birlikte olma eğilimi yaygındır. Kente göçenlerin bu durumu, yabancı olunan mekansal toplumsal çevrede yalnız kalmamayı sağlamaktadır. Gerek köyde gerekse kentte aile içi işbölümünde kadınların yaptığı işler (ki genellikle ev içi hizmet üretimi) ve erkeklerin yaptığı işler (hanenin parasal gelirini sağlamak) diye tanımlanmaktadır. Köyde ev dışı işlerde kadın da erkek de çalışırken ev içi işler genellikle kadına ait olmaktadır. Buna karşılık, kente göçmüş ailelerde ise; kadınların

hemen hemen tamamının (27/34) ev hanımı konumunda oldukları görülmektedir. Ev hanımı olmayıp da, ev dışı bir işte de çalışan az sayıdaki kadınların belli bir eğitim düzeyinde (en az lise mezunu) olmaları ve hiç birinin de köy doğumlu olmayışı (dolayısıyla dıştan evlenme yoluyla edinilen eşler olması) dikkat çekici noktalar arasındadır. Bu durumu şöyle açıklamak olasıdır. Kadınların da ev dışı işlerde çalışarak hem aile hem de toplumda daha etkin bir rol oynamalarında eğitim etkili bir değişkendir. Eğitim düzeyinin artışına bağlı olarak, aile içindeki geleneksel işbölümü zayıflamaktadır.

Evlilik anlayışında da baştan sona kuramsal özelliklerde, geleneksel normların belli ölçüde ağırlıkta olduğu ortaya çıkmaktadır. Evlilik olayı, köyde daha ağırlıklı olmak üzere evlenen iki bireyden öte aile, akraba ve hatta köylülerin sorunu olarak algılanmaktadır. Eş seçiminde yine ebeveynlerin zayıflamakta da olsa etkileri sürmektedir. Eş seçiminde öncelikle tanıdık, bildik kişi tercihi söz konusudur. Kente göçmüş kişilerin de eş seçimlerinde içten evlenme oranının (en azından tanıdık) yüksek olmasına karşılık; kentsel yapının özelliklerinde bağlı olarak, köye oranla dıştan evlenme oranının kentte daha fazla olduğunu verilerimiz açıkça ortaya koymaktadır.

Yine bireyin bağımsız olarak, evliliği gerçekleştirip yeni bir aile kurabileceği koşullara sahip olmadığı ve evliliğin, topluluğun sorunu şeklinde algılanmasından dolayı, evlilikte kız ve erkek ailelerine önemli görevler düşer. Bu görevler, konut temininden ev eşyalarının elde edilmesi ve özellikle köyde yeni kurulan ailenin geçimini sağlayacak işin ya da iş olanaklarının sağlanmasına kadar çeşitli örnekler sıralanabilir.

Evliliğin gerçekleşmesinde geleneksel evlilik törenlerinin (kız arama, söz kesme, nişan, çeyiz, kına gecesi ve düğün gibi) hem köy hem de kentte yaygın olarak gerçekleştirildiği ortaya çıkmıştır. Ancak, bu törenler, kente göçmüş ailelerde, kentsel koşullardan dolayı aynen uygulama alanı bulamamaktadır.

Yine dikkat çekici noktalardan birisi, köyde demografik olarak parçalanmış aile oranlarının fazla oluşudur (%30). Ancak bu aileler sanayi toplumlarındaki, bireysel mutluluk ve bireysellik gibi yaygın değersel anlayış ve kadının toplum yaşamında her yönden etkisinin giderek yükselmesinin bir ürünü olarak çoğalan parlanmış

ailelerden oldukça farklıdır. Sanayi toplumlarındaki parçalanmış aileler, bireylerin bağımsızlaşmasıyla ortaya çıkan bir tür özelliği taşırlar. Çalışmamızda ortaya çıkan parçalanmış aileler ise, tam tersine, geleneksel normların bağlayıcı etkisiyle yaygınlaşmaktadır. Büyük çoğunluğu boşanmayla değil, eşlerden birinin ölümüyle gerçekleşmektedir. Bu noktayı daha iyi açıklayabilmek için Germiyan'daki toplam 34 duldan 32'sinin kadın olmasını örnek gösterebiliriz. Bu durumun en önemli nedeni, geleneksel kuralların boşanmayı pek hoş karşılamaması ve özellikle de dul-çocuklu kadınların ikinci evliliğin hoş görülmemesidir.

Kısaca belirtmek gerekirse, tüm sonuçlar aileye ilişkin geleneksel kurumsal özelliklerin köklü değişimler geçirmediğini göstermektedir. Bu geleneksel kurumsal özelliklerin köye oranla, kente göçmüş ailelerde kentin koşullarından dolayı, aynı uygulama alanının bulamadığını görüyoruz.

Ailenin grupsal yapısında çekirdekleşmenin yaygınlığına (fazlalığına) karşılık, kurumsal yapısında daha yavaş bir değişim hızından dolayı, modern ve bağımsız ailelerin bu denli yaygın olmamasının birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlileri, genel toplumsal normlarda, henüz geleneksel normların önemli ölçüde terk edilmemiş olması, mülkiyet ve miras ilişkilerinin yanısıra göç ve kentleşmenin özgün durumları (bağlılık ve bağımlılığı sürdürmeye yatkın olması) ve özellikleridir. Göç ve kentleşmenin, ailenin grupsal ve kurumsal boyutunun değişmesinde önemli bir açıklayıcı değişken olduğu açıktır (kentin ekolojik yapısı, işbölümü, hızlı bir toplumsal yaşam, modern anlayışın daha yaygın olması... gibi etmenlerden dolayı). Ancak vurgulanması gereken nokta şudur: Kişilerin köyden kente göçerken, özellikle kendi köy grubundan ve benzer yaşama biçimine sahip çevre köylülerinin kentte en yoğun olarak buldukları yerleşim yerlerine göçmeleri, modern kent kültürünün içselleştirilmesini geciktirmektedir.

Kent ve köy arasında süren yoğun ilişkilerde hiç kuşkusuz mekansal yakınlık ve ulaşım kolaylığının büyük rolü vardır. Ancak bu ilişkilerin sürmesinde ekonomik etmenlerin de rol oynadığı gözlenmektedir. Herşeyden önce kente göçmüş olmalarına karşılık birçok ailenin, halen köyde mülkiyeti bulunmaktadır. Yine bu mülkler sayesinde bu ailelerin, halen köyden yan gelirleri sürmektedir. Tüm bunların kaynağı olarak da miras ilişkisinin önemiyle karşılaşmaktayız.

Bu ilişkiler, kente göçmüş aileler için, köyün ekonomik yönden halen önemini sürdürdüğü ve miras ilişkilerinin de bunda en önemli rolü oynadığını göstermektedir. Bunun yanısıra bu ilişkilere bağlı olarak bir dizi sosyal ve kültürel bağlar beraberinde gelmektedir. Bunlardan birisi, yardımlaşma alanında ortaya çıkmaktadır. Köyden kente gıda ve para, (özellikle miras yoluyla elde edilen mülklerin satışından elde edilen para) kentten köye ise, para ve (özellikle yoğun iş dönemlerinde) iş gücü şeklinde süren bu yardımlaşmada, tek belirleyici etkenin ekonomik çıkar olduğunu ileri sürmek yanıltıcı olacaktır. Bunu en güzel bir şekilde diğer (sosyal ve kültürel) ilişkilerin niteliğinde görmekteyiz. Özellikle geleneksel normlardan kaynaklanan üst-alt kuşak sorumluluk ve görevlerinin mekansal ayrılığa rağmen sürmesi, bu görünüşümüzü doğrular niteliktedir. Bu ilişkileri gösteren bulgular olarak çalışmamızda elde ettiğimiz çeşitli bulguları, yukarıda ileri sürdüğümüz görüşe örnek olarak gösterebiliriz. Dini bayramlarda kentteki ailelerin hemen hemen tamamı, aile büyükleri köyde olduğu için, köye gitmektedir. Yine doğum, ölüm ve düğün gibi olaylarda farklı mekanlara rağmen, görev ve sorumluluklar karşılıklı olarak yerine getirilmektedir.

Tüm bu ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin, kente göçmüş aileler için, geldikleri köyün bir tampon kurum işlevini üstlendiğinin bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz.

Elde ettiğimiz diğer bazı bulguları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1- Alanımız içinde köy ve köyden kente göçenler arasında halen birincil gruplar önemini korumaktadır. Bunun en önemli nedeni, bağımsız olarak yaşayabilmelerini sağlayacak olan iş koşullarının yaygın olmaması, küçük mülkiyetin ve dolayısıyla da mirasın kuşaklararası ilişkilerde etkili olmasıdır. Bunun yanısıra, değer sisteminde modern değerlerin yaygınlaşmamış olması da aynı gerçekler arasında ileri sürülebilir.

2- Yoğun bir kentleşmeye ve köyden kente nüfus akışına karşılık, kentleşme bu denli yoğun olamamaktadır. Bunda ise en önemli etkiyi kente yakın yerlerden göçen kişilerin birbirlerine yakın mekanlarda yerleşip, kente, benzer yaşama biçimine sahip kişilerle tampon kurum görevini gören yerleşim yerleri oluşturmaları rol oynamaktadır. Bu da modern kent kültürünün özümsemesini yavaşlatan bir etki yapmaktadır. Bir başka deyişle kente köy kültürünü sürdürme eğilimini doğurmaktadır.

3- Kente göçte cinsiyete göre farklılıklar dikkat çekici bulgularımız arasındadır. Erkeklerde iş ve eğitim, kente göçte en önemli etkenler arasında gösterilirken; aynı olaya kadınlar için kente evlenme birinci dereceden gerekçe olarak gözükmektedir.

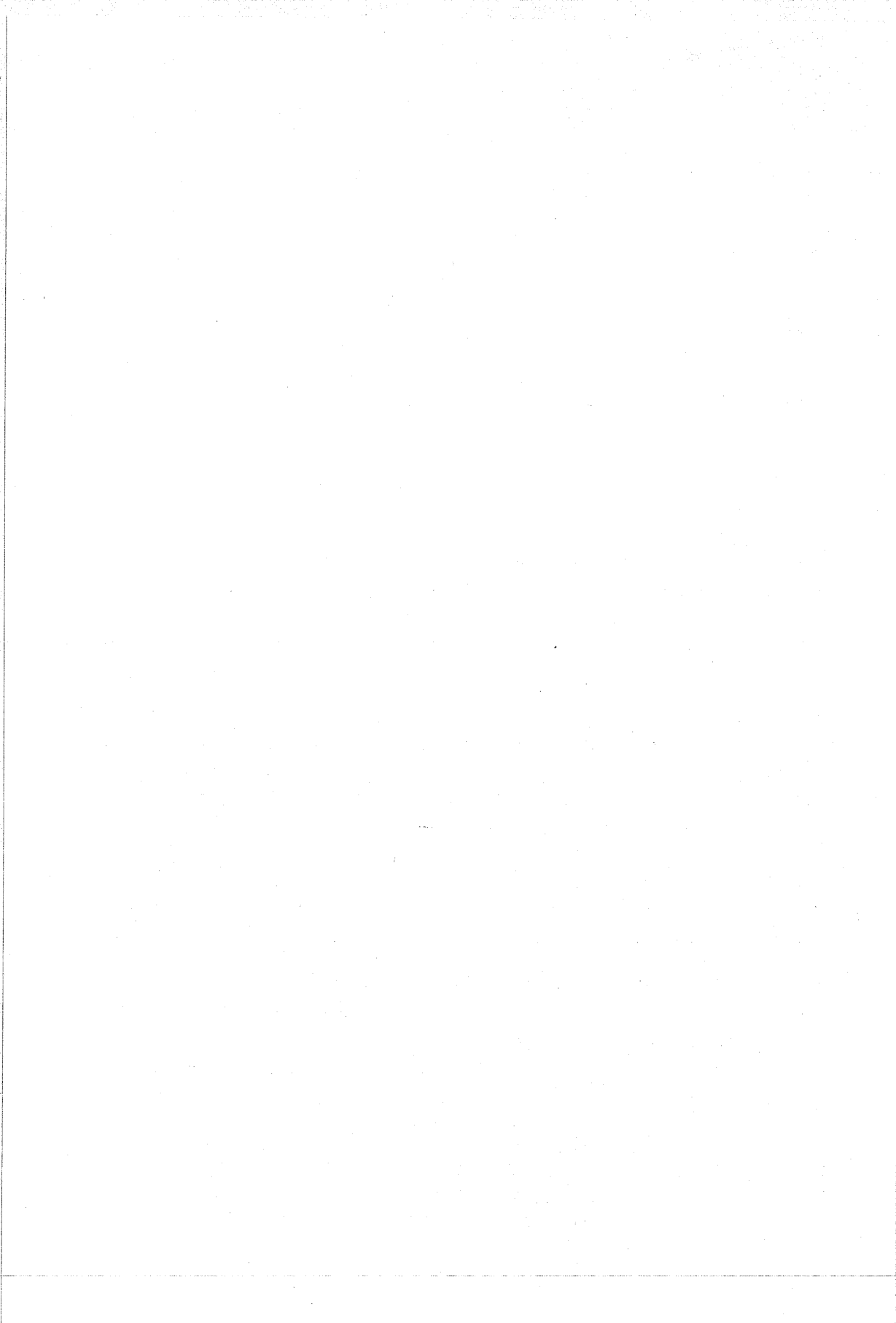
4- Kente göçenleri, kente bağlayan en önemli değişkenlerin başında, kendilerinin ve çocuklarının iş-egitim durumları gelmektedir. Bunun yanısıra birinci kuşak (kente göçmüş birinci kuşak) fırsat buldukça köye geçici veya sürekli dönme eğilimleri gösterirken (özellikle erkekler), ikinci kuşakla (kent kültürünü daha fazla özümsemiş) gizil bir çatışmaya girmektedir. Bunun sonunda özellikle aile reislerinin çeşitli nedenlerle köye gidişleri ve orada belli süreler kalmaları, ama çocuk ve eşlerin kentte kalmasıyla, geçici parçalanmış aile tipleri oluşmaktadır.

5- Çekirdek ve parçalanmış ailelerin sanayi toplumlarında yaygın olması, bu toplumlarda bireyselliğin artışı ve kadının ekonomik bağımsızlığını kazanması gibi etmenlere bağlanmaktadır. Bu aileler modern kurumsal özelliklere sahiptir. Bizim alanımızda da grupsal (demografik) olarak çekirdek ve parçalanmış aileler yaygındır. Ama bu aileler, kurumsal olarak ağırlıklı geleneksel özellikleri taşımakta ve hatta, parçalanmış ailelerin fazlalığı sanayi toplumlarında görülenin tersine, geleneksel bir takım normların ürünü olmaktadır.

Dolayısıyla sanayi toplumlarında yaygınlaşan parçalanmış aile ile çalışmamızda ortaya çıkan parçalanmış aileler grupsal olarak aynı şeyi ifade etse de, kurumsal özellikleri bakımından oldukça farklı (hatta tam tersi) özellikler sergilemektedir. Bunun için kendi hayatını yaşamak, bağımsız olma ve bireysel mutluluk peşinde olma gibi nedenlerle kocasından ayrılan, sanayi toplumunun anne-çocuktan oluşan ailesi ile, kocası ölen ve birkaç çocuğu olan, toplumsal çevre tarafından hoş karşılanmadığı (veya kendisinin geleneksel değerleri içselleştirdiği) için evlenmeyen kişinin çocuklarıyla oluşturduğu aileleri aynı kategoriye sokmak gerçekçi olmayacaktır.

REFERANS NOTLARI

- 1) SHERMAN-Howard. J.-WOOD, James, **Sociology: Traditional and Radical Perspectives**, Harper-Row Ltd. Publishers, London, 1982, Sh.106.
- 2) KONGAR, Emre, **İzmir'de Kentsel Aile**, TSBD yay., No: A-3, Ankara; 1972, Sh.34-35.
- 3) ENGELS, Friedrich, Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni, **Seçme Yapıtlar. Üçüncü Cilt**, sol yay., Ankara, 1979, Sh.231-232.
- 4) ÖZEN, Sevinç, Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar, **Seminer Dergisi E.Ü.**, Edebiyat Fakültesi yay., İzmir, 1987, Sh.273.
- 5) GÖKÇE, Birsen, Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, H.Ü.**, Cilt 8, Sayı 1-2, Ankara, 1976, Sh.47.
- 6) MICHÉLL, Andre, **Sociologie De La Famille**, Paris Presses Universitaires De France, 1972, Aktaran. SAYIN, Önal, Aile Sosyolojisi, E.Ü., Edebiyat Fakültesi Yayınları No.57, İzmir 1990, Sh.32.
- 7) a.g.e., Sh. 32-33.
- 8- KONGAR, Emre, a.g.e., Sh.32.
- 9- KANDİYOTİ, Deniz, Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik, **Türkiye de Ailenin Değişimi-Toplumbilimsel İncelemeler**, TSBD yay., Ankara 1984, Sh.21-22.

**KENTLİLEŞME SÜRECİNDE 1951 ve 1968-1978 YILLARINDA
BULGARİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE GELEN GÖÇMENLERİN AİLE
YAPILARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER**

Nimet ÖNÜR^{XX}

GİRİŞ

Tarihin temeli insanın diğer insanlarla olan ilişkileridir. Toplumsal yapıların içinde yer aldığı tarihsel koşullar, insan ilişkilerini biçimlendirmekte ve zaman içindeki ardarlığında yönlendirmektedir. Ancak bu süreç içinde insan, her zaman kendisini, yine kendisi tarafından yaratılmış bir kültür ortamında bulmuştur. Böylece söz konusu kültür ortamının değer ve norm dizgesine sahip olmuştur.

Türk toplumuyla geçmişe dayalı tarihsel birliktelik ve ortak kültürel öğelere sahip olan Bulgaristan Türk Topluluğu Bulgaristan'da kaldığı süre içinde dominant kültürle olan etkileşim sonucu değişme (Akültürasyon) ve hakim grubun sosyalizasyon süreci ile farklı kültürel normlar ve değerlere sahip olmuştur. Türkiye'ye antlaşmalar yoluyla farklı kültürel norm ve değerlerle gelen göçmenler, yerleşim yeri olan kent ortamında bir kültürel değişme sürecine girerek, yerli ailelerle etkileşim içinde varlıklarını sürdürmektedirler. Bu süreç içinde öncel topluluktan getirilen farklı değerler normlar, bir süre daha etkisini sürdürebilmektedir. Gerek Türkiye'de gerekse Bulgaristan'da kültürlenme açısından zaman önemli bir faktördür. Bu durumda son gelen grupta dominant kültür özellikleri daha belirgin olurken, Türkiye'ye ilk gelen grupta bu özelliklere daha az rastlanılabilmektedir. Dolayısıyla yerli gruba daha çok benzerlik göstermektedir.

Dış göçler yoluyla yerleşim yerine gelen göçmenler, tıpkı iç göçler yoluyla kente yeni yerleşenler gibi "kentlileşme sürecine katılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu aileler, öncel toplulukla kent arasında "ara tip" olarak bir süre daha varlığını sürdürmektedirler.

x) 1985-1986 Öğretim yılında "Bulgaristandan Gelen Türk Göçmenlerin Aile Yapılarında Meydana Gelen Değişmeler" adıyla hazırlanan yüksek lisans tezinden alınmıştır.

xx) Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Araştırma Görevlisi

1- GÖÇÜN AİLE YAPISINA OLAN ETKİSİ

Ailenin ve aileyi oluşturan bireylerin çeşitli özelliklerinin aile yapısı ilişki ve etkileşmelerini farklılaştıracağı düşünülebilir. Toplumsal sistemler arasında uyum sürecini başlatan göç(1) ailenin nesnel biçimlenişi üzerinde etkili olabilmektedir. Türk etnik grubu içinden göçe katılarak Türkiye'ye yerleşenlerin köy kasaba ve kent kökenli olmalarına göre de nitelik olarak farklılaşacakları, kuşkusuzdur. Göçmenler bir yandan etnik grubun kültürel özelliklerini yansıtırlarken, diğer yandan da buldukları toplumu (kır-kent) üretim biçimi ve ilişkileri sürecindeki konumlarına göre farklılaşmaktadırlar. Kır ve kent ailesi biçimlenişi ile olduğu kadar yapısal özellikleri ve işlevleriyle de birbirinden farklılıklar göstermektedir.

1951 grubunu oluşturan göçmenlerin %90.48'i köylerden göçe katılmış olup, köyde kalma yılı ortalaması 21.42'dir. Bu oran 1968-1978 grubu için 32.22 yıldır. 1951 grubundan kasaba ve kentte kalan aileye örneklemimizde rastlanmamıştır. Oysa bu oran 1968-1978 grubu için kasabada 3.8, ilde 1.33 kalma yılı söz konusudur. Bulgaristan içinde Türk etnik grubu kırlardan kasaba ve şehirlere doğru gelişen aşamalı bir göç, yerdeğiştirme süreci yaşamıştır.

1951 grubu göçmenlerdeki göç öncesi geleneksel ailelere göçün çözücü yönde etkisi olmuştur. Çünkü evli olarak Türkiye'ye gelen ailelerin büyük çoğunluğu (%71.42) geniş aile durumundayken, çekirdek aileye dönüşmüştür. Geniş aile durumunda olan aileler ayrı ev ve arazi almak için ayrı aile beyanında bulunmuşlardır. Bu durum da ailenin çözülmesinde diğer bir nedendir. Ancak her türlü avantajı reddederek, aile üyelerinin yabancı bir ortamda korunması gereksiniminden dolayı birlikte oturma da tercih edilmiştir (%30). Bu ailelerin parçalanmaları daha sonra Türkiye'de gerçekleşmiştir.

1968-1978 göçmen grubunda geleneksel ailelerde göçün çözücü yönde etkisi daha az yaşanmıştır. Bu ailelerin çoğu (%78.57) Bulgaristan içinde iken çekirdek aileye dönüşmüşlerdir. Bir kısım aileler de (%19.64) göç, çözücü bir etkiye sahiptir. Her iki grup içinde evliliklerin geniş aile üzerinde kurulma eğilimi yüksektir.

Temelde ekonomik faktörün belirleyici olması dikkate alındığında alt sınıflarda, zor yaşama koşullarının olduğu ülkelerde geniş ailelere daha fazla bağlılık gösterilmektedir(2). Derinlemesine yapılan görüşmelerde göçmenler Bulgaristan'da sürekli olarak bir

ayırd gözetimi ile yüzyüze gelmişlerdir. Bu nedenle daha çok toplumun alt tabakalarında yer almışlardır. Ayrıca "tarıma dayalı toplumlarda da bu aileye sıkça rastlanmaktadır"(3).

Yerli ailelerde (Türkiye'de kırdan kente göç edenler) ise göçün çözücü etkisi çok az aile için geçerlidir (%15). Bu durum diğer etkenlerle birleşerek (toprak yetmezliği, aile reisinin ölümüvb.) onları göçe zorlamıştır. Çekirdek ailelerin %20 sinde görülen bir durum olarak evlilik, geniş aile üzerinde kurulmamış, doğrudan evlenme ile birlikte bu mahalleye yerleşilmiştir.

2- EVLENME

Ailenin kuruluşuna yol açan evlenme kararının iki ayrı çevreyi (Bulgaristan ve Türkiye) yansıttığı söylenebilir. Evlenecek kişiler arasındaki uygunluk ya da uygun olmayış, kişisel eğilimlerden çok, topluluğun ve ailenin beklentilerine göre saptanmaktadır. 1951 grubundan örneklemimize giren ailelerin çoğu (14 aile), Bulgaristan'da, bir kısmı da (7) Türkiye'de evlenmişlerdir.

1951 grubunun hemen hepsi görücü usulü ile evlenirken, bu durum 1968-1978 grubunun büyük bir kısmında da (%59.32) görülmektedir. Kaçırma % 6.78 iken, kendisi tanışıp aile fertlerine söyleyerek evlenenler %28.81 ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'deki yerli grupla büyük oranda benzerlik gösteren bu duruma, Bulgaristan ve Türkiye'de kentte kalış süresinin uzaması ve buna bağlı olarak aile ailelerin geçirdiği kentleşme süreci etkili olabilmektedir. Görücü usulü evlilik ailelerin geleneksel kültürden gelmelerinin bir sonucudur. Bu açıdan Türkiye'deki aileler ile, Bulgaristan'da yaşayan ve Türkiye'ye göçme eğilimi gösteren aileler arasında bir benzerlik kurulabilir. 1968-1978 göçmen grubunda, Bulgaristan'da (%6.8) ve yerli grupta (%20) görülen kaçırma, bireyin kararıyla ailenin kararının açıkça uzlaşmazlığının anlatımıdır. Ancak bu durum eşlerin karşılıklı istemesinin sonucu olması halinde, aile büyüklerinin hoşgörü sınırında genişlik ya da suçluluk biçimindeki değerlendirmelerinde esneklik sözkonusu olmaktadır. Çünkü bu durum uzun yıllar Bulgaristan içinde azınlık durumunda olmanın gerektirdiği sıkı toplumsal denetimin yanısıra kuşaklararası bütünleşme için gereklidir. Ayrıca, dominant kültürle olan etkileşimler sonuçta kaçırmayı azaltıcı yönde etkili olabilmektedir. Böylece bireylerin evlendikten sonra mutlaka kendi ailesiyle birlikte oturma zorunluğu bu yöndeki diğer etkendir.

1951 grubundaki ailelerin yarıya yakın kısmı (%47.64) Bulgaristanda yalnız imam nikahıyla evlenirken, imam nikahı ve resmî nikahı birlikte Bulgaristanda ailelerin 19.05'i Türkiye'de %33.33'ü yapmışlardır. Başlangıçtan beri, devletin koyduğu resmî nikah zorunluluğunun, informal kuralların ağır basması dolayısıyla tam uygulamaya konulamadığı görülmektedir. Bu oranın 1968-1978 grubunda oldukça azalması (%13.56), sözkonusudur. Diğerleri, Türkiye'de ve Bulgaristan'da her iki nikahı birlikte yaptırmışlardır. Yerli grupta aynı benzerliği göstermektedir. Görüşmelerimiz sırasında göçmenler, özellikle dini nikahın kesinlikle yapılmasına taraftar olduklarını vurgulama gereği duymuşlardır. Buna benzer olarak, Z.F.Fındıkoğlu'da yaptığı çalışmasında; 7-35 yaş arasındaki göçmenlerin dini adetleri bilmek ve vecibeleri yerine getirmek bakımından aynı yaşlardaki yerlilerden üstün olduğunu (4) ileri sürmüştür.

Göçmenler gerek Bulgaristan'da gerekse Türkiye'de tek eşli (monogomi) evlilik kurallarına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Çok eskiden (en az 4 kuşak önce) polijini (çok eşli) evliliğin olduğunu belirtmişlerdir. Aynı durum akraba evliliği içinde geçerlidir. Ancak akraba evliliğinin çok önceden de görülmediğini belirtmişlerdir. Topluluk değerleri ve normlarınca akraba çocukları "kardeş" olarak değerlendirilmektedir.

Akraba tabusu ve egzogami kuralları sosyal birleşme ve bütünleşmenin daha geniş bir biçimde yerleşmesini sağlamaktadır. Akrabalığın genişlemesi, bir topluluğun yaratılmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır(5).

Evlilikteki uygulamanın bu yönüyle göçmenler yerli gruptan ayrılmaktadırlar. Göçmenler, dominant kültürle olan etkileşimlerinin sonucu olarak yerli gruptan böylesi bir farklılık gösterebilmektedir. Görüşmelerden elde edilen bilgilere göre; Bulgaristan'da yerli halkı (Bulgar aileler) akraba evliliği uygulaması içinde değildir. Hatta son zamanlarda devletin getirdiği formal kurullarla da akraba evliliği yasaklanmıştır(6).

Başlangıçtan bu yana evlenme biçimindeki değişmeler, ailelerin gerek Bulgaristan'da gerekse Türkiye'de evlenme kararında, evlenecek kişinin az da olsa varlığını tanımaya doğru bir gelişme göstermişlerdir. Ancak yine de bireyin kararının bağımsızlaştığı biçimiyle yorumlanamaz. Etkinliğini sürdüren bir çevre olarak geleneksel çevre, önceki topluluk ilişkilerinin kente uzanan

denetimiyle doğrudan rol oynadığı için, "göçmen ailelerde ailenin kuruluşu bir geçiş aşamasındadır", denilebilir. Boşanma konusuyla ilgili tutumlar da aynı şekilde üç grup (1951-1968-1978 ve yerli) benzerlik içinde olup, genel olarak olağan karşılanmamaktadır. Dolayısıyla evlilik toplulukla bir bütünleşme aracı olmaktadır. Konuyla ilgili olarak görüşülen ailelerin hiçbirinde evlenmiş boşanmış kadına rastlanmamıştır. Bu durum kent ortamında geleneksel eğilimin bir göstergesi olduğu kadar kentle kurulacak uyumda aileye öncelikle duyulan gereksinimin bir sonucu olabilmektedir. Derinlemesine yapılan görüşmelerde, bazı ailelerde aile içi uyumsuzluğun şikayet edilebilecek bir niteliğe dönüştüğü de görülmektedir. Bu ise, evliliğin bağlayıcılığının geçmişten getirilen değerler altında sürdürüldüğünü, ancak değerlerin yavaş yavaş koruyucu etkisinin azaldığının bir göstergesidir. Kanımızca bazı aileler bu konuyu aile sırrı kabul ettikleri için detaylı bilgi vermemiş olmaları, boşanmayı "olağanüstü görme" oranını yükseltmiş olabilmektedir.

3. OTORİTE VE KARAR VERME YETKİSİ DAĞILIMI

Bu yazıda otorite ve karar verme yetkisi dağılımı, altında; a-genel olarak aile bireylerinin çeşitli durumlardaki otorite ve yetkileri b-Bütçe kontrol c-Çocukların sosyalleşme süreciyle ilgili olarak ve onları ilgilendiren diğer konularda karar dağılımı konuları ele alınacaktır.

a- Ailedeki Bireylerin Çeşitli Konularda Otorite ve Yetki Dağılımı

Göçmenlerde geleneksel çevrelerde biçimlenen tutum ve davranışların çoğu, yerleşim yerleri olan kent çevresinde de varlığını sürdürmektedir. Yeni yerleşim yerinde de aile içi hiyerarşinin devamı durumu ailenin kuruluşuyla birlikte belirlenen yetki ve sorumluluk dağılımının değişen yeni yaşam koşullarına çok zaman sonra eşlik ederek değişme gösterdiğinin bir anlatımı olmaktadır. Bu durumda aile, çekirdek aile kompozisyonunda olsa bile, geleneksel ilişkilerini sürdürmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak "bir ailedeki dirlik ve düzenin kaynağının ne olduğu" konusunda 1951 grubu çekirdek ailelerin büyük bir kısmı (%82.35'i), geniş ailelerin yarısı, aile reisinin egemenliği görüşünde birleşmektedir. Diğerleri eşler arası ve tüm aile üyeleri arasındaki eşit ilişkileri olması gerektiği yolunda açıklamalar getirmişlerdir.

Aile reisinin egemenliği konusunda yine, 1968-1978 grubundaki çekirdek ailelerin yarısı, geniş ailelerin %57.89'u bu görüşü paylaşırken, bundan sonra ikinci sırada eşler arası eşit ilişkiler olması gerektiği konusunda birleşmektedirler. Yerli gruptan çekirdek ailelerin çok büyük bir kısmı (%80), aile reisinin egemenliği gerektiği eğilimindedirler.

"Dirlik düzenin kaynağı olan aile reisinin yetkisi" bireylerin sahip oldukları geleneksel kültürel özelliklerinin bir anlatımıdır. Değer yargısı olarak bu durum, kırsal yerleşim yerlerindeki geleneksel geniş aileyi birada tutan mülkiyetin aile reisinin olması durumunun sonucudur. Ancak görelilik olarak son gelen göçmenlerde bu tutum düşmesi, aile reislerinin gerek Bulgaristan içinde ve gerekse Türkiye'de, ailenin geçimini sağlayacak üretim aracına gelir durumuna sahip olmamalarına bağlanabilir. Göçmenler arasında kentte yapılan işler genelde "işçilik" olurken, Bulgaristanda bireyler ya tarım ya da sanayi işçisidir. Üretim araçları devlettir. Dolayısıyla aile üyeleri arasında aile reisinin yeri, ailelerdeki söz konusu tutumunun düşük olması nedeniyle çok fazla ayrılaşmamıştır.

Ailelerdeki siyasi eğilimler, dış dünya ile olan ilişkilerinin daha fazla olması dolayısıyla aile reisi tarafından belirlenmektedir. "Seçimlerde hangi partiye oy verileceği" konusunda 1968-1978 grubunda görelilik olarak daha az (%70), olmak koşuluyla ailelerin büyük bir çoğunluğunda aile reisinin ağırlığı hissedilmektedir. Siyasal eğilimlerin böylesi belirlenmesi durumu geleneksel bir tutumun göstergesidir.

Cinsiyete göre siyasal eğilimlere bakıldığında "kadınların erkeklerden daha zayıf siyasal ilgilere, daha az siyasal bilgilere sahip olduğu, daha az seçim yapabildiği seçimlerde daha tutucu güvensiz olduğu, daha az siyasal eylemlerde bulunduğu birçok araştırmada saptanmış hususlardır(7). Bu durum gerçekte ailelerin buldukları toplumsal sistemle de yakın ilişki içindedir.

Az gelişmiş ülkelerde kadınlarda zayıf siyasal yönelimlerin görülmesi durumu doğal bir olgu olmayıp, onların çok geniş ölçüde daha düşük ekonomik ve toplumsal mevkide bulunmalarından ileri gelmektedir(8).

Aile reisinin yetki ve sorumluluğunu oluşturan alanlardan biri de ailenin diğer üyeleridir. "Aile bireylerinin davranışlarını ne ölçüde denetlendiği" hususunda, 1951 grubu ve yerli grupta aile reisinin yalnız

kararı ağırlıkta iken, 1968-1978 grubunda, aile reisinin ve eşinin birlikte kararı daha etkili olmaktadır. Ayrıca bu ailelerde ailenin diğer üyelerine karar yetkisinin dağılımının yüksek olduğu da dikkati çekmektedir. dolayısıyla bu grupta daha önceki sosyal çevreden alınan kültürel öğelerin bir kısmının varlığını hala sürdürdüğü görülmektedir.

Giyim kuşam üzerindeki yetki dağılımında da 1968-1978 grubu diğer iki gruptan farklılaşmaktadır. Böylece bu aileler, bir önceki sosyal çevrenin kültürel özellikleri yansıtmaktadır. Karar yetkisi aile üyelerine dağılmaktadır. Kentlileşmeden kaynaklanabilecek ancak dış görünüşü ilgilendiren giyim konusunda kadının kararının da etkili olabildiği görülmektedir. Çünkü (özellikle göçmen ailelerde olmak üzere), kadın da kent çevresinde çalışma yaşamına girebilmekte, kent kültürel ortamını tanıyabilmektedir. Bu durum dış çevreyle olan ilişkilere yansıtılabilmektedir.

Ailenin aile dışındaki kişilerle olan ilişki sınırının tayininde geleneksel tutumla aile reisinin ağırlığı hissedilmektedir. Ancak aile reisinin genelde çalışma ortamının gereği zaman zaman aile dışında kalması nedeniyle çoğu zamanın büyük kısmını evinde ya da eve yakın çevrede geçen kadına, söz konusu yakın çevreyi tanıma olanağı doğmaktadır. Bu durum kadına görüşülecek kişiler aileler konusunda belirleyici olabilme yetkisi kazandırabilmektedir. Yerli grupta ve 1951 grubunda bu konuda çoğunlukla aile reisinin karar yetkisi önemli olurken, 1968-1978 grubunda daha çok aile reisi ve eşi birlikte karar vermektedir.

b- Bütçe Kontrol

Bütçenin kullanım da ailenin yetki dağılımı alanına giren diğer bir konudur.

Aile bütçesinin kullanımı geleneksel bir anlayışla doğrudan aile reisinin denetimden geçmektedir.

Bu konuda 1951 grubu ailelerin hemen hemen hepsi, yerli gruptan ailelerin büyük bir çoğunluğu aile reisinin denetiminin olması gerektiği tutumu içindedirler. 1968-1978 göçmen grubunda bu oran %62.5'e kadar düşmektedir. 1951 grubundaki geniş aileler tam bir geleneksel tutumu yansıtmaktadırlar. Bu durum; bu ailelerdeki birinci kuşaktan bireylerin diğer ailelere göre daha yaşlı olmalarından ve eğitim düzeylerinin daha düşük olmasından gelmekte olup uzun yıllar

kentte kalsalar da böylesi bir geleneksel tutumun korunması söz konusu olabilmektedir.

c- Çocukların Sosyalleşme Süreciyle İlgili Olarak Onları İlgilendiren Diğer Konularda Karar Dağılımı

Ailenin dolayısıyla toplumun benimsediği davranış biçimleri, geleneksel toplumlarda sosyalizasyon süreciyle doğrudan aile tarafından verilirken, ekonomik yönden farklılaşmış toplumlarda bu süreç ailenin yanısıra diğer kurumlarla birlikte ~~götürülmektedir~~. Ancak aile bireyin yetişkinlik sürecine kadar etkili olmaktadır. Ailenin toplumsallaştırmada önemli bir işlevi vardır. Aile bu işlevini, genel olarak ailedeki ebeveynler aracılığı ile yerine getirmektedir.

Çocuğun eğitimi konusunda geleneksel bir tutum gereği, 1951 grubunda çocuğun eğitimi ile doğrudan ilgili olarak kadının kendi kararını uygulayamaması dikkati çekmektedir. Kadın karar verme sürecine eşyle birlikte katılabilmektedir. Yerli grupta aile reisinin bu konudaki karar yetkisini, ikinci dereceden aile reisinin eşinin karar yetkisi takip etmektedir. Bu durum yavaş yavaş kentsel değerler ve tutumlar edinmenin yanı sıra, çocuk bakımının bir anlamda kadının görevleri arasında sayan geleneksel tutuma dayandırılabilir. Fakat 1968-1978 grubunda görülen kadın ve erkeğin birlikte karar almaları (%47.50) durumu bir önceki çevrenin kültürel özelliklerinin etkisi olabilir.

Toplumsallaşma çocuğun gelecekteki rollerine hazırlanma sürecidir. Ailenin meslek seçimi konusunda belli bir işlevi doğmaktadır. Geleneksel kültürlerde babadan oğula, anneden kıza geçen cinsiyete dayalı işler, kentte ekonomik farklılaşma ile birlikte değişmektedir. Bu nedenle çocuğun yönlendirilmesi sorunu doğmaktadır. Meslek seçiminde aile reisi eşine düşen karar yetkisi açısından 1968-1978 grubu yerli gruba yaklaşırken 1951 grubu da aile reisine düşen ağırlık yetkisiyle bir benzeşme göstermektedir. 1968-1978 grubunda meslek seçen ilgili kişiye karar yetkisi tanımakla diğerlerinden ayrılmaktadır. Söz konusu durum bu grubun kültürel farklılığına dayandırılabilir.

Sosyalleşme süreciyle ilgili çeşitli konulardaki karar ve yetki dağılımı, kanımızca çocuğun yaşı ile de doğrudan ilgili olmaktadır. Çocuğun küçük yaşlarda iken ailenin söz konusu etkinliliği ile ilgili kararlar (eğitim, terbiye ...vb) aile reisi ya da eş arasında merkezi dağılım gösterirken, meslek seçme, çalışma, eş

seçme...vb. daha sonraki yaşları ilgilendiren konularda kararlar merkezden ilgili kimseye doğru dağılım göstermektedir. Bu konularda ilgili kimseye düşen kararlardan 1968-1978 göçmen grubu en çok farklılaşmayı gösteren gruptur.

Genel olarak aile bireylerine düşen otorite ve yetki dağılımı ağırlıklı puanlarına bakıldığında (çekirdek ailelerde); 1951 grubu (56.74) ve yerli grup (58.34) aile reislerine düşen ağırlıklı yetki ile birbirlerine benzerlik göstermektedirler. 1968-1978 grubunda ise aile reisi (37.68) ile aile reisi ve eşi birlikte (38.93) karar yetkisi içindedirler. Bu durum kentleşmeye en son katılan grup olmasına rağmen 1968-1978 grubun kültürel farklılığının bir anlatımıdır.

4- AİLE İÇİ GÖREV VE ROL DAĞILIMI

Göçmenler bir önceki toplulukta geleneksel ilişkilerden gelmektedirler. Dolayısıyla aile içi görev ve rol dağılımı geleneksel normlar ve değerlerce belirlenmektedir. 1968-1978 göçmen grubunda söz konusu geleneksel tutum Türkiye'de az da olsa görülmektedir. Göçmenlerin aile reislerinde kız çocuklarının ve eşlerinin dışarda çalışma eğilimleri oldukça yüksektir. Bu durum aile içi rol dağılımında gizli ve açık iki işlevi birlikte yaratmaktadır. Açık işlevi kadının çalışarak aile bütçesine katkısının olması iken, kadının aile içi etkinliğinin yükselmesi ve cinsiyete dayalı rol dağılımını güçleştirme de gizli işlevi olmaktadır.

Ailenin maddi gücünün yetersiz olması, ev dışından ücretli birine söz konusu işlerin yaptırılmasını güç duruma sokmaktadır. Dolayısıyla en azından aile reisinin "erkeğe yaraşır işlerde rol almasını" gerekli hale getirebilmektedir. Böylece ailelerde aile içinde cinsiyete dayalı işbölümünün etkinliğini sürdürdüğü ileri sürülebilir.

SONUÇ

1. Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan iki dönem halindeki göç bazı aileleri hacimce ve boyutça küçültmüştür. Bazı aileler de, yabancı bir ortamda bulunmaları nedeniyle özendirici koşullara rağmen parçalanmamışlardır. Bu yönüyle yerli ailelerden ayrılmaktadırlar.

2. Göçün aile üzerinde yarattığı bu yapısal değişme ailenin kuruluşunda etkili olmamıştır. Çoğunlukla aileler göç öncesi kuruldukları için ailenin kuruluşu öncel topluluk ilişkilerine göre olmuştur. Zor yaşam koşulları ve emek yoğun geleneksel üretim gereği,

başlangıçta hemen hemen bütün ailelerde geniş aileye katılım işlevsel olmaktadır. Ancak Bulgaristan'da üretim aracı toprağın devletleştirilmiş olması nedeniyle, geniş aileler çok kısa bir zaman sonra parçalanmıştır. Evliliklerde görücü usulü ağırlığını korurken, 1951 grubu ailelerde daha yoğun olmak üzere, 1968-1978 göçmen grubunda (Bulgaristan'da) salt dini nikah uygulamaları görülmektedir. Bu durum yerli grupta rastlanmamışsa da geçmiş yıllarda Türkiye'de de olduğu bilinmektedir.

3. Bulgaristan ve Türkiye'de patrilocal biçimde kurulan evliliklerde, ailenin çözülmesi anlamına gelen boşanma durumu, genelde olağanüstü olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Bulgaristan içinde daha katı kurullarla geçerli olan bu tutumun, kent ortamında da bir kaç ailenin dışındaki ailelerle, yerli ailelerin çoğunluğunda varlığını koruduğu görülmektedir. Aileleri Bulgaristan'da ve Türkiye'de tek eşli (monogomi) evlilik kurallarına da sıkı sıkıya bağlı oldukları bilinmektedir. Bu durum eskiden olmasa bile kent ortamında yerli aileler için de geçerli olmaktadır. Akriba evlilikleri dominant kültürün açıkça etkisinden dolayı, Bulgaristan ve Türkiye'de görülmemektedir. Göçmenler bu yönüyle yerli ailelerden ayrılmaktadır.

4. Göçmenlerde ve yerli ailelerde geleneksel etkileşim biçimi, aile içi otorite ve yetki dağılımında ağırlığını korumaktadır. Bulgaristan içinde 1951 göçmen ailelerin geldikleri dönemde, daha ağırlıklı olmak üzere, 1968-1978 göçmen ailelerin döneminde de bu etkileşim sürdürülmüştür. Ancak 1968-1978 göçmenleri geldikleri dönemde, dominant kültürle olan etkileşimin çeşitli nedenlere bağlı olarak gelişmesi, mülkiyetin kamulaştırılması ve toplumsallaşma süreci sonunda bireylerde yaratılan kültürel farklılıklar ve yapılan işlerin az da olsa değişmesiyle merkezi aile reisi otoritesi ve yetkisinin azaldığı görülmektedir. Bu durum göçmen ailelerin Bulgaristan içinde, (dominant kültüre göre) yine de aile reisi otoritesinin ağırlıklı olduğu gibi görece bir sonuca varmalarıyla da sonuçlanmıştır. Aynı durumun kırsal yerleşim alanlarında yerli grup aileler içinde geçerli olduğu dikkati çekmektedir.

Ailelerde geleneksel öncel topluluk ilişkilerinin oldukça etkili olarak, kent ortamında da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum ailelerin çeşitli durumlardaki tutumlarıyla desteklenmektedir.

a- 1951 grubu göçmen ailelerin tamamı Bulgaristan'da ve Türkiye'de "bir ailede dirlik düzenin kaynağının erkeğin otoritesi olması gerekir" görüşünü paylaşmaktadır. 1968-1978 göçmen grubunda bu tutum ailelerin yarısı için geçerli olmaktadır. Yerli gruptan ailelerin bir kısmında da kentleşme sonucu "eşler arası eşit ilişkiler olması gerektiği" görüşü yavaş yavaş yaygınlaşmaktadır.

b- Ailelerin siyasal eğilimlerinin belirlenmesi, 1951 grubu ve yerli grup ailelerde daha yoğun olmak üzere, aile reisi denetiminin ağırlığı söz konusudur. Bu eğilimde de 1951 grubu ve yerli grup aileler üzerinde aile reisi denetimi artarken, 1968-1978 grubunda diğer gruplara göre daha azdır.

c- Ailelerin giyim kuşam gibi aile bireylerinin dış görünüşünü ilgilendiren konularda aile reisi otoritesinin etkinliği görülmekte ise de, 1968-1978 grubu ailelerde ilgili kimsenin kararı daha etkili olmaktadır.

d- Ailenin diğer ailelerle ve bireylerle olan ilişki sınırının tayininde, aile reisinin otoritesi 1968-1978 grubunda düşerken, aile reisi ve eşinin birlikte otoritesi yükselmektedir.

e- Bütçe kontrolde genelde aile reisi yetkisinin yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

f- Çocuğun eğitimi, terbiyesi ve gideceği okulun seçiminde yerli grup ve 1951 grubu merkezi otorite ağırlığı söz konusu iken, 1968-1978 grubunda aile reisi ve eşinin birlikte karar otoritesi yüksektir.

g- Ailelerde cinsiyete dayalı rol dağılımı devam etmektedir. 1968-1978 göçmen grubunda daha yoğun olmak üzere erkeğin de ev işlerine yardım mahiyetindeki bu etkinliği, yerli ailelerde oldukça düşüktür.

Göçle birlikte aileler geniş aileden çekirdek aileye doğru bir dönüşüm gösteriyorsa da ya da çekirdek aile kompozisyonu varsa da bu biçimseldir. Nitekim gruplar arasında bir takım farklılıklar olsa da, geleneksel değerlerin aile içi etkileşim görev rol dağılımında geçerli olduğu görülmektedir.

REFERANS NOTLARI

- 1) Çalışma 1986 yılında İzmir İli, Bornova İlçesi, Altındağ Semtine bağlı Koşukavak Mahallesinde yapılmıştır. 1951 göçmenlerinden 21, 1968-1978 göçmenlerinden 59 aile ile aynı yerleşim yerindeki 40 yerli aile karşılaştırmaya gidilmiştir.
- 2) PEPOE David, Sociology, New Jersey, Prentice-Hall, Englewood, Cliffs, 1974, s.17.
- 3) BROOM Leonard, Philip Seiznick, Principles of Sociology U.S.A., Copyright, Harper and Row Publishers Inc, 1974, s.34.
- 4) ARI Oğuz, Bulgaristanlı Göçmenlerin İntibakı, Ankara, Rekor Matbaası, 1960, s.101.
- 5) BROOM Leonard, Philip Seiznick, Sociology, U.S.A, Copyrights 1955. s.321.
- 6) Evlenmede nikah için başvuru durumunda, devlet yasal olarak evlenecek kişiler arasında akrabalık olup olmadığını araştırmaktadır. Akrabalara evlenme izni verilmemektedir.
- 7) BERELSEN Bernard and STEİNER Gery A (derl) BEHAVİOR Human, An Invertoary of Scientific Findings op.cit. s.424, 573-547; Launice Ruvenger, The Political Role of Women, Unesco, 1955, Aktaran Özer Ozankaya; "Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür; Ankara Sevinç Matbaası, 1971, s.202.
- 8) s.203.

MODERN YUNANİSTAN: GELİŞME Mİ AZGELİŞME Mİ?

Nicos Mouzellis(x)

Çev.: H.Neşe ÖZGEN(xx)

Yunanistan'ın, Avrupa Ekonomik Topluluğunun 10. üyesi olarak tam üyeliğe kabul edilmesiyle, Yunanistan'ın Batı Avrupalı partnerlerini 'yakalayıp yakalayamayacağı' veya 'gelişmiş mi yoksa azgelişmiş mi olduğu' gibi sorular yeni bir anlam kazanmıştır. Bazı öğrenciler için, Yunanistan halâ bir çevre ülkesi veya (peripheral)(xxx) azgelişmiş bir ülkedir; ve Yunanistan'ın Ortak Pazar'la bütünleşmesi kendi bağımlı ve azgelişmiş özelliklerini vurgulama zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır. Diğerleri için Yunanistan uzun süreden beri 3. Dünya'ya ait olmaktan çıkmıştır ve AET ile bütünleşmesi ülkenin tamamen Batılılaşması ile sonuçlanacak, modernleşme ve gelişme süreçlerini hızlandıracaktır.

Burada amacım, tam üyeliğin Yunan ekonomisi ve toplumu üzerindeki etkisini tahmin etmek değil, fakat daha çok Yunan sosyo-ekonomik yapılarının üye AET ülkelerinin yapılarından ayrıldığı bazı yönlerini göstermek, tanımlamaktır.

Vurgulamak istediğim temel nokta; saptanan farklılıkların tipi ve büyüklüğü(nün), Yunanistan ve üye ülkeleri karşılaştırmada kullanılan kavramsal çerçeveye bağlı olduğudur. Burada kullanılabilen bazı kavramsal araçsal, farklılıkların çok az olduğunu ve tümüyle kaldırılabilceğini varsaymakta; diğerleri ise -Yunanistan'ın Ortak Pazar'a tam üyeliği gerçekleştikçe- farklılıkların niteliksel yönünü vurgulamakta kendi ısrarlarını ve hatta şiddetini göstermektedir.

Dünyadaki kapitalist işbölümü bağlamında, Yunanistan'ın sınıfsal yapısı ve tarihsel gelişimi bir yana bırakılır ve yalnızca istatistiksel veriler gözönünde tutulursa; Yunanistan'ın Batıyı yakaladığını (yakalamakta olduğunu), ekonomik ve diğer kurumlarının

x) Orijinal metin: "Modern Greece: Development or Underdevelopment", Monthly Review Press, vol: 32, No:37, 1980.

xx) Araştırma Görevlisi, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

xxx) Parantez içindeki yazılar çevirinin Bütünlüğü bozmamak için çeviren tarafından eklenmiştir. Ayrıca bazı deyimlerin İngilizce karşılığı da verilmiştir.

hızla modernleşmekte olduğunu düşünenlerin kullandığı mantık anlaşılabilir. Nitekim, 1950'lere değin bir az gelişmiş Üçüncü Dünya ülkesinin klâsik özelliklerini gösterirken, diğer bir deyişle, tarımsal ekonomi, zayıf bir endüstriyel sektör asalak bir hizmet sektörü ve yüksek enflasyon oranlarının olması, 1960'larda belirgin bir dış sermaye akışı ve bu sermayenin ana imalât sektörlerine -metalurji, kimya- yönelmesi önemli yapısal değişmelere yol açmıştır. Örneğin, şimdi işgücünün 1/4 ünden daha azını istihdam eden tarım sektöründe korkunç bir görelî azalma görülmüş, birinci kesimin GSMH'ya katkısı %14'e düşmüştür. -Bu görelî düşük oranın nedeni, tarımsal üretimdeki düşmeden çok endüstri sektöründeki aşırı büyümedir.-(1)

1962-1963 arasında, yabancı yatırımlar metalurji, kimya ve metal konstrüksiyon endüstrilerinde büyümeye yol açmıştır. Gerçekte o zamandan bu yana, yalnızca endüstri sektörün yayılması hızlanmakla kalmamış, fakat yatırımlarda da hafif tüketim mallarından sermaye mallarına (dayanıklı tüketim malları) doğru önemli bir değişme olmuştur. Oysa, 1948-1950 döneminde hafif endüstri, toplam imalât çıktısının %77'sini alırken, 1963-1970 döneminde bu endüstrinin payı %60'a düşmüştür. Bu önemli değişme, en açık biçimiyle, değışen Yunan ihracaat yapısında yansımıştır. Tarımsal ürün ihracı 1950'de toplam ihracatın %80'ini oluştururken, bu oran endüstriyel mal ihracatındaki artışın da etkisi ile 1960'da %54'e, 1971'de %42'ye düşmüştür.

Batı ekonomilerinde daha yüksek bir ortalama büyüme hızı ve kişi başına ortalama gelirin 2500 doların üzerinde olduğu dikkate alınırsa, Batı ekonomilerini 'yakalama' tezi, görünüşte akla yakın, gerçekte hiç te öyle olmayan bir nitelik kazanır. Özellikle, üye ülkelerde kişi başına milli gelirin 1961'de %34 iken bugün %52'ye yükselmiş olması gözardı edilmemelidir. Ayrıca modernleşmenin diğer kriterleri ele alınırsa, -hızlı kentleşme, radyo-TV'nin en uzak köylere dek yaygınlaşması, özel araba kullanımındaki büyük ölçekli artış, Batı tipi yaşam kalıplarının uygulanması ve lüks tüketim vb.- söz konusu tezin akla yatkın olmadığı bir kez daha ortaya çıkar.

Bununla beraber, modernleşme oranlarının bu bütüncü analizi aşıldığında ve salt ekonominin değil, fakat siyasal ve kültürel alanların yeniden üretimi ve bu yeniden üretime ait gerçek yapılar, bu yapıların tarihsel olarak kapitalist ekonomi içindeki gelişme biçimine bakıldığında, (yukarıdaki tanımlardan) oldukça farklı bir

Yunan toplumu karşımıza çıkar: Bu aşamada Yunan toplumunun Batılı üye ülkelerle pekçok ortak paydaya sahip olduğu; (fakat) hızlı modernleşme/Batılılaşmasına rağmen halâ "azgelişmiş" olarak nitelenen Üçüncü Dünya ülkeleriyle daha çok benzerlikleri olduğu görülür. -"azgelişmişlik", Batıdaki kapitalist gelişmeden temel olarak ayrı olan ve nüfusun büyük bir kısmı için daha az avantajları olan bir kapitalist büyüme tipini betimlemede kullanılan bir terimdir-.

Kuşkusuz, buradaki asıl konu Yunanistan'ı geliştirmekte olan, gelişmiş ya da azgelişmiş olarak adlandırma sorunu değildir. Asıl sorun, Yunanistan ve AET üyeleri arasındaki temel farklılıkları saptamaktadır. Bu farklılıklar; Yunanistan'ın içsel kurumsal yapılarının dünya ölçeğinde kapitalizmin gelişimi ile bağıntılı olma biçimi vurgulanarak, uzun soluklu bir tarihsel analiz yoluyla açıklanabilir.

ULUSLARARASI BAĞLAM

Böyle bir bakış açısı, şu noktayı aydınlatmaktadır: 400 yıllık Osmanlı egemenliğini yaktığında Yunanistan, "Batı'ya katılmamış", fakat ekonomileri büyüyen Batı Avrupa kapitalizminin -sömürge olmasalar bile- bir ikinci parçası haline gelmiş Balkan komşularının kötü kaderini paylaşmıştır. 18.yy'ın ikinci yarısı ve 19.yy başlangıcında, Batı Avrupa toplumlarının gelişmelerine ilişkin gereksinimlere göre, Balkan ekonomilerinin belirli bir biçim kazandığı ve (dünya ekonomisi ile) bütünleştiği görülür. Daha sonra İngiltere'nin endüstrileşmesi ve daha sonra da tüm kıtanın endüstrileşmesi, Balkan elemeği (artisanal) endüstrisini bozmuş ve yerel endüstriyel kalkıştaki (take-off) bazı cılız girişimleri de sona erdirmiştir.

Bu tarihten itibaren, Yunan sosyo-ekonomik yapılarının temel dönüşümü aslında içsel olmaktan çok dışsal kökenli olmuştur. 19.yy'ın sonlarına doğru ortaya çıkan en önemli yapısal değişimler -demiryolları yapımı, devlet uygulamasının rasyonalizasyonu-, doğrudan 1870'lerin uluslararası kapitalist kriz ile, kapitalist çevrede kâr getiren yatırımlar için Avrupa ve Yunan sermayesi arama çabalarına bağlıydı. Oysa, savaş dönemindeki ithal ikameci endüstrileşme, asıl olarak 1929 dünya krizine bir tepkiydi. Günümüzde ise 1960'ların dış kaynaklı endüstrileşmesi, doğrudan çokuluslu şirketlerin şaşırtıcı büyümesi ve bu şirketlerin Üçüncü Dünya ülkelerinin imalat sektörlerindeki doğrudan yatırım politikalarına bağlıdır. Buna göre,

Yunan kapitalist büyüme örüntüsünün bu biçimi, ekonomileri dünya sermayesinin benzer (aynı) etkilerince biçimlendirilen pekçok Latin Amerika ülkesinden pek farklı değildir.

Modern Yunanistan'ın içsel ekonomik, politik ve kültürel yapıları üzerinde, kapitalist dünya sistemine bu tür bir bütünleşmenin etkileri ne olmuştur?

EKONOMİK YAPILAR

Ekonomik yapı bağlamında Yunanistan'ı, diğer üye ülkelerden^(x) ayıran iki temel özellik vardır. Birincisi, Yunanistan'da kapitalist üretim biçimi -diğer bir deyişle, ücretli işgücünün geniş-ölçekli kullanımı ile karakterize edilen üretim tipi- Batı Avrupa'daki denli yayılmamıştır (2). Bugün halâ tarımda küçük aile işletmelerinin yaygın olduğu ve endüstride gerçek sermaye yatırımlarının, -GSMH içindeki önem ve dinamikleri tartışılır da olsa- aile emeğini kullanan küçük birimler içinde küçük bir oran olduğu görülür. 1930'da imalât kuruluşlarının %93'ü, 5'ten daha az sayıda işçi çalıştırıyordu ve 1960'ların başında bu oran halâ %80'in üzerindeydi ve önemli bir düşüş göstermedi.

İkinci özellik şu olguyla ilgilidir: Batı Avrupa kapitalizmi, genel olarak ekonomi ve toplumun geri kalan kısmı ile organik bağlar kurmaya yönelmiş iken, Yunanistan'da kapitalist ve kapitalist olmayan sektörler arasında böylesi bir organik tamamlanma daha azdır. Sadece kapitalist büyüme ve yüksek verimliliğin yararları daima kapitalist olmayan (non-capitalist) sektörlerle yayılmakla kalmamıştır, ayrıca büyük yabancı sermaye ve yerli sermayeye verilen elverişli büyük avantajlar -vergi politikaları, kredi olanakları, destekleme vb. vergilendirme, fiyat politikaları ve diğer mekanizmalar yoluyla nicel olarak büyük kapitalist-olmayan, basit mal sektörlerinden, tarım ve küçük endüstri-kapitalist sektöre ve oradan da dışarıya, sistematik bir kaynak aktarımı olduğu söylenebilir.

Kapitalist ve kapitalist-olmayan sektörler arasındaki organik tamamlanmanın eksikliği -teknolojik olarak ileri olma ve kapitalist sektörlerin geriliği arasında olduğu gibi- endüstri sektörünün düşük emek-emebilen kapasitesinde de görülür: Kırsal kesimi terkeden insanlar, göçetmek veya aşırı şişkin (over-inflated) hizmet sektöründe

x) AET (ç.n)

istihdam edilmek zorundadırlar. Organik bağların eksikliğinin diğer bir göstergesi; endüstri üretiminde katma-değer payının düşüklüğüdür: Bu zayıf düşey bütünleşme oldukça, devam eden endüstrileşmenin, endüstri ithalinde de korkunç bir artış anlamına gelmesi şaşırtıcı değildir, (Hemde ülkenin kendi endüstriyel çıktısından daha yüksek oranda ihracatın, ticari denge üzerinde yarattığı yükün oldukça önem kazanması anlamına gelen bir artış). Böylece, 1978'in ilk 9 ayında Yunanistan'ın ödemeler dengesindeki döviz açığı, %27 artarak 1 milyar dolara ulaşmış, ithalat %15 artarak 5.4 milyar dolar, ihracat ise yalnızca %9 artarak 2 milyar dolar olmuştur.

Bundan başka, ekonomik sektörlerde saptanan bu heterojenlik, büyük bölgesel dengesizliklerle atbaşı gitmektedir. Her ne kadar Yunanistan'da, İtalya'daki gibi Güney-Kuzey ikilemi yoksa da, Yunanistan'daki kentsel büyümenin tek taraflı karakterine Avrupa'da rastlanmaz. Yunanistan nüfusunun 1.3 ünden çoğu ve endüstriyel etkinliklerinden çoğu; kent planlamasının eksik olduğu ve altyapısal olanaksızlıkların yaşam koşullarını dayanılmaz hale getirdiği, -özellikle kent merkezinde- Pire-Atina metropolünde yoğunlaşmıştır. Diğer yandan kırsal kesimde kronik bir demografik, ekonomik ve kültürel yoksulluk görülmektedir.

Yukarıdaki sektörel ve bölgesel dengesizlikler ışığında, Yunanistan'da toplumsal eşitsizliklerin Batı Avrupa'dan salt daha büyük olmakla kalmayıp, daha hızlı büyümesi şaşırtıcı değildir. Gelir ve refah dağılımına ilişkin güvenilir istatistiklerin yetersiz olmalarına karşın; en alt gelir gruplarındaki nüfusun %40'ının ulusal gelirden yalnızca %9.5 lik bir pay aldığı -vergi ve sosyal yardımlar düşürülürse-, en tepedeki dilimin (ise) %17'sinin ulusal gelirden %58'lik bir pay aldığı tahmin edilmiştir. Yunan ekonomik yaşamında yaygın olan rüşvet ve vergi kaçırma gözönüne alındığında bu oranın daha fazla olması beklenebilir.

POLİTİK YAPILAR

Yunanistan ve Batı Avrupa arasındaki niteliksel farklılıklar, ekonomik yapılar bazında yeterince açıklandığında, bu farklılıkların belki de en çok siyasal kurumlar açısından belirgin olduğu görülür. Yunanistan'da kapitalizmin gelişmesi ve onu izleyerek oligarşide, kitlelerin politikaya katılımına geçişi; Batı'da patronaj/clientelistic politikaları ve yaygın bir yıkımın kaçınılmaz düşüşüne katkıda bulunan güçlü, kurumsallaşmış, bireysel-olmayan (nonpersonalistic)

kitli partilerinin gelişimine yol açmamıştır. Yunan siyasal yapısı halâ clientalistic siyasal örgütlerin egemenliği altındadır -bunlar, içsel yapıları patron-alıcı ilişkilerine dayalı, siyasal konuları kişileştiren ve insanları aktif siyasetle "sınıf/yatay" olarak değil "düşey" olarak bütünleştiren örgütlerdir. Bu durum biraz şaşkıncıdır: Çünkü kapitalist üretim biçiminin sınırlı yayılımı nicel olarak az sayıda endüstriyel proleterya anlamına gelir. Ve ayrıca, iş bağlamlarında çalışan işçi nüfusunun ezici çoğunluğu, sınıf bilincinin gelişimi ve ortak çıkarların "yatay" örgütlenmesinin bir belirtisi değildir. (Bunlardan dolayı) Yunan işçi sendikalarının zayıflığı ve bu sendikaların büyük bir çoğunluğunun devlet tarafından denetiminde kolaylık söz konusudur.

Özel sektör yatırımları için "uygun bir iklim yaratan büyük eşitsizliklere dayalı Yunan kapitalizminin dinamiği ile; yatay çizgiler boyunca alt sınıfları örgütlenme amacı için clientalistic ağırları bozma girişimleri, bu sermaye birikimi dinamiklerine zarar verecek, baltalayacak ve sermayenin dışa akışına veya "yatırım grevlerine" yol açacaktır. Sonuçta, oldukça dengesiz bir büyümenin yarattığı eşitsizliklerin güdülediği-yönlendirdiği kitleler, clientalizm tarafından tutulamadığı, zaptedilemediği zaman diktatöryel çözümlere doğru belirgin eğilim söz konusudur. Her ne kadar bu açıklama tam bir açıklama olmasa da, böylesi bir eğilimin 1967 darbesi ve yedi yıllık askeri diktatörlüğün kurulmasının gerisinde yattığını düşünmekteyim. Bu diktatörlük Yunan kapitalizminin tek yanlı karakterinin, benzer durumlara gelecekte de yol açacağına ilişkin bir hoşnutsuzluk ile, "alttan gelen tehditler" le başetmede kendisine öncülük eden yarı-parlamentar sistem kadar yetersiz bir diktatörlüktü (3).

1974 seçimlerinden sonra, Papandreu'nun sosyalist partisinin Parlemtentoda en önemli karşıt güç olarak ortaya çıkması, geleneksel patronajlık ağırlarını zayıflatan ve Batı parlamentar demokrasilerine benzer tipte siyasal örgütlenmeye yol açan bir siyasal gelişme olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte, PASOK'un örgütsel yapısına ve ideolojisine daha yakından bakıldığında, (bu partinin) Batı Avrupa'lı sosyalist partilerden çok, 1940-1950'lerde Latin Amerika'da rastlanan popülist partilere daha çok benzediği görülür. PASOK'un köklü örgütsel yapısı, clientalistic ağırları gerçekten zayıflattıysa, bu ağırları, mekanizmaları özerk güçlü bir şekilde kurumsallaşmış parti yapısı ile değil, fakat kendi liderinin karizmasına ve bu liderin plebisiteryen,

populist bir siyaset tipine olan eğilimine dayalı bireyselci (personalistic) bir siyasal makina (araç) ile değiştirmiştir.

KÜLTÜREL-İDEOLOJİK YAPILAR

Batı'da olduğu gibi, eğer Yunanistan'da ithal edilmiş parlamenter kurumlar hiçbir zaman işlev göstermediyse, aynı durum Batı'nın burjuva kültürü ve ideolojisinin geniş-ölçekli ithali için de geçerlidir. Eğitim sistemi olsun, kitle iletişim araçlarının örgütlenmesi ya da çeşitli kültürel örgütler olsun, tümünün yapısı Batı'nın kültürel kalıplarına yalnızca yüzeysel, üstünkörü benzerler.

Bu durum, Yunan eğitim sisteminin bu tip geçerli özellikleri olan aşırı formalizm ve skolastizm ile; antik Yunan üniversitelerinin araştırma ve öğrenme mekânları değil diploma alınan kurumlar olması ile, Batı'da öğrenim görmüş Yunan aydınının yerli halk ve kültürle sağlıklı ilişkileri çok az kurabilmesi olgusu ile, kitle iletişim araçlarının, Batı'lı komşuların zavallı karikatürü olan programlar sunmakla kalmayıp, ayrıca katı bir devlet kontrolü altında olması olgusu ile, birçok kültürel örgütün kendilerine ilişkin canlılığın olmaması ve sadece devletin yönetsel uzanımları olması ile örneklenir. Tüm bu örnekler Yunan burjuva kültürü ve ideolojisinin kendi doğduğu yerde gerçekleştirdiği hegemonya tipini, (Yunanistan'da) başaramamış olduğunu gösterir. Yunan modeli; devletin keyfiliğine bir siper olarak ya da burjuva özgürlük ve kültürünün gelişimine sağlam bir temel olarak; zayıf, körelmiş bir sivil toplum ileri sürer (sunar)(4).

Sonuçta, ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyde Yunanistan'da ithal ve yerli kurumların bir karışımı görülmektedir. Ayrıca, ülkenin egemen sınıflarının şiddetli bir şekilde öykündükleri Batı modelinden ayrı bir toplumsal sistem göze çarpar.

Ne ki, az gelişmişliğe ait bu olgulara rağmen, Yunanistan kendisini kesin bir şekilde Üçüncü Dünya'nın çoğu toplumundan, çevre-kapitalist toplumlardan ayıran karakteristiklere sahiptir. Yalnızca Yunanistan'ın savaş sonrası endüstrileşmesi onu halâ tarımsal bir yapının ön plânda olduğu ülkelerden ayırmakla kalmaz, ayrıca Yunanistan, Brezilya ve İran gibi -etkileyici endüstriyel ilerlemelerine rağmen- büyük ölçekli yoksulluk ve işsizlik gibi iki sorunu çözmede başarısız olmuş ülkelerden de oldukça farklıdır.

Bu durum nasıl açıklanır? Her nekadardır bu karmaşık sorunun

tam çözümlenmesi bu makalenin alanını aşılırsa da, aşağıdaki düşünceler uygun olabilir.

Birincisi, uzun dönemli tarihsel bir perspektif böyle bir olgunun açıklanmasında kullanılabilir: Güçlü Yunan ticaret ve finans burjuvazisinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde doğuşu, 19.yy'da Yunanistan ile güçlü bağlar sürdüren çeşitli Rum (Diaspora) topluluklarının olağanüstü finansal gücü ve canlılıkları. Gerçekte, Yunan kapitalizminin en etkileyici özelliği, yalnızca Bağımsızlık savaşında Türk'lere karşı değil fakat bağımsızlık sonrası dönemde de Rum tacirlerinin oynadıkları olağanüstü finansal erk ve çok önemli roldür. Şunu söylemek bir abartma olmayacaktır; belirli açılardan yerli burjuvazinin konumu zayıf olduça, 19.yy'ın Yunan toplumunun biçimlenmesinde en güçlü (öge), Yunanistan dışından gelen güçlerdir. Yunan milliyetçiliğinin gelişiminde bağımsızlık öncesi ve sonrası ekonominin gelişiminde, ya da bağımsızlık sonrası ekonomik, siyasal ve kültürel kurumların büyümesinde, kesin (belirleyici) olan her zaman Rumların (diaspora Hellen'lerin) katkılarıdır (5).

Örneğin yalnızca Rum topluluklarının yerli katkıları bazında, Yunan eğitim sisteminin aşırı şişkin (over-inflated) karakteri ve 19. yy Yunanistan'ının sınırlı yerli kaynakları için tamamen pay-dışı olan gelişme açıklanabilir. Nitekim, 1870'lere kadar, dışarıda yaşayan en zengin on Yunanlının eğitime harcadıkları miktarın, toplam devlet eğitim harcamalarından çok daha fazla olduğu görülmüştür. Yine bağımsızlık öncesi ve sonrası Rum tüccar sınıfının önemli büyümesi dikkate alınarak İkinci Dünya Savaşı öncesinde Yunanistan'ın, -Balkanlar'da görelî zayıf yerli tüccar sınıfı ile uyuşmayacak bir biçimde- aşırı-şişkin (over-inflated) hizmet sektörü ve yüksek oranda kentleşmenin olduğu en fazla ticarileşmiş ekonomi olması olgusu için bir açıklama olması gerekir(6).

Günümüze gelince, Yunanistan'da şu etmenlerin, pekçok çevresel kapitalist formasyonlarda az gelişmişliğin yarattığı engelleri ve darboğazları korkunç bir biçimde değiştirdiği söylenebilir.

Öncelikle, Yunan nüfusunun görelî olarak düşük olması, (yaklaşık on milyon) ve düşük doğum oranları (1970-1978 arası ortalama nüfus artışı %0.72 dir), Yunanistan'ın pekçok Üçüncü Dünya ülkesinin karşılaştığı demografik patlama sorunuyla uğraşmadığı anlamına gelir. Bundan başka, Yunan armatör burjuvazisi dünyadaki

en büyük filolardan birisini denetlemektedir ve bu gemilerin çoğu Yunan bayrağını taşımasa da, özellikle ada halkları için, önemli bir istihdam kaynağıdır. Son olarak, Batı Avrupa'ya savaş sonrası kitleler halinde göçler (1958-1976 arasında toplam nüfusun onda biri; bir milyon Yunan vatandaşı Avrupa'ya göç etmiştir), günümüzde göreceli düşük işsizlik oranlarına katkıda bulunan diğer bir önemli etmendir. 1960'larda Batı Avrupa'daki fiyat artışları göçü durdurmuş ve geri-dönme sürecini başlatmıştır. Ancak, tarım ve hizmet sektörlerindeki gizli işsizliğin büyüklüğüne rağmen, Yunanistan'daki işsizlik oranı (Üçüncü Dünya ülkeleriyle karşılaştırıldığında) düşüktür(7). Yunanistan'da, Afrika ya da Latin Amerika toplumları ölçeğinde "tam" bir yoksulluğun varlığından söz etmek haksızlık olur. Savaş sonrası dönemdeki yüksek büyüme oranları, kişi başına milli gelirin yavaş yavaş artmakta olduğu ve düşük doğum oranı ile kitlesel göç gözönüne alınırsa, büyük ve artan eşitsizliklere rağmen üretilen gelirin bir kısmının toplumsal piramidin altındaki (sınıflara) geçtiği anlamına gelir. Bu nedenle Yunanistan'da ne yetersiz beslenen nüfusun, ne de Üçüncü Dünyanın büyük kent merkezlerinde sıkça rastlanan türden yaygın slum bölgelerinin olmaması şartıca değildir.

Son olarak, çoğu Üçüncü Dünya ülkelerine karşın, Yunanistan, bağımlı ve yüzeysel bir nitelik gösteren endüstrileşmesinin yarattığı ödemeler dengesi sorunlarını değiştirmeye çalışmıştır. Önemli miktarlara ulaşan armatörlük deniz taşımacılığı gelirleri Batı Avrupa'da çalışan işçilerin gönderdiği dövizler ve turizm, ticaret açığının kapanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, özellikle Lübnan krizinden beri Yunanistan'ın coğrafi yeri, Atina'yı Doğu Akdeniz'in ve Orta Doğu'nun finans ve iş merkezi haline getirmiştir ve bu durumun ülkenin görünmez gelirlerinin artmasına katkısı vardır.

Yukarıdaki koşulların tümü, az gelişmiş yapısına rağmen, Yunanistan'ın az gelişmişliğin özelliklerini -bu durumu oluşturan olağan faktörler; tam yoksulluk ve yaygın işsizlik- ortadan kaldırmaya yöneldiği bir duruma yol açmıştır. Bununla birlikte, ne Yunan politikacıları ne de sosyal bilimciler, Yunanistan'ın gelişmiş ya da az gelişmiş bir kapitalist dünyaya üyeliği konusunda ortak bir görüş geliştirmiştir.

SONUÇ

Burada (bir tek makalede) gelişme ve az gelişmişlik kavramlarıyla ilgili olan çeşitli tartışma ve tanımları açıklamak olası değildir. Ayrıca çevre kapitalist ülkelerde -Asya, Afrika, Latin Amerika- ve merkezde -Anglo-Sakson kapitalizmi temel olarak Alman ve Japon kapitalizminden ayrılır- görülen farklı sosyo-ekonomik aşamalar da çözümlenemez. Bununla birlikte vurgulanması gereken nokta (şudur); Yunanistan'ı Üçüncü Dünyanın Afrika'lı ya da Latin Amerika'lı ülkeleriyle aynı kategoriye koymak ne kadar saflıksa aynı şekilde bu ülkenin ileri Batı Avrupa'lı kapitalist formasyonlara benzer yapılara sahip olduğunu düşünerek, Yunanistan'ı metropolitan merkezin bir parçası olarak ele almak da o kadar yanlış ve yanıltıcıdır. Yunanistan'ın Batı'ya benzer yapılara sahip olduğunu düşünmek, gelişme sorununu bir "modernleşme göstergeleri" dizisine indirgeyen kaba bir pozitivist, tarihsel olmayan (ahistorical) yönelimin sonucudur. Diğer yandan söz konusu göstergeler, Yunan ekonomisinin belirli boyutlarının ölçülmesinde yararlıdır, ancak diğer yandan bu göstergeler kolayca istatistiksel hesaplamaya uygulanamayan, Yunan toplumsal formasyonunun temel yapılarının incelenmesini önleyen, 'atgözlükleri' olmaktan öteye gidemez. Sosyo-ekonomik yapıların, bu yapıların gelişiminde tarihsel çözümlenmesi yerine böylesi teknokratik, istatistiksel ölçümlerin niceliksel yöntemleri kullanıldıkça, Yunanistan'ın Batı'yı "yakalamakta olduğu" gibi algılanması olasılığı da artar. Fakat vurgu tersine çevrilirse, Yunanistan ile AET ülkeleri arasındaki uçurum daha iyi görülebilir.

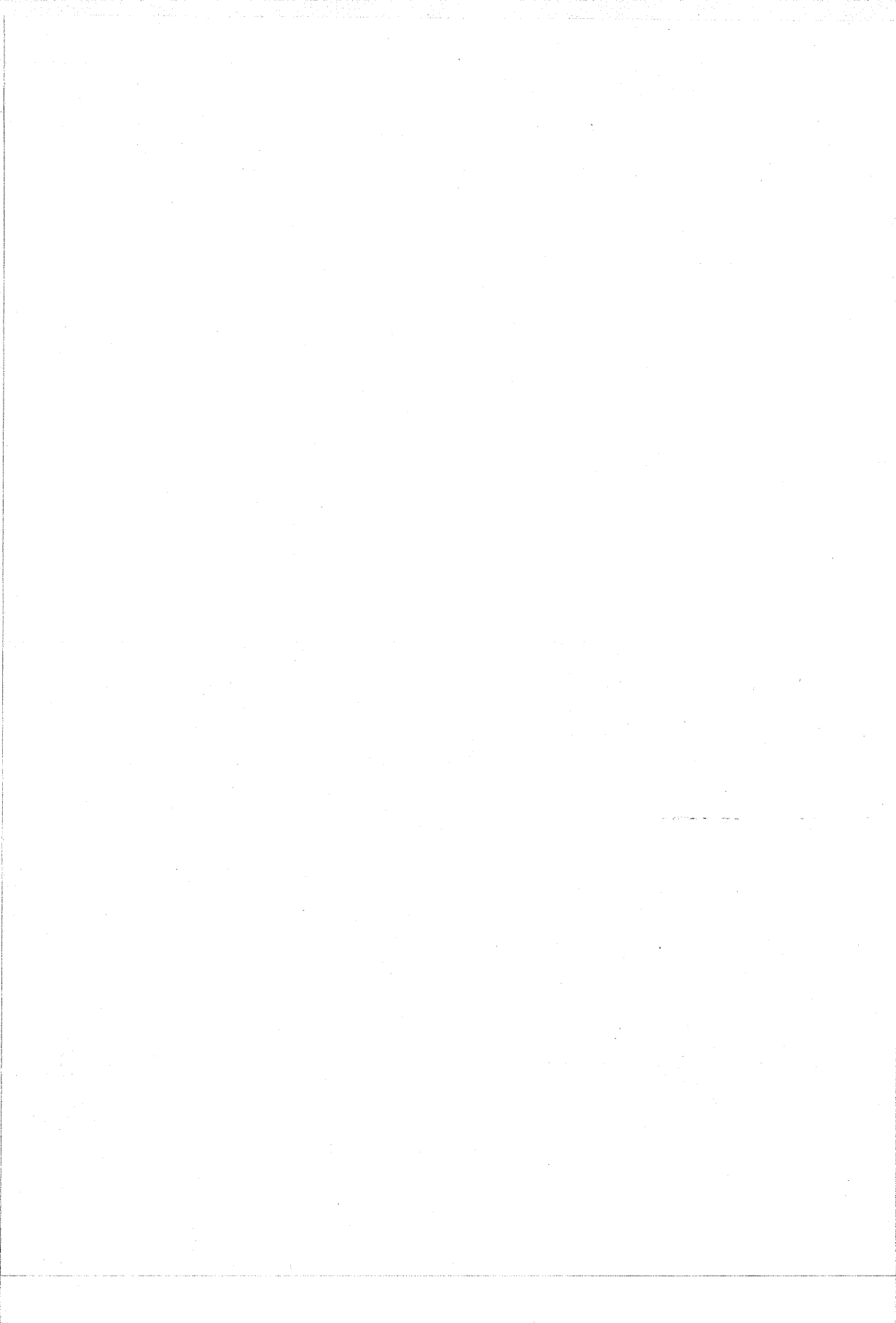
Örneğin sıkça örnek olarak verilen televizyonu ele alalım. Eğer yaptığımız çözümlenme TV alıcılarını hesaplamak ve artış oranlarını bulmakla sınırlanırsa, Yunanistan'ın ilerlemiş olduğuna, Batı'yı yavaş yavaş yakaladığına kuşku yoktur. Ancak, eğer Yunan TV'sinin niteliği, örgütsel yapısı ve devletle ilişkisi ya da toplumsal yaşamı üzerindeki etkisi açıklanırsa, tamamen farklı bir görünüm ortaya çıkar. Niteliksel farklılıklar, Yunan TV'sini Batı'lı ülkelerle az ilişkili, özgül bir kültürel ve kuramsal kompleks haline getirir.

Kuşkusuz, günümüzde Yunanistan'ın kültürel ve siyasal kalıplarının kuruluşunda TV'nin rolü hakkında ciddi bir inceleme

yapmak, TV setlerinin sayımını yapmaktan çok daha güçtür. Ve diğer faktörlerle birlikte, Yunanistan'da sosyal bilimlerin başat metodolojisi olan "modernleşme göstergeleri" nin pozitivist kurgusunu oluşturan da bu güçtür. Her ne kadar bu metodoloji saf bir biçimde istatistiksel genellemeler ile bilimsel çözümlmeleri birbirine karıştırırsa da, Yunanistan'ın AET'ye tam üyeliğinin anlamı ve yansımaları yoğun olarak incelenecekse, bu çalışmaları salt istatistiksel verilerle tamamlanmamalı, fakat kuramsal olarak Yunanistan'ın sosyo-ekonomik yapıları ve bu yapıların uzun dönemli tarihsel gelişiminin analizine dayalı tarihsel bir yaklaşımın kılavuzluğu da gözardı edilmemelidir.

DİPNOTLAR

- 1- Her ne kadar tarım sektörünün verimliliği pekçok Batı Avrupa'lı ülkeden oldukça geri de olsa, mekanizasyon anlamında savaş sonrası dönem boyunca önemli iyileşmeler görülmüştür. 1950'lerin sonlarında, örneğin Yunanistan kendi gereksinimleri için yeterli tahıl üretmeye yönelmiştir. Ve günümüzde süt ürünleri ve hayvan yemi dışında, tarımsal ürünlerin çoğunda kendine yeterlidir. 1970-1979 arasında yıllık ortalama GSMH artışı % 2.31'dir.
- 2- Benzer bir yapısal model Fransız tarımında bulunabilir. Fakat Fransa'daki model, Yunanistan'da rastlanandan farklıdır. Yunanistan'da 1950'lerde bağımsız çiftçiler ve çalışan aile üyeleri, tarımsal kesimdeki işgücünün %92.4'ünü oluşturmaktadır ve günümüzde bu oran büyük ölçüde değişme göstermemiştir.
- 3- Yunan kapitalizminin gelişimi ve Yunan Cuntası'nın ortaya çıkışı ve çöküşü arasındaki bağlar için, bkz. "Capitalism and Dictatorship in Post-War Greece", New Left Review, (March-April 1976) ve "On the Greek Elections", New left Review, (March-April 1978) (Mouzelis).
- 4- Bu konular için, bkz. N.Mouzelis, Modern Greece Facets of Underdevelopment (London: McMillan, 1978) chap.8.
- 5- Bu konular için, bkz. C.Tsoukalas, Dépendance et reproduction: le rôle de l'appareil scolaire dans une formation transterritoriale, Thèse d'état (University of Paris, 1975).
- 6- Bkz., L.S.Stavrionas, The Balkans Science 1453 , (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1958).
- 7- 1979'da resmi işsizlik oranı yalnızca %2 idi. Bu oran, okuldan atılarak ilk kez arayanları ya da önemli bir oran oluşturan gizli işsizleri dışlamaktadır.

EGE ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
BORNOVA — İZMİR
1 9 9 1